

Í og det er en *annen* historie

Den økonomiske historieskrivingen om årene 1940-1945 i Norges
historie. En historiografi.

Gaute Fredriksen

Masteroppgave i historie

Våren 2011

Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)

Universitetet i Oslo (UiO)

FORORD

*Most exciting has been the sense that much of this is new,
that I have been exploring a subject whose importance has not saved it from neglect.*

David Landes, *Revolution in time*

Å skrive en masteroppgave er, i likhet med å dø ó men sannsynligvis uten sammenlikning for øvrig - en ensom beskjeftigelse. Men om det har vært ensomt, har jeg samtidig hatt hjelp og støtte fra en rekke personer. Jeg vil derfor benytte anledningen til å takke:

Mine veiledere Einar Lie og Ketil Gjølme Andersen. Dere har lagt lista høyt og ikke latt meg rive (håper jeg). Jeg håper å se mer til dere i fremtiden.

Min storebror, Ståle Fredriksen. Du har fra jeg var liten inkludert meg i intellektuell virksomhet öpå et visst nivåö, for å sitere Dag. I arbeidet med denne oppgaven har du vært uunnværlig. Uten ditt kontinuerlige engasjement hadde dette blitt en betydelig dårligere oppgave. Ja, det spørs om det hadde blitt en oppgave i det hele tatt.

Mine foreldre, Ingjerd og Svein P. Fredriksen. Gener og kunnskapstørst har jeg fått fra dere. Deres dedikasjon til Oscar og Gustav har gjort det mulig for meg å ha lange og avgjørende arbeidsopphold i Bodø. Deres omsorg og gode mat har gjort oppholdene til en sann glede.

Mine svigerforeldre, Eva og Håvald Schjem. Uten ömommoö og öoffarö hadde dette aldri gått.

Norges Bank-gjengen. Dere tar historie på alvor. Jeg vil rette en spesiell takk til Christoffer Kleivset for samtaler og oppmuntrende ord.

Venner og bekjente. En fordel med å skrive en oppgave om okkupasjonen, er at alle har en kvalifisert mening om den. Utallige diskusjoner har gitt meg muligheten til å formulere og spisse mine synspunkter og argumenter.

Vibeke, Oscar og Gustav. Dere er det fineste i verden min.

INNHALDSFORTEGNELSE

1. KAPITTEL. INNLEDNING	9
En ðuægte Lodningö	9
Katastrofe og kontinuitet	10
En parentes	12
Problemstilling	13
Andre verdenskrig i internasjonal økonomisk historieskriving	14
Ikke klassisk historiografi ó ikke nærlesning	15
Lesestrategi og problemstilling ó to sider av samme sak	17
En historiografi om historiefaget	18
Utvalg	19
2. KAPITTEL. GRO RAUM OG ØKONOMISK HISTORIE	21
GRO RAUMWIRTSCHAFT	21
ØKONOMISK HISTORIE	23
Fortolkning vs. modell	23
Business history	25
Sejersted og öOslo-miljøetö	26
3. KAPITTEL. ØKONOMI I OKKUPASJONSHISTORIEN	29
En historie om krig	29
HVA KRIGEN KOSTET NORGE	30
Et politisk program ó med usikre tall	31
Overvurdert kapital slit ó undervurdert produksjon og konsum	33
ØKONOMISK SAMARBEID	35
HVERDAGENS PRØVELSER	37
4. KAPITTEL. ØKONOMISK HISTORIE, DEL I	39
DE SOM SETTER I SAMMENHENG	39
Espeli: Økonomisk samarbeid som økonomisk historie	39
Wicken: öVekst gjennom okkupasjonö	41
Erhard Johannessen: En nærstudie av öindustrial changeö og entreprenørskap	44
Espeli: Veiskiller i landbruket	46

Strand, Finstad og Andreassen: Ønsker blir virkelighet i fiskeriene	48
Espeli: Komparasjon og problemene med <i>Hva krigen kostet Norge</i>	51
EN PARENTES Ó ÖHVA SOM SKJEDDE, DEN GANGÖ	53
Petersen: En historie uten personer	53
Paulsen: Gro raum og utplyndring	55
Milward og Bohn: Historien om en tysk fiasko	57
Hovstad: Jordbruk öned fraö	59
5. KAPITTEL. ØKONOMISK HISTORIE DEL II	62
Bedriftshistorie	62
Institusjonshistorie	66
Bransjehistorie: Et norsk perspektiv på aluminium	71
Økonomipolitisk historie	73
Oversiktsverker	74
6. KAPITTEL. OPPSUMMERING	77
Lite ó og mest parentes	77
En trussel mot den nasjonale identiteten?	79
En intern forklaring	80
En historie om krig	81
En historie om individer	82
En historie om èn krig	83
En historie om Norge	85
En historie om 9. april 1940 til 8.mai 1945	87
Et problem ó og en vei videre	88
LITTERATURLISTE	90

1. Kapittel. Innledning

En öuægte Lodningö

Siden starten av 70-tallet har norsk okkupasjonshistorieskriving vært kritisert for ikke å sette okkupasjonen i sammenheng med resten av Norges historie. I artikkelen öNorsk politikk 1940-45. Kontinuitet eller brudd?ö fra 1971, skriver Hans Fredrik Dahl:

Hvilken virkning hadde krigen 1940-45 på det norske samfunnet? Spørsmålet høres selvfølgelig, men blir i virkeligheten sjelden stilt. Standardspørsmålet om okkupasjonen gjelder hva som skjedde, den gang, og formuleres slik at svaret siktes inn mot det *einmalige* ved perioden: det skjedde, at tyskerne flommet inn over landet og hogg over utviklingen av dette vesle samfunnet på en fremmed, en kunstig måte. Årene 1940-45 har med andre ord en tendens til å bli vurdert som en periode av særskilt art, med brudd i alle normale sammenhenger. Dette gjelder de övanlige forestillingerö om okkupasjonen like mye som den faglige forskning. Krigen, som var noe enestående i folkets liv, blir stående isolert i retrospekt, som en öuægte Lodningö i norgeshistorien.¹

Dahl var den første som påpekte dette problemet, og hans artikkel er et første forsök på å sette okkupasjonsårene i sammenheng med Norges øvrige historie.

Hans Fredrik Dahl fokuserer på det politiske felt, og søker å sette okkupasjonen inn i Norges politiske historie. Han argumenterer mot den tradisjonelle oppfatningen, som er at årene 1940-45 markerer et klart brudd i utviklingen; opplevelsen av at alle, fattig som rik, var i samme båt og hadde den samme fienden, gjorde at en ny fellesskapsfølelse vokste fram ó en følelse som stod i skarp kontrast til mellomkrigstidens destruktive klassekamp. Som det mest konkrete uttrykket for denne nye fellesfølelsen, trekker man fram öFellesprogrammetö og Gerhardsens samlingsregjering.

¹ Dahl, Hans Fredrik, öNorsk politikk 1940-45. Kontinuitet eller brudd?ö, *Kontrast* 25. *Tidsskrift for politikk kultur kritikk - Krigen i Norge 1940-45*, Oslo, 1971, s. 6

Hans Fredrik Dahl problematiserer den ensidige oppfatningen av *Krigens* som et brudd i den politiske utviklingen. Han trekker frem to områder hvor han mener det var kontinuitet gjennom okkupasjonen. For det første bestod det politiske systemet. Da politikerne tok fatt igjen i 1945, var det bare spørsmål om dager innen det hele tilsynelatende gikk som før, skriver han.² For det andre mener Dahl at tilnærmingen mellom arbeiderklassen og borgerskapet startet under mellomkrigstidens økonomiske depresjon, ti år før tyskerne invaderte Norge. Noe vendepunkt for norsk arbeiderbevegelse betegner 1940-1946 derfor ikke. Det punktet ligger snarere i 1930-ene, slår Dahl fast.³

Senere har flere andre historikere utdypet dette synet. De to mest kjente av disse er Berge Furre og Even Lange.⁴ I sine respektive norgeshistorier setter de 1935, med bondeforliket, Nygaardsvold-regjeringen og hovedavtalen mellom partene i næringslivet, som det avgjørende vendepunktet i tilnærmingen mellom klassene i Norge og ikke 1945, som vanlig er.

Katastrofe og kontinuitet

Oppfatningen av *Krigen* som et brudd i den politiske utviklingen er nært forbundet med oppfatningen av *Krigen* som en økonomisk katastrofe. Einar Gerhardsen gir i sine memoarer et presist uttrykk for oppfatningen av *Krigen* som økonomisk katastrofe, når han gir denne beskrivelsen av landet han overtok som statsminister i 1945: «Norge var fattig og ribbet. Det var som å begynne på bar bakke. Ja, verre enn det. Store deler av landet lå i ruiner og måtte ryddes før man kunne ta til med å bygge.»⁵

Med referanse til boken *Hva krigen kostet Norge*,⁶ forteller Gerhardsen at okkupasjonen kostet landet 17.5 milliarder førkrigskroner.⁷ Det tilsvarte nesten tre ganger bruttonasjonalproduktet fra 1939. En femdel av realkapitalen var tapt.⁸ 20 000 hus var totalt ødelagt, 12 000 av dem i Finnmark.⁹ Store byområder var bombet, og det var knapt bygget hus; ved frigjøringen stod 90 000 mennesker på venteliste for bolig bare i Oslo. Klær og sko

² Dahl, 1971, s. 19

³ Dahl, 1971, s. 22

⁴ Furre, Berge, *Vårt hundreår. Norsk historie. 1905-1990*, Samlaget, Oslo, 1991; Lange, Even, *Samling om felles mål 1935-70*, bind 11 i Helle, Knut (hovedred.) *Aschehougs norgeshistorie*, Aschehoug, 1998

⁵ Gerhardsen, Einar, *Fellesskap i krig og fred. Erindringer 1940-45*, Tiden norsk forlag, Oslo, 1970, s. 217

⁶ Aukrust, Odd og Petter Jakob Bjerve, *Hva krigen kostet Norge*, Dreyer, Oslo, 1945

⁷ Gerhardsen, 1970, s. 217

⁸ Gerhardsen, 1970, s. 218

⁹ Gerhardsen, 1970, s. 218

var mangelvarer, maten var stengt rasjonert. Nesten alle var underernært, skriver Gerhardsen.¹⁰ Han oppsummerer: En må vel kunne si at Norge i 1939 var et relativt rikt land. Under krigen ble vi fattigere.¹¹

Også på det økonomiske feltet, utfordrer Berge Furre og Even Lange denne tradisjonelle oppfatningen av okkupasjonen. Kor krigsskadd var landet i grunnen?, spør Furre - og svarer:

Levestandarden låg nok 20-30 % under førkrignivå i 1945, og industriproduksjonen var halvert, men det kom meir av mangel på importvarer enn krigsskade. Hjulene gjekk, og farten kunne setjast opp da freden kom med forsyningar og innsatsvarer. Dei villige hendene og hjernane med kunnskapen var der. Få liv var gått tapt. Så kom det godt med at handelsflåten hadde seglt inn ein god valutareserve. Og han segla vidare.¹²

Ikke bare var landet mindre skadd enn man tradisjonelt tenker seg. Ifølge Furre innebar okkupasjonsårene også utvikling på mange områder:

På fleire måtar dreiv krigen moderniseringa av samfunnet vidare fram. Skort på kol og olje tvinga fram omlegging til elektrisitet. Tjuve nye kraftstasjonar kom i drift, fleire svære kraftanlegg stod nesten ferdige eller halvferdige våren 1945. Talet på elektromotorar auka nesten like fort som sist på trettitalet. Tyske anlegg la grunnlaget for storsatsing på aluminium og annan kraftkrevjande industri. Jernbanenettet vart utvida, og det kom ein stamveg heilt i nord. Talet på telefonar auka med 50 %, mest til okkupantbruk. Bonde og fiskar kunne starta att uten gjeld etter krigen, da vanlege innsatsmidlar vart å få.¹³

Even Lange har presentert tall som viser at norsk økonomi kom seg usedvanlig raskt på fote igjen etter frigjøringen: Den månedlige indeksen for industriproduksjonen passerte førkrignivået allerede i april 1946; sysselsettingen i industrien var 19 prosent høyere i 1946 enn i 1938; investeringenes andel av BNP var seks prosent, det private konsumet 10 prosent

¹⁰ Gerhardsen, 1970, s. 223

¹¹ Gerhardsen, 1970, s. 218

¹² Furre, 1991, s. 202

¹³ Furre, 1991 s. 202

høyere. Og bare ett år etter frigjøringen var Norges BNP fire prosent større enn før okkupasjonen.¹⁴

En parentes

Dahl, Furre og Lange hører til unntakene blant norske historikere. Norske historikere har vært lite opptatt av å spørre etter sammenheng. Dette gjaldt i 1971, da Dahl skrev artikkelen som ble sitert i åpningen av denne oppgaven, og det gjelder i dag, 40 år senere. Det kan synes som at man har tatt det for gitt, som en selvfølge, at okkupasjonen var en periode med øbrudd i alle normale sammenhenger, og at man dermed har latt spørsmål omkring eventuell kontinuitet og utvikling ligge. Historieskrivingen om okkupasjonen har i overveldende grad vært opptatt av øhva som skjedde, den gang.

Det er dette som får Hallvard Tjelmeland til å hevde at norske historikere har behandlet okkupasjonen som en *parentes* i Norges historie. I artikkelen øKva gjorde krigen med Norge skriver han:

Fortellinga om krigen kviler i seg sjølv (i) Fortellinga blir myte, ei heilag fortelling som opphever historia. Krigen blir tidlaus når det ikkje blir trukke sambandsliner til og frå, når krigen blir ein parentes i norsk historie ø i tydningen sterkt avgrensa på begge sider.¹⁵

Som Dahl, Furre og Lange, diskuterer Tjelmeland oppfatningen av okkupasjonen som politisk brudd og økonomisk katastrofe. Både i øFellesprogrammetø og i *Hva krigen kostet Norge* sees okkupasjonen som en viktig hendelse med store konsekvenser for Norges videre utvikling, skriver Tjelmeland

men det var samstundes ei verknadsanalyse som understrekte at frigjeringa i 1945 innebar eit skarpt brot. Perspektivet var 1945 som år null, som eit år då framtida låg føre ømed blanke ark og fargestifter tellø.¹⁶

Han legger til: øDette perspektivet har vore praktisk talt einerådande i litteraturenø.¹⁷

¹⁴ Even, Tore Jørgen Hanisch, *Veien til velstand. Industriens utvikling gjennom 50 år*, Universitetsforlaget, 1986, s. 43

¹⁵ Tjelmeland, Halvard: øKva gjorde krigen med Norge?ø, *Nytt Norsk Tidsskrift* 1/1996, s. 28

¹⁶ Tjelmeland, 1996, s. 29

¹⁷ Tjelmeland, 1996, s. 29

Problemstilling

Dette er en historiografisk oppgave ó den handler om historieskriving. Temaet er den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen.

Som vi ser av Gerhardsen, Furre og Langes fremstillinger, er bildet av okkupasjonstidens økonomi motsetningsfullt. På den ene side ser det ut til at Norge ble utarmet og lå med brukket rygg, öfattig og ribbetö, i 1945. På den annen side ser det ut til at landet ble utbygget og modernisert - og statistikken viser også at landet var i nærmest full vigör i 1946.

Økonomisk fremstår altså okkupasjonen på den ene side som et stort, destruktivt brudd i Norges historie. På den annen side virker det å ha vært kontinuitet og økonomiske utvikling gjennom okkupasjonsårene.

Samlet gjør dette økonomi til et felt hvor diskusjoner omkring sammenheng kan være fruktbare; samlet gjør dette økonomi til et felt hvor det kan mulig å behandle okkupasjonen som noe annet enn en parentes i Norges historie.

Problemstillingen jeg reiser i denne oppgaven er: Har man i den økonomiske historieskrivingen forsøkt å sette okkupasjonen inn i en større historisk sammenheng ó eller har man også her behandler okkupasjonen som en parentes i Norges historie? Altså: I hvilken grad har man diskutert begreper som brudd, kontinuitet, endring og utvikling i forbindelse med okkupasjonen ó og i hvilken grad har man vært opptatt av öhva som skjedde, den gangö?

Den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen er ikke historiografisk behandlet tidligere. Oppgaven vil derfor også ha en kartleggende side ved seg. Kartleggingen vil være både av kvantitativ art ó hva finnes det av økonomisk historieskriving om okkupasjonen? ó og av kvalitativ art ó *hvilken* økonomisk historieskriving finnes det; hvilke temaer, innfallsvinkler og metoder har man valgt?

Andre verdenskrig i internasjonal økonomisk historieskriving

Andre verdenskrig har lenge vært et tema i internasjonal økonomisk historieskriving. Pioneren på området var briten Alan Milward (1935-2010). Milward fokuserte på det tyske økonomipolitiske konseptet *Gro raumwirtschaft*, så hvordan dette ble implementert i de okkuperte landene. Blant hans utgivelser finner vi bøker som *The German economy at War*,¹⁸ *The New Order and the French economy*,¹⁹ *War, economy and society. 1939-45*²⁰ - samt - og for oss nordmenn: ikke minst ó *The Fascist economy in Norway*.²¹

I Tyskland kom det fra slutten av 80-tallet kommet flere arbeider som tok opp problematiske sider ved storselskapers samarbeid med nazistene. Volkswagens bruk av tvangsarbeidere blir belyst i Jörg Siegfried Klaus' bok *Das Leben der Zwangsarbeiter im Volkswagenwerk 1939-1945*²² og i Hans Mommsens *Das Volkswagenwerk und Seine Arbeiter im Dritten Reich*,²³ mens forholdet mellom Daimler-Benz og naziregimet er tema for Neil Gregors *Stern und Hakenkreuz. Daimler-Benz im Dritten Reich*.²⁴ I tillegg belyser briten Peter Hayes IG Farbens rolle i Nazi-Tyskland i boken *Industry and Ideology. IG Farben in the Nazi Era*.²⁵

Senere har økonomisk historie om andre verdenskrig vokst til å bli et stort fagfelt i Tyskland.

I Danmark har det siste tiårets okkupasjonsforskning i stor grad kretset omkring okkupasjonens økonomiske sider.²⁶ Det ble i år 2000 gitt statlige midler til et større okkupasjonshistorisk forskningsprosjekt, hvor økonomiske forhold var et av de sentrale temaer. Danske historikere har siden belyst en rekke økonomiske temaer fra den tyske okkupasjonen av Danmark. Ole Brandenburg Jensen gjør en studie av det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Danmark i sin bok *Besættelsestidens økonomiske og*

¹⁸ Milward, Alan, *The German economy at War*, The Athlone Press, London, 1965

¹⁹ Milward, Alan, *The New Order and the French economy*, Clarendon Press, Oxford, 1970

²⁰ Milward, Alan, *War, economy and society. 1939-45*, bind 5 av *History of the world economy in the twentieth century*, Allen Lane, London, 1977

²¹ Milward, Alan, *The fascist economy in Norway*, Oxford University Press, Oxford, 1972

²² Klaus, Jörg Siegfried, *Das Leben der Zwangsarbeiter im Volkswagenwerk 1939-1945*, Campus, 1988

²³ Hans Mommsen, Hans, *Das Volkswagenwerk und Seine Arbeiter im Dritten Reich*, ECON, 1996

²⁴ Gregor, Neil, *Stern und Hakenkreuz. Daimler-Benz im Dritten Reich*, Propyläen, 1997

²⁵ Hayes, Peter, *Industry and Ideology: IG Farben in the Nazi Era.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987

²⁶ Utleeringen av den danske økonomisk-historiske forskningen omkring okkupasjonen, er basert på Lund, Joachim, óDet økonomiske forholdet mellom Tyskland og Danmark 1940-45, i Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010

erhvervsmæssige forhold.²⁷ Danmarks rolle i *Gro raumwirtschaft* og sentraladministrasjonens og næringslivets reaksjoner på, og holdninger til, den tyske politikken for nyordning av økonomien blir belyst i Steen Andersens bok *Danmark i det tyske storrum. Dansk økonomisk tilpasning under Besættelsen 1940-1945*.²⁸ Den samme Steen Andersen ser aktiviteten til de store danske entreprenørselskapene i boken *De gjorde Danmark større. Danske entreprenører i krise og krig 1919-1947*.²⁹ Landbruket og dets matvareleveranser til Tyskland blir tematisert både av Joachim Lund i hans *Hitlers spisekammer. Danmark og den europeiske nyordning 1940-43*,³⁰ og av Mogens R. Nissen i *Til fælles beste. Det danske landbrug under besættelsen*.³¹ Andre temaer, som leveransene fra dansk industri til Tyskland, det danske næringslivets aktivitet i de tyskokkuperte områdene i øst og tvangsarbeid, tas opp i en rekke artikler. I tillegg er det gjort flere studier av enkeltelskaper og næringslivslederes opptreden under okkupasjonen.

Også i andre europeiske land har andre verdenskrig de siste par tiårene blitt et tema i økonomisk historieskriving. I Sveits har Hans Ulrich Jost utgitt boken *Politikk und Wirtschaft im Krieg. Die Schweiz 1939-1948*,³² i Nederland har Hein Klemann utgitt *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*,³³ mens den belgiske industriens samarbeid med tyskerne er belyst i Patrick Neforsø *Industrielle Collaboratie in Belgie*.³⁴

Ikke klassisk historiografi ó ikke nærlesning

I de overnevnte landene har den økonomiske historieskrivingen om årene 1940-45 hatt trekk av oppgjør og opprør; en ny generasjon historikere har avdekket en del av krigs-/okkupasjonshistorien som tidligere generasjoner har holdt seg unna.

²⁷ Jensen, Ole Brandeborg, *Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2005

²⁸ Andersen, Steen, *Danmark i det tyske storrum. Dansk økonomisk tilpasning under Besættelsen 1940-1945*, Lindhardt og Ringhof, København, 2003

²⁹ Andersen, Steen, *De gjorde Danmark større. Danske entreprenører i krise og krig 1919-1947*, Lindhardt og Ringhof, København, 2010

³⁰ Lund, Joachim, *Hitlers spisekammer. Danmark og den europeiske nyordning 1940-43*, Gyldendal, København, 2005

³¹ Nissen, Mogens R., *Til fælles beste. Det danske landbrug under besættelsen*, Lindhardt og Ringhof, København, 2005

³² Jost, Hans Ulrich, *Politikk und Wirtschaft im Krieg. Die Schweiz 1939-1948*, Chronos, Zurich, 1998

³³ Klemann, Hein, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Amsterdam, 2002

³⁴ Nefors, Patrick, *Industrielle Collaboratie in Belgie*, Leuven, 2000

En tilsvarende utvikling har man ikke sett i Norge. Som vi skal se, er det skrevet lite økonomisk historie om den tyske okkupasjonen av Norge. Det er også lite utvikling å spore i den svært sparsomme historieskrivingen som finnes. Dette faktum får store følger for den metodiske tilnærmingen i denne oppgaven. Det gjør at den klassiske historiografiske metoden ikke vil fungere.

Denne klassiske historiografiske metoden har i Norge en representant i Ottar Dahls *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*.³⁵ Dahl tar for seg et stort materiale og den samlende historieskrivingen i Norge og undersøker denne historieskrivingens utvikling over en lang tidsperiode og de siste to hundreår. Dahl ser på store linjer - öde dominerende orienteringer og de store gjennomgangsproblemene, som han skriver.³⁶ Fremstillingen er kronologisk og han analyserer og kategoriserer litteraturen ut fra generasjoner, skoler og epoker. Utviklingen fremstilles som en prosess med brytninger, oppgjør og nyorienteringer.

I denne oppgaven skal vi se at den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen mangler to grunnleggende forutsetninger for den klassiske historiografi: et stort materiale - og en utvikling. Det er ikke dominerende orienteringer og store gjennomgangsproblemer i historieskrivingen. Det er ikke reaksjoner og motreaksjoner, skiftende fronter, ideologiske brytninger eller generasjonskamper. Den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen er sped, stykkevis og delt, preget av enkeltpersoners interesser og spredte initiativ, ikke massebevegelse.

Det finnes ett unntak fra denne regelen: bedrifts- og institusjonshistorie. Her er stofftilfanget stort, og det er tydelige utviklingstrekk i historieskrivingen. I analysen av denne historieskrivingen vil derfor utvikling og endring stå sentralt.

En helt annen form for historiografi, er Synne Corells ph.d-avhandling fra 2009, *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*.³⁷ Avhandlingen er en nærlesning av de tre store oversiktsverkene om okkupasjonen - *Norges krig 1940-1945*³⁸, *Norge i krig*.

³⁵ Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Oslo, 1972

³⁶ Dahl, 1972, s. 2

³⁷ Corell, Synne, *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, avhandling for ph.d-graden, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2009. Corells avhandling ble i 2011 utgitt som bok på Spartacus forlag.

³⁸ Steen, Sverre (hovedred.), *Norges krig 1940-1945*, Gyldendal, Oslo, 1947-1950

*Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*³⁹ og *Norsk krigsleksikon 1940-1945*⁴⁰ - inspirert av sofistikerte semiotiske, diskursanalytiske, litteraturanalytiske og lingvistisk-grammatiske teorier. Corell avdekker det som for den vanlige leser er skjulte strukturer i arbeidene - som konstruksjonen av öviö-et i tekstene og bruken av passive verb og nominaliseringer (å lage substantiv av verb) for å fjerne handlende aktører.

Å gjøre en nærlesning av den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen hadde vært mulighet, men jeg tror ikke det ville være særlig fruktbart. I Synne Corells avhandling peker nærlesningen ut over seg selv og knytter an til *Krigens* rolle i norsk historieskriving og norsk selvforståelse. En nærlesning av den økonomiske historieskrivingen ville ikke pekt ut over seg selv på samme måte.

Lesestrategi og problemstilling ó to sider av samme sak

Om man med en simile kan si at den klassiske historiografien er som en film, er denne oppgaven som et stillbilde. Oppgaven har, med ett unntak, ikke en utviklingsdimensjon i analysen. Jeg analyser ikke arbeidene ut fra tiden de ble skrevet i. Om et arbeid er fra 1950 eller 2010 er underordnet betydning i denne oppgaven. Det jeg ser etter i min historiografiske analyse, er i hvilken grad arbeidene har satt okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige økonomiske historie.

Oppgaven er heller ikke basert på noen større, historiefilosofisk teori. Lesestrategien og problemstillingen i denne oppgaven er på mange måter to sider av samme sak. Når jeg vurderer i hvilken grad arbeidene har satt okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige økonomiske historie, ser jeg etter om de, som jeg skrev i problemstillingen, diskuterer begreper som brudd, kontinuitet, endring og utvikling. Jeg plasserer så arbeidene i én av to kategorier: de som, etter min vurdering, setter okkupasjonen i sammenhengó og de som ikke gjør det.

Analysen og sorteringen er på mange måter grovhugget. Å presse historiske arbeider ned i to klart definerte kategorier, er å øve vold på virkeligheten. Det er å redusere, grovt. Samtidig er en hver historisk fremstilling en reduksjon. Historikeren må gjøre et utvalg som utelater

³⁹ Skodvin, Magne (hovedred.), *Norge i krig ó fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Aschehoug, Oslo, 1984-1987

⁴⁰ Dahl, Hans Fredrik (red), 1995: *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, Cappelen forlag, Oslo, 1995

nesten alt. Virkeligheten er uendelig; historiebøker er korte og laget av papir. Og filosofen J.L. Austins ord gjelder kanskje like mye for historiefaget?:

You will have heard it said, I expect, that over-simplification is the occupational disease of philosophers, and in a way one might agree with that. But for a sneaking suspicion that it's their occupation.⁴¹

En historiografi om historiefaget

Men ó hvis den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen er så mager, og hvis det, med ett unntak, ikke er noen utvikling å spore, hvorfor skrive denne historiografien?

Av tre grunner. Den første, er at det er et poeng i seg selv å fastslå, som forskning - som en masteroppgave jo er - at det er skrevet lite økonomisk historie om okkupasjonen. Det er også, i forlengelsen av dette, et poeng å kartlegge hvilken historieskriving som finnes, hvor liten den enn er.

Den andre grunnen, er at mangelen på økonomisk historieskriving er et godt utgangspunkt for å analysere annen norsk okkupasjonshistorieskriving. Ved å spørre (1) Hvorfor er det skrevet så lite om okkupasjonens økonomiske sider? og (2) Hvordan er økonomi behandlet i den klassiske okkupasjonshistorieskrivingen?, kan man belyse sentrale trekk ved norsk historieskriving om okkupasjonen.

Den tredje grunnen, er at det gjennom oppgavens analyse er mulig å si noe om selve historiefaget. Det skal jeg forsøke å gjøre. Jeg skal forsøke å si noe om hvordan forskjellige perspektiver gir forskjellige historier.

Mitt utgangspunkt er enkelt: Hvordan noe ser ut, kommer an på hvor du ser det fra. Perspektivet avgjør. Ser man på økonomisk samarbeid fra et moralsk perspektiv, fremstår det på en måte; ser man det fra et økonomisk perspektiv, fremstår det på en annen måte. Ser man de tyske lettmetallplanene fra et tysk perspektiv, fremstår de på en måte; ser man de fra et norsk perspektiv, fremstår de annerledes.

Det gjelder også historikerens perspektiv Er han institusjonelt orientert, blir det institusjonelle viktigst. Er han orientert mot entreprenørskap, blir entreprenøren viktigst. Og

⁴¹ Austin, J.L., "Performatve utterances", her hentet fra *J.L. Austin Philosophical Papers*, Third edition, Oxford University Press 2007, s. 252

det som fra et perspektiv er et brudd, kan fra et annet perspektiv være en kontinuitet. Det er dette oppgavens tittel peker mot: ser du fra et *annet* punkt, blir det en *annen* historie.

Dette er ikke ment som en skolestisk øvelse. Poenget er ikke å vise hvor mange forskjellige perspektiver man kan se en historie fra. Det er heller ikke ment som en relativisering. At forskjellige perspektiver gir forskjellige historier betyr ikke at alt er et spill eller at ingenting er sant. Det betyr at mange ting er sant, samtidig. Økonomisk samarbeid *er* et moralsk spørsmål. Og, *samtid*, et økonomisk spørsmål. Det kommer an på hvor du ser det fra.

Dette er, slik sett, ikke bare en historiografi om den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen. Det er en historiografi om perspektiver, og, slik sett, en historiografi om historiefaget.

Utvalg

I denne oppgaven vurderte jeg tre alternative kriterier for å kategorisere et arbeid som økonomisk historie. Alternativ én var å si at økonomisk historie er historieskriving om økonomi. Dette ble feil, da det, som vi skal se i tredje kapittel, er fullt mulig å skrive om økonomi uten å skrive økonomisk historie.

Alternativ to var å si at økonomisk historie er historie skrevet av økonomiske historikere. Dette var en bedre løsning, men den holdt likevel ikke ó av to beslektede grunner. For det første har økonomisk historie, som vi skal komme tilbake til, en så kort historie som et autonomt fagfelt i Norge at et slikt kriterium ville utelate flere tiår med historieskriving. For det andre er det den dag i dag mange norske historikere som skriver økonomisk historie uten å definere seg selv ensidig som økonomiske historikere.

Jeg har derfor valgt å forankre kriteriet for å kategorisere et arbeid som økonomisk historie i historikerens intensjon: har forfatteren forsøkt å skrive økonomisk historie - har han,⁴² med Helge W. Nordviks ord, forsøkt å øproblematisere og besvareø spørsmål om økonomisk utvikling?⁴³ Kriteriet er kanskje vagt, men det tjener sin hensikt i denne oppgaven, da det har vært få tilfeller hvor det egentlig har vært tvil om hvorvidt arbeidet kan kategoriseres som økonomisk historie eller ei.

⁴² Jeg velger, litt politisk ukorrekt, å benytte det personlige pronomen öhanö, da det med få unntak er menn som står bak de økonomisk-historiske arbeidene som analyseres i denne oppgaven.

⁴³ Nordvik, Helge W., öGjennom krise til vekst? Norsk økonomisk historie 1970-1995ö, *Historisk tidskrift*, 1-2, 1996, s. 226

Det er som sagt bare innen bedrifts- og institusjonshistorie at stofftilfanget har vært stort. Det er således bare her jeg har måttet gjøre et utvalg. Et første kriterium har da vært at arbeidene skal være skrevet av etablerte, anerkjente historikere. Dette begrenser antall aktuelle arbeider betraktelig, men ikke nok. Jeg har derfor, i tråd med den internasjonale tradisjonen og trenden innen økonomisk historieskriving om andre verdenskrig, konsentrert meg om bedrifter og institusjoner som ble direkte berørt av tyskernes *Gro raumwirtschaft*-konsept. Innen bedriftshistorie vil jeg da se på historier om store bedrifter innen lettmetall og bergverk.

Jeg har ellers prioritert bedrifter det finnes *to* historier om. Dette fordi det gir en mulighet til å se utviklingen i bedriftshistorieskrivingen.

Innen institusjonshistorie vil jeg se på arbeider om infrastruktur ó mer konkret om kraft, tele og jernbane. Ideelt skulle jeg også sett på arbeider om luftfart og vei, men det finnes ikke gode, sammenfattende arbeider om dette. Likeledes skulle jeg også gjerne sett på institusjonshistorie om fiskeri, men heller ikke dette har latt seg finne.

Jeg forholder meg i denne oppgaven hovedsakelig til arbeider over hovedfag/masternivå, men jeg vil komme innom hoved-/masteroppgaver, særlig i de tilfeller hvor oppgavene er knyttet til større prosjekter, eller hvor kandidatene har fulgt opp sitt tema i en videre akademisk karriere.

2. Kapittel. Gro raum og økonomisk historie

Den tyske okkupasjonen av Norge er et velkjent tema. Noe tradisjonelt, realhistorisk bakgrunnskapittel er derfor ikke nødvendig i denne oppgaven. Det som imidlertid er nødvendig for lesningen av denne oppgaven, er for det første en innsikt i det tyske konseptet *Gro raumwirtschaft* og i de tyske utbyggingene av norsk infrastruktur og industri, og for det andre en forståelse av økonomisk historie som fagfelt. Jeg vil derfor si litt om disse to temaene.⁴⁴

Når det gjelder økonomisk historie, forsøker jeg ikke å gi et komplett bilde av fagfeltet. Jeg vil legge vekt på de sidene ved økonomisk historie som er relevante for denne oppgaven. For norsk økonomisk historieskriving sin del, vil dette si at jeg i hovedsak konsentrerer meg om det jeg omtaler som Oslo-miljøet, da det er herifra brorparten av arbeidene som analyseres i denne oppgaven kommer.

Gro raumwirtschaft

Tyskerne gjennomførte store utbygginger av norsk infrastruktur og industri. Over 20 faste flyplasser, fra Kirkenes i nord til Mandal i sør, ble enten nybygget eller kraftig utbedret i løpet av okkupasjonen. Blant de nybygde flyplassene var Gardermoen den største, blant de kraftig utbedrede finner man blant annet Fornebu, Værnes, Sola, Rygge, Kjeller og Bodø. Før okkupasjonen var norsk sivil luftfart synonymt med sjøfly i sesongfart, ved okkupasjonens slutt stod hele det norske nettet av stamflyplasser og med unntak for Flesland, Bergen (bygget 1965) og ferdig.

Tyskerne gjennomførte også betydelig utbygginger og oppgraderinger av

⁴⁴ Utleeringen av den generelle utviklingen innen økonomisk historien for en stor del basert på Lange, Even, Eivind Merok, God gammel økonomisk historie, i Fredrik Engelstad (et al.) (red.), *Demokratisk konservatisme. Frihet, fremskritt, fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen*, Pax, 2006, s. 348-374. Utleeringen av den norske økonomiske historieskrivingen er basert på Lange og Meroks artikkel, samt: Sejersted, Francis, Apologi for den gammeldags økonomiske historie, *Historisk tidsskrift* (svensk), 1972, s. 461-473; Sejersted, Francis, The development of Economic History in Norway, *Scandinavian Economic History Review* 36/3, 1988, 42-50; Blasberg, Bjørn L., Ola H. Grytten, Økonometrisk historie. Iakttagelser om fagfeltets utvikling i Norge, *Historisk tidsskrift*, 4/1994, s. 431-449; Lange, Even, Helge W. Nordvik, Economic History, i Hubbard [et.al], *Making a historical culture. Historiography in Norway*, Scandinavian University Press, Oslo, 1995, s. 261-288; Nordvik, Helge W. Gjennom krise til vekst? og Norsk økonomisk historie 1970-1995, *Historisk tidsskrift*, 1-2/1996, s. 224-238; Lange, Even, Growth and Adaptation of Norwegian Economic History in the Last Quarter of the Twentieth Century, *Scandinavian Economic Review*, Vol. L, nr. 3/2002, s. 57-67;

jernbanenettet. Nordlandsbanen ble betydelig forlenget. Sørlandsbanen ble ferdigstilt. Kristiansand ble knyttet til Jærbanen og ga med det Oslo direkte togforbindelse med Stavanger. Det ble i alt lagt 450 kilometer ny jernbane. En tilsvarende strekning ble lagt om fra smal- til bredspor, og 210 kilometer ble åpnet for elektrisk drift.

Riksvei 50, senere kjent som E6, ble forlenget til Kirkenes. Veiene til Bergen, Stavanger og Haugesund ble til dels nybygget, til dels påbygd og utbedret. Det foregikk en utstrakt utbygging av småveier.

Tjue nye kraftverk kom i bruk, og om man regner med åtte store anlegg som stod nesten ferdige ved okkupasjonens slutt, ble den samlede generatorkapasiteten i Norge økt med rundt 30 prosent i løpet av okkupasjonen.

Det ble gjort store utbygginger av telefon, telegraf og annen telekommunikasjon. Det ble lagt to undersjøiske kabler fra Norge til Danmark. Den samlede lengden telekabler økte med 200 prosent, antall telefoner med 65 prosent, fjernskriver og telex ble introdusert og hele telefonsystemet ble sentralt samordnet.

Det ble satt i gang bygging av anlegg for produksjon av lettmetall. Flere av disse anleggene ble fullført kort etter frigjøringen. Langs kysten ble det bygget flere fileteringsanlegg og fryserier.

I tillegg til de åpenbart militære motivene bak utbyggingene, var de også betinget av tyskernes planer om den nye økonomiske orden som skulle herske i Det Tredje Rike så snart krigen var vunnet - *Gro raumwirtschaft*. *Gro raumwirtschaft* var ikke et klart definert konsept. Som så mye annet i Hitlers rike, var den økonomiske politikken preget av improvisasjon og maktkamp mellom individer og grupperinger med til dels motstridene interesser. Likevel, noen store linjer finnes.

Ved siden av jødehatet, var en av Hitlers dypeste overbevisninger at Tyskland måtte bli økonomisk uavhengig. I store deler av mellomkrigstiden hadde det vært økonomiske krisetilstander. For å hindre at dette skulle skje igjen, for å sikre økonomisk stabilitet, ville man gjennom *Gro raumwirtschaft* gjøre Det Tredje Riket til en, selvforsynt, økonomisk sone ó med fokus på fellesnytte, planlegging og arbeidsdeling. De forskjellige delene av Riket skulle utnytte sine komparative fortrinn og bidra med det man hadde de beste forutsetninger for å produsere.

Norges bidrag i *Gro raumwirtschaft* skulle særlig være elektrisitet, lettmetall og fisk. Utbyggingen av fabrikker og kraftverk må sees på bakgrunn av dette. Med hensyn til fisk, ville ikke Tyskerne ha det som var norsk fiskerinærings dominerende produkter på denne

tiden ó tørrfisk, saltfisk og klippfisk. Tyskerne ville ha frosset eller fersk fisk. Dette ønsket om ferskfisk lå bak utbyggingen av filetfabrikkene og fryseriene.

Det moderniserte samferdselsnettlet skulle bringe de norske produktene til kontinentet ó og de produktene Norge var avhengig av nordover.

I tillegg til de økonomiske og militærstrategiske hensynene, var de tyske utbyggingene til en viss grad symbolsk betinget. Særlig öDie Nordstra eö, veien over Nordkapp, verdens ende, var, som Autobahn i Tyskland, symbolsk viktig for Hitler ó og arbeidet på jernbanen og veiene nordover var høyt prioritert helt til krigens slutt.

Økonomisk historie

Med *Wealth of nations* grunnla Adam Smith i 1776 økonomifaget.⁴⁵ Man kan hevde at han samtidig grunnla fagfeltet økonomisk historie: öVed siden av å reise et sentralt spørsmål for historieforskningen ó hvorfor enkelte land utvikler velstand mens andre forblir fattige ó er boken svært rik på analyser av økonomiske utviklingsprosesserö, skriver Even Lange og Eivind Merok i artikkelen öGod gammel økonomisk historieö.⁴⁶

De første drøye hundre årene etter utgivelsen av *Wealth of nations* fantes det ikke noe eget fagfelt som ble kalt økonomisk historie. Den historiske tilnærmingen var en del av økonomifaget. *Hvor* stor del av faget den skulle være, var et stridsspørsmål.

Adam Smith og andre i den såkalte skotske historiske skolen ville *både* undersøke og forstå fortidens økonomiske utvikling *og* trekke ut allmenne, generelle innsikter. Man kan, med våre termer, si at de både ville drive med fortolkende økonomisk historie og med teoretisk basert økonomi.

Fortolkning vs. modell

Den skotske skoles både/og-måte å tenke på ble utfordret av David Ricardo i hans bok *Principles of Political Economy and Taxations* fra 1817.⁴⁷ Etter hans syn skulle økonomisk teori være et verktøy for deduktive resonnementer. Ricardo tok utgangspunkt i stiliserte eksempler ó eller *modeller*, som vi i dag vil kalle det - og resonnererte seg fra eksempel til

⁴⁵ Smith, Adam, *The wealth of nations*, Barnes & Noble, New York, 2004

⁴⁶ Lange og Merok, 2006, s. 349

⁴⁷ Ricardo, David, *Principles of Political Economy and Taxations*, Prometheus Books, Amherst, N.Y., 1996

konklusjon. Han satte seg ikke fore å forstå og tolke historiske fenomener og situasjoner. Ricardos tilnærming ble videreutviklet og befestet av John Stuart Mill i hans *Principles of Political Economy* fra 1848.⁴⁸

Mot denne teoretiske tilnærmingen, stod særlig i Tyskland den historiske tilnærmingen til økonomifaget sterkt. Her mente man at økonomiske prosesser ikke kunne skilles klart av fra resten av samfunnet. Prinsipper og teorier var sted- og kulturbundne, og økonomisk endring måtte derfor sees i sammenheng med større sosiale endringsprosesser.

Allerede med økonomifagets pionerer ble altså en, eller kanskje *den*, grunnleggende motsetning innen det som skulle bli økonomisk historie introdusert - motsetningen mellom den historisk fortolkende og den modellbaserte analytiske tilnærming.

Økonomisk historie vokste så fram som eget fagfelt mot slutten av 1800-tallet. Det første professoratet innen økonomisk historie ble opprettet ved Harvard i 1893. Fremveksten av økonomisk historie kan sees på som en reaksjon på at matematiske innovasjoner gjorde at den Ricardianske, teoretiske tilnærmingen til økonomifaget på samme tid fikk stadig større gjennomslag.

I løpet av de mer enn hundre årene som har gått siden fagets unnfangelse, har økonomisk historie ekspandert og delt seg opp i en rekke underdisipliner. Den underdisiplinen som kanskje har endret og preget faget mest, vokste fram i USA på 50-tallet og ble, da den var ny, kalt *new economic history*. *New economic history* ó eller *cliometrisk historie*, eller *økonometrisk historie*, som det også kalles ó er økonomiske historieskriving tungt og eksplisitt basert på økonomisk og statistisk teori. *New economic history* har vært en dominerende retning innen økonomisk historie de siste 60 år.

⁴⁸ Mill, John Stuart, *Principles of Political Economy*, Oxford University Press, Oxford, 1998

Business history

En stor del av arbeidene som behandles i denne oppgaven, faller inn under den økonomisk-historiske disiplinen business history. Det finnes ikke noen god norsk oversettelse av business history. Det er fristende å kalle det bedriftshistorie, og en del historikere gjør det, men det er ikke et dekkende begrep; business history er en langt videre disiplin enn bare bedriftshistorie. Business history vokste fram i USA, hvor det første professoratet i disiplinen ble opprettet ved Harvard Business School i 1927.⁴⁹ Disiplinens grunnleggere var inspirert av den tyske historiske skole, hvor den historisk-fortolkende tilnærmingen stod sterkt, og business history hadde fra starten av, og har fortsatt, en posisjon mot den teoretisk-analytiske tilnærmingen innen økonomifaget og økonomisk historie.

I den tidlige fasen var business history nærmest synonymt med bedriftshistorie; hovedfokuset var på enkeltfirmaet. Studier av enkeltfirmaer har fortsatt en sentral plass innen business history. Med tiden har imidlertid mye fokus blitt flyttet fra bedriften og over på institusjonene som former bedriftene: finanssystemer, utdanningsinstitusjoner og rettslige institusjoner. Organisasjoner og økonomisk politikk har også større grad blitt objekter for business history-disiplinen.

Opprettelsen av Research Center in Entrepreneurial History ved Harvard i 1948 sees gjerne på som starten på utviklingen av business history som en bredere, økonomisk-historisk disiplin. Den ene grunnleggeren av senteret var Joseph Schumpeter. Hans teorier om entreprenørskap hadde stor betydning for utviklingen av business history.

Flere av de sentrale skikkelsene innen business history var tidlig i karrieren knyttet til Research Center in Entrepreneurial History, blant dem Alfred D. Chandler jr og David S. Landes. Chandlers begrep *ömanagerial capitalismö* er uttrykk for business history-disiplinens fokus på entreprenørskap og ledelse ó dens fokus på *The visible hand*, for å bruke tittelen på en av Chandlers bøker.⁵⁰ Chandlers forskning på storforetakets fremvekst og dets betydning for den økonomiske utviklingen i USA, Storbritannia og Tyskland er et eksempel på hvordan business history kan brukes som utgangspunkt for studier av mer komplekse forhold enn bare det enkelte firma. David S. Landes har ført innfallsvinkler fra entrepreneurial history inn i

⁴⁹ Utleeringen av business history er i hovedsak basert på tre kilder: Lange, Even, *öBusiness historyö* som innfallsvinkel til økonomisk historieö, *Historisk tidsskrift* 3/1988, s. 283-95; Amdam, Rolv Petter, *öIntroductionö*, i *Crossing the borders. Studies in Norwegian Business History*, Universitetsforlaget, Oslo, 1994, s. 9-19; Sogner, Knut, *öRecent Trends in Business Historyö*, *Scandinavian Economic History Review* 45 1/1997, s. 58-69

⁵⁰ Chandler jr, Alfred D., *The Visible hand. The managerial revolution in American business*, Cambridge, Mass., 1977

generell økonomisk historie, og med det gjort business history til noe av basisen for sine store, syntetiserende analyser av why some are so rich and some are so poor, som det heter i undertittelen på hans *The wealth and poverty of nations*.⁵¹

Sejersted og Oslo-miljøet

Økonomisk historie har i Norge røtter tilbake til det sene 1800-tall. Det tok imidlertid lang tid før økonomisk historie ble etablert som et autonomt fagfelt her til lands. Det første fulle professoratet ble ikke opprettet før i 1972, ved Universitetet i Oslo. Om lag på samme tid kom det fulle professorater også ved NHH i Bergen og ved Norges Landsbrukshøyskole. Før denne tid hadde det vært to associate professors i økonomisk historie ved NHH og ved Universitetet i Bergen.⁵² Ved siden av disse stillingene var det hovedsakelig innen bedriftshistorie at økonomisk historieskriving ble praktisert. I løpet av 50- og 60-tallet kom det en jevn strøm av bedriftshistorier, og som vi senere skal se, utkrystalliserte det seg en gruppe ledende forfattere, bestående av journalister, økonomer og historikere.

Det var Francis Sejersted som i 1972 tiltrådte som professor i økonomisk historie ved Universitetet i Oslo. Sejersted har preget det norske økonomiske historiefaget mer enn noen annen, både gjennom egen forskning og, ikke minst, gjennom sin påvirkning på yngre historikere.

Francis Sejersteds er en eksponent for den historisk-fortolkende retningen innen økonomisk historie, det han selv omtalte som god gammeldags økonomisk historie. Hans grunnsyn er at historikerens forklaring må ta utgangspunkt i den historiske situasjonen aktøren stod i, og så identifisere hvilke løsninger aktøren valgte. Man kan ikke forklare aktørers handlinger ut fra generelle teorier om the economic man som responderer automatisk på endrede markedsforhold. En følge av dette synet, er en vektlegging av tilbudssiden av økonomien og på de innenlandske forutsetningene for den økonomiske utviklingen. Teknologisk endring står også sentralt.

⁵¹ Landes, David S., *The wealth and poverty of nations. Why some are so rich and some are so poor*, W.W. Norton, New York, 1998.

⁵² Da artiklene jeg har hentet denne informasjonen fra er på engelsk, og da jeg ikke er sikker på hvordan associate professor skal oversettes til norsk (öprofessor IIö?) bruker jeg den engelske betegnelsen.

Det man kan kalle Oslo-miljøet vokste fram rundt Sejersteds prosjekt om Norges vei ut av krisen på 30-tallet og prosjektet som avfødte boken *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*⁵³ En av de sentrale personene i dette miljøet, var den allerede flere ganger omtalte Even Lange.

Vekst gjennom krise-prosjektet var sterkt påvirket av Joseph Schumpeters teorier om entreprenørens rolle, teknologisk endring og økreativ destruksjon. Sejersted og hans medarbeidere konkluderte med at den viktigste forklaringen på Norges vei ut av krisen på 30-tallet, var innovasjon og omlegging i den hjemmemarkedsorienterte småindustrien.

En naturlig forlengelse av det aktørorienterte grunnsynet, var å fokusere på business history. Sejersted ledet an med sin historie om Mathiesen-Eidsvold Værk, utgitt i to bind i hhv. 1972 og 1978, og i løpet av 80-tallet fikk business history en sterk posisjon i norsk økonomisk historieskriving.⁵⁴

Viktig for utviklingen av business history var den tidlige etableringen av Centre for Business History. Senteret, ledet av Sejersted-eleven Even Lange, ble i 1979 etablert ved Riksarkivet, og flyttet til Handelshøyskolen BI i 1988. Også Senter for Teknologi og Menneskelige Verdier (TMV) ved Universitetet i Oslo hadde mye å si for utviklingen av business history. Senteret ble etablert i 1988 av, ja, Francis Sejersted. (Senteret har senere skiftet navn til Senter for Teknologi, Innovasjon og Kultur (TIK)).

At business history har kunnet utvikle seg til en så viktig disiplin innen økonomisk historie i Norge, skyldes for en stor del oppdragsforskning. På oppdrag for, og finansiert av, store bedrifter og institusjoner, har norske økonomiske historikere de siste 30 årene skrevet en rekke omfattende bedrifts- og institusjonshistorier.

Også i Norge har man samtidig sett en utvikling mot å bruke business history til å belyse større temaer i Norges økonomiske utvikling og for eksempel utviklingen av statsindustri, krisen i mellomkrigstiden, den økonomiske utviklingen under okkupasjonen og reguleringsregimet etter 1945. Videre har den internasjonale trenden med fokus på økonomisk

⁵³ Sejersted, Francis (red), *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*, Universitetsforlaget, 1982

⁵⁴ Sejersted, Francis, August Schou, *Hurdalsbruket. 1792-1842*, bind 2 i *Fra Linderud til Eidsvold Værk*, Mathiesen-Eidsvold Værk, Oslo, 1972; Sejersted, Francis, *Den gamle bedrift og den nye tid. 1842-1895*, bind 3 i *Fra Linderud til Eidsvold Værk*, Mathiesen-Eidsvold Værk, Oslo, 1979

politikk og formende institusjoner manifestert seg også i Norge.⁵⁵ Som et tredje trekk i utviklingen og utvidelsen av business history i Norge, har man de siste par tiårene sett flere studier av hele bransjer og industrier, som for eksempel bankvesenet, verkstedsindustrien og oljeindustrien.⁵⁶

Ved siden av Oslo, har Bergen vært et sentrum for økonomisk historie. Økonomisk historie har siden 60-tallet vært et fag på NHH. Med sin vektlegging av etterspørselsiden av økonomien, på internasjonale markedsimpulser og eksportledet vekst har Bergen-miljøet, lenge med Fritz Hodne i spissen, stått som en motpol til Francis Sejersted og Oslo-miljøet. NHHs posisjon som motpol har blitt forsterket av at man ved NHH har vært langt mer opptatt av økonomisk teori og kvantitativt basert historieskriving enn man har vært i Oslo. NHH har vært en (ensom) norsk bastion for new economic history, med Ola H. Grytten som den fremste eksponenten.

I tillegg til Oslo og Bergen, har økonomisk historie fått fotfeste ved NTNU i Trondheim, ved Universitetet i Nordland og ved Høyskolen i Agder, og vi vil i denne oppgave se på noen få arbeider herfra.

⁵⁵ Lange, Even, Tore Jørgen Hanisch, *Veien til velstand. Industriens utvikling gjennom 50 år*, Universitetsforlaget, 1986; Espeli, Harald, *Industripolitikk på avveie. Motkonjunkturpolitikken og Norges Industriforbund rolle 1975-1980*, Ad Notam Gyldendal, 1992; Amdam, Rolv Petter, *For egen regning. BI og den økonomisk-administrative utdanningen 1943-1993*, Universitetsforlaget, 1993; Lange, Even, Tore Jørgen Hanisch, *Vitenskap for industrien. NTH ó en høyskole i utvikling gjennom 75 år*, 1985

⁵⁶ Hanisch, Tore Jørgen (et. al) *Norsk oljehistorie*, Leseselskapet/Ad Notam Gyldendal, 1992-1997; Lange, Even (red), *Teknologi i virksomhet. Verkstedindustri i Norge etter 1840*, Ad Notam, 1989; I tillegg kommer det store prosjektet *Det nye pengesamfunnet*, som omfatter hele 88 rapporter om den institusjonelle utviklingen i norsk finansnæring fra omkring 1850. Prosjektet ble ledet av Even Lange, og pågikk fra 1988-1996.

3. Kapittel. Økonomi i okkupasjonshistorien

Ingen perioder i Norges historie har vel så til de grader blitt en gruppe historikers, og en type historieskrivings, domene som de fem årene fra 9. april 1940 til 8. mai 1945. Som Hallvard Tjelmeland skriver i *Økva* gjorde krigen med Norge?: *Ø*Desse fem åra har (i) blitt ein eigen spesialitet innanfor historiefaget, nærmast eit laug innanfor lauget. Her herjar harde strider, men dei er alle økkupasjonshistorikereø⁵⁷

Vi skal se hvordan økonomi er behandlet innen okkupasjonshistorie.

En historie om krig

Det var Andre Verdenskrig som kom til Norge den 9. april 1940. Vi ble invadert av det samme landet som hadde invadert Polen, invaderte Danmark og som skulle invadere Belgia, Nederland, Frankrike, Jugoslavia og Sovjetunionen i løpet av det neste drøye året. Med den tyske invasjonen ble Norge dratt inn i den mest omfattende konflikten i historien, den største ødeleggelsen av menneskelige verdier verden har sett - og da kan vi med rette forstå øverdierø både i materiell og moralsk betydning.

Ingenting har preget den norske historieskrivingen om krigen mer enn dette, at vi gjennom den tyskernes invasjon ble en del av Andre Verdenskrig. Dette er bakteppet for den norske historieskrivingen om årene 1940-1945. Og det er vel også naturlig. Krig gjennomfører et land og et folk. Krig skaper et mylder av historier, små som store - om binders og bomber, matauk og mordere, storpolitikk og naboens svik, ødeleggelse og gjenoppbygging.

Alt dette er det historikerens oppgave å gjengi og reflektere over. For å gjøre dette, må han foreta et utvalg, et strengt utvalg, som utelater nesten alt, siden tilfanget av historisk relevant materiale er nær ubegrenset. Historikeren må velge hva han skal skrive om - og dermed også hva han *ikke* skal skrive om.

⁵⁷ Tjelmeland, 1996, s. 28; Som et eksempel på hvordan okkupasjonshistorie er blitt en egen spesialitet, eller som jeg sier: et eget fagfelt, trekker Tjelmeland frem hvordan Ole Christian Grimnes karakteriserer han selv og Kåre Lunden som øingen av dem okkupasjonshistorikereø i Grimnes, Ole Christian, øHistorieskrivingen om okkupasjonen. Det nasjonale konsenssyndrometø, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2/1990, s. 118

Ser man på den omfattende litteraturen om krigen, kan man slå fast at i sine valg har norske historikere gjort det historikere til alle tider har gjort: de har skrevet om öalle tings morö ó om krig. I tråd med dette, har historieskrivingen om Norge i årene 1940 til 1945 i all hovedsak dreid seg om de tingene som gjør krig til krig ó eller okkupasjon til okkupasjon: Blucher, öBlodveienö og brent jord; öKjakanö, Max Manus og tungtvann; Shetlands-Larsen, slaget om Narvik og Quisling; Rinnan, Terboven og Kongens nei.

Som en forlengelse av dette, har økonomi har fått en forsvinnende liten plass i det fagfeltet som kalles okkupasjonshistorie. Okkupasjonens økonomiske forhold er knapt tematisert. I den grad man har tematisert økonomi i klassisk norsk okkupasjonshistorieskriving, har man skrevet om det ut fra et krigsperspektiv. Man har fokusert på tre elementer: ødeleggelse, økonomisk samarbeid med tyskerne og hverdagens prøvelser.

Hva krigen kostet Norge

Da Tyskland kapitulerte den 8. mai 1945, lå Finnmark og Nord-Troms i ruiner, utbrent. Byer lå bombet. Butikkhyllene stod tomme. Folket følte nøden og ydmykelsen på kroppen, og da er det vel ikke til å undres over at man, i den grad man har tematisert økonomi i okkupasjonshistorieskrivingen, har fokusert på ødeleggelsene tyskerne påførte Norge ó at man har fokusert på okkupasjonen som en økonomisk katastrofe.

Denne oppfatningen stemmer også overens med vurderingen i det arbeidet som har preget oppfatningen av okkupasjonens økonomiske konsekvenser mer enn noe annet: boken *Hva krigen kostet Norge*, skrevet av de to unge sosialøkonomene Odd Aukrust og Peter Jacob Bjerve.

Boken ble utgitt allerede høsten 1945, og på mange måter er historieskrivingen om okkupasjonens økonomi fortellingen om hvordan *Hva krigen kostet Norge* er blitt brukt og gjenbrukt av norske historikere. Dette gjelder både innenfor den klassiske okkupasjonshistorieskrivingen og, som vi skal se senere i denne oppgaven, innen økonomisk historie.

Hva krigen kostet Norge handler om den ødeleggende effekten okkupasjonen hadde på norsk økonomi, og bruken av denne boken har befestet oppfatningen av årene 1940-1945 som et brudd, et katastrofalt brudd, i Norges historie, hvor tyskerne, for å gjenta Hans Fredrik Dahl, øhogg over utviklingen av dette vesle samfunnetö.⁵⁸

Vi har allerede, via Einar Gerhardsens memoarer, vært innom konklusjonen i *Hva krigen kostet Norge*. Men vi tar den en gang til, med Aukrust og Bjerves egne ord:

Inntil 30. april 1945 hadde krigen kostet Norge 17 500 millioner førkrigskroner. Herav var ca. 12 500 mill. kr. båret under krigen i form av nedsatt konsum. Resten ó 5000 mill. kroner ó er derimot veltet over på fremtida ved at vi har tært på nasjonalformuen; denne del av tapet må vi bære i årene som kommer når kapitalen skal bygges opp igjen.⁵⁹

Det nedsatte konsumet representerte ikke et problem etter frigjøringen. Annerledes var det med tæringen på nasjonalformuen, eller kapitalsliten, som det gjerne omtales som. Tapet tilsvarte 17 prosent av Norges totale formue før okkupasjonen.

Aukrust og Bjerves tall underbygget det alle følte på kroppen: Norge lå nede, og måtte gjenreises. Så er da også *Hva krigen kostet Norge* på grunnleggende vis knyttet til *Gjenreisningen*.

Et politisk program ó med usikre tall

Bruken av *Hva krigen kostet Norge* er på mange måter forbløffende, da det hefter store problemer ved flere sider av Aukrust og Bjerves analyser. Jeg vil her se på tre av problemene ved boken ó forfatterens objektivitet, deres usikre tall og feilene i beregningene.

Inntrykket man får når *Hva krigen kostet Norge* refereres, er at det er en objektiv, sosialøkonomisk fagbok ó inntrykket er at öfortellerens forhold til det fortalteö, for å bruke Knut Kjeldstadli's begrep, er et nøytralt og saklig.⁶⁰ *Hva krigen kostet Norge* er imidlertid ikke en objektiv, nøytral fagbok. Den er en politisk bok. Mer nøyaktig: Den er en programmatisk framlegging og fagøkonomisk legitimering av Arbeiderpartiets gjenreisningspolitikk.

⁵⁸ Dahl, 1971, s. 6

⁵⁹ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 49

⁶⁰ Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999, s. 177

Aukrust og Bjerve legger på ingen måte skjul på bokens politiske funksjon. Tredje og største del av boken, den delen forfatterne ifølge dem selv har lagt mest vekt på, har tittelen *Vår økonomiske politikk de nærmeste år. Mål, midler og muligheter*.⁶¹

Aukrust og Bjerves program er detaljert. Vi lærer blant annet at elektriske barbermaskiner og utenlandsk brennevin er *övarer* vi kan unnvære.⁶² De store linjene er også klare. I et mye referert sitat, skriver forfatterne:

Vi kan ta et skippertak nå straks, samle kreftene om gjenreisningsarbeidet og vinne over virkningene av krigen i en fart, ofre vårt øyeblikkelige velvære for å oppnå så mye mer senere (í) det kan neppe være særlig tvil om valget. (í) Vi har gått ut fra at det store flertall av folket avgjort er stemt for skippertaket.⁶³

Bokens politiske side er en åpenbar grunn til å ta *Hva krigen kostet Norge* med öen klype kildekritisk saltö, for igjen å sitere Knut Kjeldstadli's innføringsbok i historisk metode.⁶⁴

En annen grunn til å være påholden i bruken av Aukrust og Bjerves beregninger, er at de er basert på usikre tall.

Forfatterne understreker igjen og igjen hvordan det de omtaler som öden åndelige mørkelegging i okkupasjonsåreneö har gjort at deres tall er usikre:⁶⁵ tallene for de direkte okkupasjonskostnadene, er ikke öhelt nøyaktigeö;⁶⁶ tallene for kapitalslitet, er ödelvis foreløpige og usikre, men (í) forsøkt ført frem til sommeren 1945;⁶⁷ tallene for hva det vil kreve å heve produksjonsnivået tilbake til førkrigsnivået er öanslåttö;⁶⁸ tallene for nedgangen i utenlandsgjelden, er öanslagsvisö;⁶⁹ tallene for nordmenns kjøpekraft, har de kommet fram til öuten å ha statistiske oppgaverö.⁷⁰

⁶¹ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 9

⁶² Aukrust og Bjerve, 1945, s. 115

⁶³ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 113 (uthevingen er forfatternes egen)

⁶⁴ Kjeldstadli, 1999, s. 180

⁶⁵ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 11

⁶⁶ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 27-28

⁶⁷ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 104

⁶⁸ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 108

⁶⁹ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 47

⁷⁰ Aukrust og Bjerve, 1945, s. 130

I tillegg til problemet med tallmaterialet, gjorde også en annen omstendighet at bokens beregninger ble usikre: Fordi de ville at boken skulle kunne utgis når okkupasjonen var slutt, måtte Aukrust og Bjerve i tre år, fra 1942 til 1945, skrive om en fremtid de ikke kjente: «Vi måtte (i) fra første stund prøve å forestille oss hvordan hendingene under krigen og problemene etterpå ville ta seg ut etter frigjørelsen, altså på det tidspunkt boka skulle leses.»⁷¹ Og, som de sier videre: «Av den grunn vil framstillingen kanskje avvike fra den vi ville ha gitt i dag (mai 1945).»⁷²

Overvurdert kapitalslit ó undervurdert produksjon og konsum

Den viktigste grunnen til at man bør være særs varsom med å referere konklusjonene i *Hva krigen kostet Norge*, er at de synes å være feil.

Allerede i 1948 ble man i Statistisk Sentralbyrå klar over at Aukrust og Bjerve hadde bommet til dels grovt med sine beregninger. Odd Aukrust reaksjon tydeliggjør bokens politiske formål. I et brev til Eivind Erichsen, lederen for Statistisk Sentralbyrå anbefalte Aukrust at man holdt feilene hemmelige: «Jeg synes jeg ser høirepressen: ðer har man undervurdert nasjonalinntekten med en milliard, og så tror man likevel at det skal være mulig å planlegge i detalj.»⁷³

To år senere, i 1950, kom Johan Vogt, professor i sosialøkonomi ved Universitetet i Oslo, med offentlig kritikk av Aukrust og Bjerves beregninger. «De talloppgaver over reduksjonen av realkapitalen, som Statistisk Sentralbyrå fremla i 1945, var utvilsomt større enn våre faktiske tap», skrev Vogt i studien *Vår økonomiske stilling. En kritisk analyse av gjenreisningsperioden 1945-49.*⁷⁴

Johan Vogts kritikk knytter seg særlig til tre forhold. For det første, hadde regjering og handelsflåte lagt opp store valutareserver i England og Amerika, i tillegg til forsikringssummer for senket tonnasje i løpet av krigen. Disse beløp seg i 1945 til om lag 2.5 milliarder kroner, men var ikke tatt med i regnskapet. For det andre, var verdien av de tyske anleggene som Norge overtok etter kapitulasjonen beregnet til å være mye mindre enn den faktisk var. For det tredje, var det oppført for store summer for kapitalslitet, både i den produktive virksomheten og for slitasjen på boliger. «De kapitalbeløp som har vært påkrevd

⁷¹ Aukrust og Bjerve, s. 13-14

⁷² Aukrust og Bjerve, s. 14

⁷³ Lie, Einar, *Ambisjon og tradisjon. Finansdepartementets 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995, s. 115

⁷⁴ Vogt, Johan, *Vår økonomiske stilling. En kritisk analyse av gjenreisningsperioden 1945-49*, Skrivemaskinstua, Oslo, 1950, s. 4

for å gjenreise selve vår produksjonskapasitet har vært langt mindre enn hva man i alminnelighet regnet med i 1945ö, skriver Vogt, og slår fast at gjenreisningen ikke har kostet mer enn 1.5 milliarder førkrigskroner.⁷⁵

Siden har man kommet fram til at kapitalsliten var overvurdert med minst 25 prosent og at industriproduksjonen og konsumet var tilsvarende undervurdert.⁷⁶

At det allerede i 1950 ble klart *Hva krigen kostet Norge* inneholdt store feil, har hatt små følger for bruken av denne boken i norsk historieskriving. Man har, med referanse til Johan Vogt og oppdatert statistikk, etter hvert begynt å ta et lite forbehold om at Aukrust og Bjerves tall kanskje ikke er helt å stole på ó men man har likevel referert tallene, fra *Norges krig* fra 1950 til *Norsk økonomi i det 20. århundre* fra 2002.⁷⁷

Heller ikke det faktum at Norge kom seg på fote langt raskere enn Aukrust og Bjerve forutså, har endret på bruken av deres bok.

Feilene i *Hva krigen kostet Norge* har i overraskende liten grad interessert norske historikere og økonomer. Ikke før i 2010, 60 år etter at Johan Vogt kom med sin kritikk av Aukrust og Bjerves beregninger, ble problemene i *Hva krigen kostet Norge* igjen tatt opp. Dette skjedde Harald Espelis artikkel öDet økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45ö.⁷⁸ Da denne artikkelen er så ny at den ikke har vært tilgjengelig for norske okkupasjonshistorikere, og følgelig ikke er en del av historien om hvordan *Hva krigen kostet Norge* er blitt brukt av norske historikere, går jeg ikke inn på Espelis analyse her, men venter med den til neste kapittel.

⁷⁵ Vogt, 1950, s. 5

⁷⁶ Tjelmeland, 1996, s. 30

⁷⁷ Hodne, Fritz, Ola Honningdal Grytten, *Norsk økonomi i det 20. århundre*, Fagbokforlaget, 2002

⁷⁸ Espeli, Harald, öDet økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45ö, i Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010, s. 135-166

Økonomisk samarbeid

Ved siden av ødeleggelsene av Norge ó uttrykt gjennom *Hva krigen kostet Norge* ó er det bare ett økonomisk tema som er utførlig behandlet i historieskrivingen om okkupasjonen: det økonomiske samarbeid med tyskerne.

Økonomisk samarbeid er et bredt fenomen, og omfatter alt fra store industriselskaper og entreprenørers samarbeid med tyske militære og industrielle interesser, til den enkelte nordmann- og kvinnes arbeid på tyske bygg- og anleggsprosjekter. Fenomenets bredde ble gjenspeilet i det økonomiske landssvikoppgjøret, hvor mer enn 16 000 personer ble etterforsket. Det sentrale spørsmålet i oppgjøret var om det økonomiske samarbeidet var öutilbörligö. I denne vurderingen så man hovedsakelig på tre elementer: arbeidets krigsviktighet, graden av frivillighet fra de norske næringsdrivendes side, og hvorvidt arbeidet ble utført tidlig eller sent under okkupasjonen. Mht. til det tredje elementet, så man mindre strengt på økonomisk samarbeid i første del av okkupasjonen, hvor det hersket stor forvirring og hvor den offisielle parolen var å öholde hjulene i gangö.

Det økonomiske landssvikoppgjøret regnes som mildt. Bare 1 av 5 etterforskede ble straffedømt og straffene var relativt lave, med unntak for de tiltalte som også hadde vært medlem av NS.

Hans Fredrik Dahl skriver at landssvikoppgjøret tidlig ga historieskrivingen om okkupasjonen en ödreining om aksen forræderi/motstandö.⁷⁹ Dahls observasjon gjelder i høyeste grad historieskrivingen om økonomisk samarbeid. Retningen ble staket ut allerede i 1946, i Helge Krogs pamflett *6te kolonne? ó om den norske storindustriens bidrag til nazi-Tysklands krigføring*.⁸⁰

Pamfletten, delvis skrevet under og delvis skrevet etter krigen, er et rasende oppgjør med det Krog betegner som öde ledende politikeres og de store industriherrerens nasjonale svik.ö⁸¹ Krog introduserer tre av det som skulle bli fire hovedtemaer i historieskrivingen om økonomisk kollaborasjon. Det første temaet er velvilligheten i den økonomiske kollaborasjonen og, knyttet til dette, mangelen på sabotasje mot næringslivet. Det andre, nært beslektede temaet, er administrativ kollaborasjon, mer konkret Administrasjonsrådets rolle. Krog er klar, både i analyse og dom: öAdministrasjonsrådets politiske og storindustriens

⁷⁹ Dahl, 1971, s. 6

⁸⁰ Krog, Helge, *6te kolonne? ó om den norske storindustriens bidrag til nazi-Tysklands krigføring*, Pax Forlag, 1946

⁸¹ Krog, 1946, s. 62

økonomiske samarbeid med fienden er to sider av samme sak. Der besto en fullkommen harmoni mellom de ledende politikeres og de store industriherrerens nasjonale svik.⁸² Det tredje temaet Krog introduserer, er det økonomiske landssvikoppgjøret ó og da særlig spørsmålet om små og store tiltalte ble forskjellsbehandlet. Også her er Krogs mening klar: öde små tyver ble hengt, mens de store gikk friö.⁸³

Det fjerde hovedtemaet i historieskrivingen om økonomisk samarbeid, er såkalt ötyskerarbeidö - nordmenn som arbeidet på tyske anlegg. Man har ikke sikre tall for hvor mange dette dreide seg om, men det anslås at det på det meste var nærmere 200 000 nordmenn som livnærte seg på ötyskerarbeidö.

Økonomisk samarbeid behandles spesifikt i flere bøker, artikler og hoved-/masteroppgaver.⁸⁴ I tillegg til tas det opp i alle oversiktsverker over okkupasjonen og i en rekke biografier. Spørsmål rundt økonomisk samarbeid står også, som vi skal se senere, sentralt innen bedriftshistorie.

I okkupasjonshistorieskrivingen behandles økonomisk samarbeid med tyskerne gjennomgående som et moralsk, ikke et økonomisk, fenomen. Okkupasjonen blir i dette perspektivet en periode hvor økonomisk aktivitet får en moralsk tilleggsdimensjon: å bygge lettmetallfabrikk på Herøya, kraftverk i Mår, flyplass på Værnes, eller bare å selge sin arbeidskraft eller sine varer, blir et spørsmål om rett og galt, om forræderi og motstand. Også på denne måten blir okkupasjonen öen periode av særskilt art, med brudd i alle normale sammenhengerö.

Det finnes kun ett unntak fra denne moralske innfallsvinkelen og det gjelder følgende ötyskerarbeidö og tysk etterspørsel fikk for sysselsetting og penge- og gjeldsforholdene i Norge.

⁸² Krog, 1946, s. 62

⁸³ Krog, 1946, s. 65

⁸⁴ Bøker: Valen, Terje, *De tjente på krigen: hjemmefronten og kapitalen*, Oktober Forlag, Oslo, 1974; Didriksen, Jan, *Industrien under hakekorset*, Universitetsforlaget, Oslo, 1987; Guri Hjeltnes og Finn Graf (ill.), *Avisoppgjøret etter 1945*, Aschehoug, 1990; Ellingsen, Dag, *Krigsprofittørene og rettsoppgjøret*, Gyldendal, Oslo, 1993

Artikler: Veia, Jon, öNæringsliv og holdningerö, i Dahl (red) *Krigen i Norge*, Pax forlag, 1974, s. 41-74; Eng, Vidar, öHvorfor arbeidet gode nordmenn på flyplassene i Oslo og Trondheim i april 1940?ö, *Historisk tidskrift* 03/2010, 425-446

Hovedoppgaver: Flyen, Simen, öDeutsche Handelskammer in Norwegenö, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1984; Steinvåg, Odd Arve, öØkonomisk landssvik på Sunnmøre 1940-1945ö, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1986

Tyskernes enorme bygg- og anleggsaktivitet gjorde slutt på arbeidsledigheten i Norge. De høye lønningene tyskerne betalte for å tiltrekke seg arbeidskraft gjorde, i kombinasjon med vareknappheten og rasjoneringsen, at mange nordmenn la seg opp penger eller betalte ned gjeld i løpet av okkupasjonsårene. Økt etterspørsel etter deres produkter og en prioritert plass i tyskernes planer, gjorde at bønder og fiskere fikk økte inntekter, noe som gjorde disse yrkesgruppene i stand til å betale ned gjelden som nær hadde knust dem i mellomkrigstiden. I de fleste oversiktsverker fremheves dette som en positiv, økonomisk konsekvens av okkupasjonen.

Hverdagens prøvelser

Også det tredje og siste økonomiske temaet man har fokusert på i den klassiske okkupasjonshistorieskrivingen handler om individer; det handler om hverdagens prøvelser.

Norge hadde, og har fortsatt, en ekstremt åpen økonomi. En stor del av landets forbruk dekkes av importerte varer. Tradisjonelt har disse varene kommet vestfra. Da Tyskland invaderte, ble Norge med ett slag avstengt fra disse svært viktige markedene i vest.

Denne avstegningen fikk store følger for norsk økonomi, og vi skal senere i denne oppgaven se eksempler på endring i norsk industri som følge av mangel på råvarer og innsatsfaktorer.

Avstegningen hadde også negative følger for vareutvalget i butikkene, noe som påvirket den enkelte nordmanns hverdag.

I tillegg til varemangelen på grunn av avstegningen, ble det, av flere grunner, innført streng rasjonerings og regulering av norsk økonomi. En årsak til reguleringen, var pengerikeligheten som oppstod som følge av tyskernes rundhåndede lønnspolitikk. Folk som jobbet på tyske anlegg fikk store lønninger, som gjorde at det ble mye penger i økonomien. I kombinasjon med at vareutvalget var mindre enn i normale tider, borget dette for løpsk inflasjon om det ikke ble tatt grep. I samarbeid med Norges Bank gjennomførte okkupasjonsmakten derfor det som viste seg å være samfunnsøkonomisk vellykkede reguleringer av norsk økonomi.

Rasjoneringsen var knyttet til reguleringen, men var også knyttet til det faktum at det var langt flere mennesker enn før som skulle brødføes innenfor Norges grenser. På det meste var det 400 000 tyske soldater i Norge. Følgen var at det ble rasjoneringskortene, ikke tykkelsen på pengeboken, som avgjorde hva man hadde og ikke hadde.

I den folkelige fortellingen om krigen står rasjoneringen og hverdagens prøvelser sentralt. I mangel på gris, storfe og sau, spiste man kaniner, ekorn, duer og måker; i mangel på smør, stekte man maten i tran; i mangel på lær, gikk man i tresko. Man røykte erstatningstobakk, ga dyrene forcellulose og drev bilen på generatorknott.

På mange felter brakte heller ikke frigjøringen med seg noen vesentlige endringer i den norske mann og kvinnes hverdag: over 90 prosent av alle matvarer forble rasjonert, både livsnødvendige varer som kjøtt og mel, og luksusvarer som kaffe og sjokolade; man måtte fortsatt ofte klare seg med øhjemmeavletö tobakk; det var mangel på kull, olje og bensin.

Dette individuelle hverdagsperspektivet har også preget okkupasjonshistorieskrivingens behandling av okkupasjonens økonomi. Det beste eksemplet er Guri Hjeltnes *Hverdagsliv*, femte bind i oversiktsverket *Norge i krig*.⁸⁵

Hverdagsliv regnes som et pionerarbeid. Aldri før hadde en historiker gått så tett og grundig inn på hverdagsopplevelsen av okkupasjonen. øHverdagslivet har som oftest vært den stumme bakgrunn for topphistorien ó politisk og økonomisk historieö, skriver Hjeltnes.⁸⁶ øMen all utvikling og historie bygger på menneskers daglige innsats og virkeö.⁸⁷

Det er karakteristisk for okkupasjonshistorieskrivingen at det er i dette bindet av *Norge i krig* at økonomi behandles; økonomi behandles som en del av hverdagslivet i krig. Dette gjør at anskaffelse og kvalitet på maten et hovedtema i fremstillingen - noe kapitteoverskrifter som øDet rasjonerte samfunnö, øParsellenes æraö og øMaten fant andre veierö og underoverskrifter som øBrød og melk opp 4 øreö, øMager livsstilö, øEi bötte poteter = 1 hg smørö og øTyttebæret oppå tuaö vitner om.

I hverdagsperspektivet er det ikke så veldig interessant om det ble bygget kraftverk, jernbane eller flyplasser i løpet av okkupasjonen. I dette perspektivet blir ikke økonomi et spørsmål om utbygging, modernisering og et BNP som allerede i 1946 var større enn i 1939. Økonomi blir et spørsmål om å få spiselig mat på bordet og brukbare klær på kroppen til voksne og barn.

⁸⁵ Hjeltnes, Guri, *Hverdagsliv*, femte bind i Skodvin (red), *Norge i krig ó fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Aschehoug, Oslo, 1986. Bindet kom også ut som en egen, frittstående bok, *Hverdagsliv i krig. Norge 1940-45*, Aschehoug, Oslo, 1987

⁸⁶ Hjeltnes, 1986, s. 7

⁸⁷ Hjeltnes, 1986, s. 7

4. Kapittel. Økonomisk historie, del I

Denne oppgavens hovedtema er den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen, og vi er nå kommet fra til denne. Det er, som sagt i innledningen, ikke skrevet mye økonomisk historie konkret om okkupasjonen. Det finnes to bøker om den tyske økonomiske politikken, begge skrevet av utlendninger. Jeg har identifisert tolv norske arbeider.⁸⁸

Jeg har, som nevnt, valgt å dele den økonomiske historieskrivingen i to, og i dette kapitlet skal jeg ta for meg den historieskrivingen som handler konkret om okkupasjonen, mens vi i neste kapittel skal se på den historieskrivingen som behandler okkupasjonen som del av et lengre tidsforløp. Blant arbeidene som handler konkret om okkupasjonen, har jeg igjen gjort en todeling: de som tematiserer brudd og kontinuitet ó og de som ikke gjør det.

De som setter i sammenheng

Alle arbeidene som setter okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige historie er norske. Arbeidene behandler seks temaer: økonomiske eliter, teknologisk endring i hjemmeindustrien, entreprenørskap, landbruk, fiskerier og det økonomiske forholdet mellom Norge og Tyskland.

Blant disse ti arbeidene skal vi se eksempler både på okkupasjonen som brudd, vendepunkt og kontinuitet.

Espeli: Økonomisk samarbeid som økonomisk historie

Det ferskeste av arbeidene er artikkelen *öThe German occupation and its consequences for the composition and changes of Norwegian business elitesö*, skrevet av Harald Espeli.⁸⁹

Espeli startet sin akademiske karriere ved Norges Landbrukshøyskole. Fra 1990 har han vært ansatt som økonomisk-historisk forsker på BI. Espeli er den økonomiske historikeren som i størst grad har viet okkupasjonen oppmerksomhet, og blir dermed en slags gjennomgangsfigur i denne oppgaven.

⁸⁸ I denne oppgaven ser jeg imidlertid bare på elleve, da det er ett arbeid det ikke har lyktes meg å skaffe. Arbeidet er: Espeli, Harald, *öNye bøker om krigen ó landbruket under krigenö*, *Landbruksøkonomisk forum (LØF)*, *Tidsskrift for landbruksøkonomi*, 1988/1, s. 78-84.

⁸⁹ Espeli, Harald, *öThe German occupation and its consequences for the composition and changes of Norwegian business elitesö*, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. Europäische Wirtschaftseliten nach dem Zweiten Weltkrieg*, Akademie Verlag, 2010, s. 107-130

öThe German occupation and its consequences for the composition and changes of Norwegian business elitesö er trykket i et temanummer om andre verdenskrigs følger for de økonomiske eliter i *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*. I tillegg til Espelis artikkel fra Norge, finner man bidrag fra Tyskland, Belgia, Frankrike Tsjekkia og Slovenia. Artikkelen knytter dermed an til den større europeiske trenden med økonomisk historieskriving om andre verdenskrig.

öThe German occupationí ö har et klassisk business history-tema: økonomiske eliter. Hovedkonklusjonen er enkel: okkupasjonen hadde små følger for sammensetningen av den norske økonomiske eliten. Det var med noen få unntak de samme menn som utgjorde eliten før og etter okkupasjonen. Dette står ifølge Espeli i sterk kontrast til hvilke følger okkupasjonen fikk for den politiske og militære elite, for hvem årene 1940-1945 førte til store omveltninger og utskriftninger.

I diskusjonen omkring hvorfor okkupasjonen fikk så små følger for sammensetningen av den økonomiske eliten, fokuserer Harald Espeli for en stor del på det økonomiske samarbeidet mellom tyskerne og norsk næringsliv. Dette fokuset er årsaken til at jeg velger å se den som første arbeid i denne historiografiske analysen. öThe German occupationí ö er nemlig et svært presist eksempel på skillet mellom klassisk okkupasjonshistorieskriving og økonomisk historie. I klassisk okkupasjonshistorieskriving sees økonomisk samarbeid fra et moralsk og juridisk perspektiv ó som et spørsmål om rett og galt, hos Espeli sees økonomisk samarbeid fra et *økonomisk* perspektiv ó i dette tilfellet som et fenomen som fikk følger for sammensetningen av Norges økonomiske eliter. öThe German occupationí ö handler med andre ord om økonomisk samarbeid som økonomisk historie.

Også hos Espeli står moral sentralt ó men på en annen måte enn i klassisk okkupasjonshistorie. I klassisk okkupasjonshistorie er målet å felle en dom over aktørenes moralske vandel. I öThe German occupationí ö moral et middel til å forklare et økonomisk fenomen ó hvorfor det økonomiske samarbeidet med tyskerne fikk så små følger for sammensetningen av den norske økonomiske eliten.

Hovedårsaken til at de økonomiske elitene, til tross for sitt utstrakte samarbeid med tyskerne, forble så uforandret, er, etter Harald Espelis analyse, at eliten ble lite moralsk svertet av samarbeidet. At de ikke ble svertet, skyldtes at Administrasjonsrådet og deres öhold hjulene i gangö-parole legitimerte samarbeidet.

I den grad det var utskriftninger i næringslivseliten, var dette knyttet til hvilken side man hadde stått på under okkupasjonen. De som forsvant fra eliten, gjorde det for en stor del fordi de enten hadde vært åpenlyst NS-medlemmer eller fordi de hadde vært litt *for ivrige* i sitt samarbeid med tyskerne. Det mest kjente eksempelet på sistnevnte, er NACOs Sigurd Kloumann. I den andre annen av spekteret, var det slik at de mennene som kom inn i næringslivseliten etter okkupasjonen, gjorde det ofte på basis av sin posisjon i motstandsbevegelsen. Espeli trekker frem Jens Christian Hauge som det mest kjente eksempelet på det siste.

Til tross for at det var stor kontinuitet i elitens sammensetning, er okkupasjonen, etter Espelis fremstilling, et vendepunkt ved at næringslivseliten etter okkupasjonen fikk markert mindre makt og innflytelse. Eliten ble, med Espelis ord, en øjunior partnerø i det politiske spillet, hvor Arbeiderpartiet nå hadde overtaket.⁹⁰ Denne utviklingen hadde nær sammenheng med at staten, på grunn av konfiskeringen av tyskernes eierinteresser i norsk industri og på grunn av Arbeiderpartiet programfestede politikk, ble en stor aktør i norsk industri etter 1945. Beslektet med dette, og med tilsvarende konsekvenser for næringslivseliten, var det at store deler av de økonomiske reguleringene fra okkupasjonstiden ble videreført.

Wicken: øVekst gjennom okkupasjonø

Det mest innflytelsesrike norske bidraget til den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen, er uten tvil artikkelen øIndustrial change in Norway during the second world war. Electrification and electrical engineeringø, skrevet av Olav Wicken og publisert i 1983.⁹¹

Olav Wicken var en av medarbeiderne i Francis Sejersteds *Vekst gjennom krise*-prosjekt. Han leverte i 1977 en hovedoppgave om konfeksjonsindustrien i Romsdal, og i *Vekst gjennom krise* bidro han med en bearbeidet versjon av denne hovedoppgaven.⁹²

Hovedoppgaven og *Vekst gjennom krise*-bidraget var starten på en akademisk karriere med fokus på innovasjons- og teknologihistorie, og i dag er Olav Wicken professor ved TIK-senteret ved UiO.

⁹⁰ Espeli, 2010, s. 127

⁹¹ Wicken, Olav, øIndustrial change in Norway during the second world war. Electrification and electrical engineeringø, *Scandinavian Journal of History*, 1983/1984

⁹² Wicken, Olav, øSmåbedrifter og primitiviseringø, i Sejersted (red), *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*, Universitetsforlaget, 1982, s. 231-251

«Industrial change» er basert på Schumpeters teori om flaskehalsar i produksjonen som katalysator for teknologisk endring, og Wicken påviser i artikkelen at norsk industri i løpet av okkupasjonsåra ble mer mangesidig og fikk utvidet sitt teknologiske grunnlag. Wicken beskriver en todelt prosess: først teknologisk omstilling i krigens første fase, så innovasjon, planlegging og produktutvikling i krigens siste fase.

Den tyske okkupasjonen førte med seg flere flaskehalsar. En av dem var mangel på energi. En annen var mangel på innsatsfaktorer i industrien. En tredje var mangel på råvarer. En fjerde var vanskene med å få tak i nye maskiner - samt nye delar til de eksisterende maskinene. Alle disse flaskehalsene hadde samme årsak - at Norge, som hadde en av de mest åpne økonomier i verden, med ett slag, den 9. april 1940, ble avstengt fra de tradisjonelt viktigste markedene i vest.

Den ifølge Wicken viktigste utviklingen under okkupasjonen, var at mangelen på kull og bensin tvang mange bedrifter til å gå over til elektrisitet som energikilde. Antall elektromotorer i bruk i norsk industri økte kraftig i okkupasjonsåra. Fra 1939 til første etterkrigsår, 1946, økte den samlede bruken av elektrisk kraft i norsk industri med om lag 30 %.

Wicken fremhever kontinuiteten i utviklingen. I løpet av 30-åra hadde elektrisitet blitt billigere enn kull, og overgangen til elektrisitet som energikilde hadde begynt i mellomkrigstiden. Målt i prosent, økte bruken av elektromotorer mer i åra før okkupasjonen enn i under okkupasjonen, målt i antall motorer økte den mest under okkupasjonen.

En av råvarene det ble mangel på under okkupasjonen, var kopper. Dette påskyndet en langvarig trend i norsk industri: å erstatte kopper med aluminium. Blant annet i produksjonen av de over nevnte elektromotorer ble aluminium tatt i bruk.

I andre land hadde man i mellomkrigstiden begynt å erstatte mange tradisjonelle materialer med syntetiske. I Norge skjedde det, ifølge Wicken, en bevegelse i samme retning under okkupasjonen, for eksempel ved at keramikk ble brukt i luftkondensatorer, og at papirkondensatorer ble tatt i bruk i telekommunikasjon.

Om forholdet mellom endring og kontinuitet, oppsummerer Wicken: *öthe wartime conditions accelerated the tempo of change but did not fundamentally alter the direction in which the industry was developing*.⁹³

I tillegg til å skape flaskehalsene, åpnet avstengingen vestover også muligheter. Innen kraft, hadde norske bedrifter de siste årene før okkupasjonen kommet opp på et teknologisk nivå som gjorde dem i stand til å levere generatorene til kraftstasjonen Nore I. Under okkupasjonen fortsatte den norske industrien sin utvikling, og leverte materialene til de tyske byggeprosjektene. Okkupasjonen markerte også en endring i hvordan man bygde kraftstasjoner. Både av effektivitetshensyn og av frykt for sabotasje, ble stasjonene bygget inni fjellet. Wicken påpeker at dette på lengre sikt gjorde elektrisitetsproduksjonen i Norge både billigere, mer stabil og mer effektiv.

Innen tele, hadde produksjon av kabler vært et vekstområde for norsk industri siden starten av 30-tallet. Denne trenden fortsatte, men akselerert kraftig, under okkupasjonen; etterspørselen etter kabler økte kraftig, og i fraværet av importerte produkter, utviklet norske bedrifter nye typer kabler basert på de råvarene som var tilgjengelige.

Utenlandske firmaer som ikke kunne importere sine varer til Norge, startet i mange tilfeller opp produksjon i Norge ó enten ved at norske bedrifter begynte å produsere på lisens, eller ved at de startet egne fabrikker i Norge. Dette var, forteller Wicken, med på å øke kompetansen i norsk industri. Et uttrykk for denne kompetanseoverføringen, er at tyske firma tok opp over 1000 patenter pr. år i Norge. Etter frigjøringen, ble det mulig for norske bedrifter å anskaffe seg patentene for den nette sum av 1 kroner og 50 øre pr. stykk. Wicken kommenterer: *öThere can (...) be no doubt that at least after the war the German patents served as a fund of ideas for large sections of Norwegian industry*.⁹⁴

Fra vinteren 1942-43, symbolisert ved slaget ved Stalingrad, ble det mer og mer tydelig at Tyskland kom til å tape krigen. I Norge minsket tilgangen til energi, innsatsfaktorer og råvarer enda mer fra dette tidspunktet. Ifølge Wickens artikkel, brukte norske bedrifter disse siste årene av okkupasjonen på å forberede seg på situasjonen som skulle komme etter krigen og prioriterte forskning, produktutvikling og planlegging. Norske bedrifter planla også for freden gjennom å gjøre klart for utvidelse av fabrikkene. Ved frigjøringen hadde mange

⁹³ Wicken, 1983, s. 140

⁹⁴ Wicken, 1983, s. 147

bedrifter klar tegningene, og dette er, ifølge Wicken, en av de viktigste grunnene til at det var svært høy byggeaktivitet rett etter krigen.

Om sammenhengen mellom okkupasjonen og utviklingen etter 1945, skriver Wicken:

It is noteworthy that all the branches of the industry which grew rapidly after the war had been given priority by the German authorities during the war. This is true for the development of electric power, telecommunications and navigational equipment for the fishing fleet. It is therefore possible to study the growth of sectors which expanded after the war as a continuation of trends which had begun during the war years.⁹⁵

Innfallsvinkelen i *Industrial change in Norway during the Second World War* ligger så tett opp til *Vekst gjennom krise* at den kan karakteriseres den som en slags oppfølger til dette prosjektet, med krisen på 30-tallet byttet ut med okkupasjonen på 40-tallet. Som *Vekst gjennom krise* er *Industrial change* eksplisitt basert på Schumpeter, og artikkelen har det samme grunnfokus som 30-tallsprosjektet: teknologisk endring og innovasjon i hjemmemarkedsindustrien. Artikkelen refererer også direkte til flere av bidragene i *Vekst gjennom krise*, og benytter seg av mange av de samme bedriftene - STK, Nebb, Elektrisk Bureau - som caser.

Artikkelens innfallsvinkel og fokus representerer altså i seg selv en kontinuitet i norsk økonomisk historieskriving, ved at den knytter an til, og viderefører, et av de mest sentrale og skoledannende prosjektene i norsk økonomisk historieskrivings historie.

Erhard Johannessen: En nærstudie av *industrial change* og *entreprenørskap*

En annens side av den industrielle omleggingen i Norge under okkupasjonen, handler om surrogatproduksjon, eller *øaskebegerindustri*, som det ofte blir kalt. Dette er produksjonen av erstatningsproduktene som ble beskrevet i forrige kapittel, i omtalen av hverdagens prøvelser under okkupasjonen - produkter som generatorknott, trebunnsko og forcellulose.

⁹⁵ Wicken, 1983, s. 141

I artikkelen *öFiskeskinn og brune alger. Surrogat og innovasjon i krig og etterkrigstidö* bruker Finn Erhard Johannessens surrogatproduksjonen som utgangspunktet for en nærstudie av entreprenørskap.⁹⁶ Artikkelen er fra 1990. På dette tidspunktet var Erhard Johannessen forsker ved Center for Business History ved BI. Pr. i dag er han professor ved Universitetet i Oslo.

öFiskeskinn og brune algerö springer ut fra Erhard Johannessen bedriftshistorie om Protan A/S, i tillegg til et upublisert manus om den norske garveri-industriens historie. Artikkelen handler om de to entreprenørene Holger Nielsen og Haakon Kierulf, som begge satset på surrogatproduksjon under okkupasjonen ó i Nielsens tilfelle havlær (ölärö laget av fiskeskinn), i Kierulfs tilfelle alginat (et tilsetningsstoff basert på tare). Begge tjente gode penger under okkupasjonen og begge satset videre etter 1945. Siktemålet med artikkelen er å forklare hvorfor den ene ó Kierulf ó ble en stor suksess, mens den andre ó Nielsen ó ble en fiasko.

Finn Erhard Johannessen forteller først den for Holger Nielsen tragiske ó og for den uinvolverte leser tragikomiske - historien om Norsk Havlærfabrikk A/S. Av forsynings- og distriktpolitiske hensyn fikk fabrikken flere ganger statlig støtte. Fabrikken kom likevel aldri egentlig i gang med produksjonen, og det hele endte opp i en skandaløs konkurs, óden dystreste blant mange dystre saker i etterkrigstidens politiske historieö, for å sitere Dagbladet omtale fra mai 1955.⁹⁷

Deretter fortelles historien om hvordan Haakon Kierulf bygde opp sin bedrift Protan A/S ó en bedrift som på det tidspunktet artikkelen ble publisert, i 1990, var den nest største alginat-produsent i verden.

Finn Erhard Johannessen forklarer Kierulf suksess og Nielsen totale fiasko ut fra èn faktor: deres egenskaper som entreprenører. *öDet var bare Kierulf som var en ekte entreprenörö, skriver Johannessen.⁹⁸ öHan var åpen for impulser og forsøkte seg på mange ting. Hva han kom borti, var relativt tilfeldig. Det var de mulighetene han så, som bestemte satsingen (í) Kierulf så alltid fremover, og hadde en veldig kraft å sette innö, roser Erhard Johannessen ó*

⁹⁶ Johannessen, Finn Erhard, *öFiskeskinn og brune alger. Surrogat og innovasjon i krig og etterkrigstidö*, i Hovland, Edgar, Even Lange, Sigurd Rysstad, *Det som svarte seg best. Studier i økonomisk historie og politikk*, Ad Notam forlag, Oslo, 1990.

⁹⁷ Sitert fra Johannessen, 1990, s. 171

⁹⁸ Johannessen, 1990, s. 176

og fortsetter: «Holger Nielsen manglet disse egenskapene. Han var fanget av fortiden. En idè hadde grepet han, og den holdt han fast ved, i gode og onde dager.»⁹⁹

Finn Erhard Johannessen utelukker alle andre forklaringer enn at Haakon Kierulf var en bedre entreprenør enn Holger Nielsens. Det er mulig å tenke seg at Kierulfs suksess og Nielsens fiasko kunne forklares ut fra flere faktorer. At ingen andre faktorer trekkes inn, gjør at «Fiskeskinn og brune alger» blir et ekstremt, men likevel talende, eksempel på hvordan ett perspektiv, i dette tilfellet «Oslo-miljøets» entreprenørorienterte perspektiv, gjør at historikeren ser ett bestemt bilde.

Espeli: Veiskiller i landbruket

Tyskerne så på den norske landbrukeren og den norske fiskeren som prakteksempler på det ariske, naturbundne mennesket, og det var et eksplisitt mål for deres politikk å øke norske landbrukere og fiskeres levestandard og sosiale status. Dette målet var også knyttet til et ønske om å vinne landbrukerne og fiskerne over til den nasjonalistiske ideologi, til å gjøre dem til grunnsteinen i det man ville skulle bli det framtidige, nasjonalsosialistiske Norge.

Ved siden av dets ideologiske rolle, hadde norsk landbruk to viktige produksjonsmessige funksjoner. Den viktigste var å skaffe mat til befolkningen innenfor Norges grenser, hvilket, i prioritert rekkefølge, ville si tyske soldater, tyskere sivile og til slutt nordmenn. Målet var å gjøre Norge selvforsynt med jordbruksprodukter. Den andre funksjonen til landbruket, var å fremskaffe materialer til de omfattende tyskinitierte byggeprosjektene som foregikk.

Harald Espeli behandler landbruket under krigen i artikkelen «Landbruket under krigen», fra 1991.¹⁰⁰ Artikkelen er delvis basert på Espelis doktoravhandling fra året før, *Fra hest til hestekrefter Studier i politiske og økonomiske rammebetingelser for mekaniseringen av norsk jordbruk 1910-1960*.¹⁰¹

⁹⁹ Johannessen, 1990, s. 176

¹⁰⁰ Espeli, «Landbruket under krigen», i Dahl, Hans Fredrik (red.) *Nytt lys på okkupasjonshistorie. Innlegg på HIFO-konferansen på Sjusjøen januar 1990*, Den norske historiske foreningen, Oslo, 1991, s. 65-99

¹⁰¹ Espeli, Harald, *Fra hest til hestekrefter Studier i politiske og økonomiske rammebetingelser for mekaniseringen av norsk jordbruk 1910-1960*, doktoravhandling, Norges Landbrukshøgskole, 1990

öPå flere sentrale områder er det gode grunner for å hevde at krigen betydde et avgjørende veiskille i utviklingen av jordbruket i retning av moderniseringö, skriver Espeli.¹⁰² Han omtaler knappheten på arbeidskraft som det kanskje viktigste området. Godt betalte jobber på tyskernes mange bygge- og anleggsprosjekter lokket arbeidskraft vekk fra landbruket, og dette viste seg å markere starten på en trend som skulle vare i mange tiår etter frigjøringen. öAt arbeidsmarkedet skulle være stramt også etter freden og ca. 40 år fremover, var selvsagt ikke okkupantenes fortjenesteö, skriver Espeli, ömen krigen la grunnlaget for en omfattende mobilitet på arbeidsmarkedet, både geografisk og yrkesmessig.ö¹⁰³

Et annet område hvor okkupasjonen ifølge Espeli markerer et vendepunkt, er i elitenes og også mange vanlige bønders holdninger til spesialisering, rasjonalisering og mekanisering. I 1938 mente ennå flertallet av landets jordbruksekspertise at hesten ville være fremtidens dominerende kilde til trekraft. Dette endret seg i løpet av okkupasjonen. I 1945 var det öknapt noen diskusjonö om at traktoren var det eneste fornuftige alternativet når det gjaldt trekraft.¹⁰⁴

Høy etterspørsel etter landbruksprodukter og lite arbeidsledighet gjorde at gjelden i landbruket sank kraftig under okkupasjonen. Sett under ett, mener Espeli at maskin- og redskapsparken heller ikke ble svekket, mens man i skogen sannsynligvis økte både skogkapitalen og andelen av det mest lønnsomme virket. öDet er en myte at landbruket kom svekket ut av krigen, økonomisk settö, skriver Espeli.¹⁰⁵

Også landbrukspolitikken endret seg etter okkupasjonen. På 30-tallet var landbrukspolitikk og östøtte preget av indirekte og skjulte virkemidler. Da krigen bröt ut i 1939 tok statens fastere grep om landbruket, og grepet ble styrket av okkupasjonsmakten. Samvirkeorganisasjonene ble viktige i reguleringene og kontrolleringen av omsetningen. Den statlige styringen fortsatte etter 1945, og okkupasjonen markerer dermed et vendepunkt i statsstyring av landbruket. Styringen av landbruket ble ikke lengre kamuflert gjennom importreguleringer og smørinnblanding, men kom direkte til uttrykk på statsbudsjettet.

¹⁰² Espeli, 1991, s. 84

¹⁰³ Espeli, 1991, s. 84

¹⁰⁴ Espeli, 1991, s. 85

¹⁰⁵ Espeli, 1991, s. 86

Det siste, og alt i alt kanskje viktigste, veiskillet Espeli påpeker, er at frigjøringen markerer endepunktet for landbrukets stilling som en av Norges hovednæringer, både økonomisk og politisk. Fra 1945 prioriterte Arbeiderpartiet eksplisitt industri og skipsfart.

Strand, Finstad og Andreassen: Ønsker blir virkelighet i fiskeriene

Også når det gjaldt fiskeriene, hadde tyskerne planer ut over det ideologiske. På kort sikt skulle de bidra med mat til tyske soldater og den tyske sivilbefolkningen under krigen, på lang sikt skulle de norske fiskeriene være den viktigste fiskeleverandøren i *Gro raumwirtschaft*. Som jeg skrev i innledningen, ville ikke tyskerne ha de tradisjonelle norske fiskeriproduktene, tørrfisk og saltet fisk. De ville ha fersk frossenfisk, og som en konsekvens av dette bygde de fire store fryserier og filetfabrikker i Norge. Den største lå i Bodø, de tre andre lå i Trondheim, Melbu og Hammerfest.

Tre historikere har skrevet om utviklingen i fiskeriene under okkupasjonen: Inge Strand, Bjørn Petter Finstad og Dag K. Andreassen. Inge Strand tar for seg fiskerinæringen under okkupasjonen i et kapittel av Nordlandsbankens bedriftshistorie,¹⁰⁶ Bjørn Petter Finstad i den korte artikkelen *The Norwegian Fisheries during the German Occupation: Change and Continuity*¹⁰⁷ og Dag K. Andreassens i den noe lengre artikkelen *The Wartime Need for Fish and its Consequences for the Norwegian Fishing Industry*.¹⁰⁸ Finstad og Andreassens artikler er fra hhv. 2004 og 2009, men begge har jobbet med temaet fiskeindustri siden første del av 90-tallet: Finstad leverte hovedoppgaven *Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen* ved Universitetet i Tromsø i 1993,¹⁰⁹ mens Andreassen leverte sin hovedoppgave *Kjøle- og fryseteknologi fra planer til industri. Den norsk-tyske filetfabrikk på*

¹⁰⁶ Fygle, Svein, Svein Lundestad og Inge Strand, *Banken, folket og fylket. Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år. 1893-1993*, Nordlandsbanken, Bodø, 1993. I regelen behandler jeg bedriftshistorier i neste kapittel av denne oppgaven. Jeg gjør imidlertid et unntak for Inge Strands arbeid om fiskeriene. Dette fordi det fremstår som et selvstendig arbeid innenfor bedriftshistorien om Nordlandsbanken ó noe som også understrekes av at det i flere sammenhenger refereres som et næringshistorisk arbeid om fiskeriene (se for eksempel Tjelmeland, *ÖKva gjorde í ö*, s. 30)

¹⁰⁷ Finstad, Bjørn, *The Norwegian Fisheries during the German Occupation: Change and continuity*, i Starkey, D.J, Fish, F.R. Loomeijer og R. Robinson (red) *War and politics in the North Atlantic fisheries, 1300-2003*, Vlaardingen Den Haag. Vereniging Vrienden van het Visserijmuseum Instituut voor Maritieme Historie, 2004, s. 113-119.

¹⁰⁸ Andreassen, Dag K., *The Wartime Need for Fish and its Consequences for the Norwegian Fishing Industry*, i Lundtofte, Henrik, Mona Jensen and Flemming Just (red.) *War and society in Scandinavia 1914-1950*, University Press of Southern Denmark, Odense, 2009, s. 101-113

¹⁰⁹ Finstad, Bjørn Petter, *Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen*, hovedoppgaven, Universitetet i Tromsø, 1993

Melbu 1940-1945 ved Universitetet i Bergen to år senere, i 1995.¹¹⁰ Begge har også publisert mer generelle arbeider om norsk fiskeindustri.

Inge Strand, Bjørn Petter Finstad og Dag K. Andreassens arbeider lar seg, i motsetning til arbeidene vi har sett på av Harald Espeli, Olav Wickens og Finn Erhard Johannessens, ikke enkelt sette inn i en bredere kontekst. Strand, Finstad og Andreassen er ikke deler av et felles, større miljø. Bare Finstad arbeider innenfor akademia, som førsteamanuensis ved Norges Fiskerihøgskole i Tromsø.

Strand, Finstad og Andreassens arbeider er heller ikke knyttet til større prosjekter om fiskerienes historie. Inge Strands bidrag til Nordlandsbankens historie og Finstad og Andreassens hovedoppgaven ble utgitt/levert ca. samtidig, i årene 1993-1995, men det virker mest som et sammentreff.

Alt i alt tydeliggjør Strand, Finstad og Andreassen det stykkevis og delte preget på den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen; de har skrevet om det samme temaet, samtidig ó men ikke vært forbundet.

Men om deres arbeider ikke har mye med hverandre å gjøre denne måten, er de desto likere i innfallsvinkel, fokus og konklusjoner. Så like at jeg velger å gi en samlet presentasjon av hovedpunktene i deres arbeider.

I Inge Strand, Bjørn Petter Finstad og Dag K. Andreassen arbeider om fiskeriene møter noe som skal bli et gjennomgangstema i resten av denne oppgaven: tyskernes virkeliggjørelse av norske planer. Vi skal senere se det samme i forbindelse med både tele og jernbane, samt med Norsk Hydro.

I Norge hadde det siden 20-tallet eksistert et politisk ønske om å etablere en moderne fiskeindustri. Dette hadde imidlertid ikke lyktes. En viktig grunn til dette, var kapitalmangel. Filet er et kapitalintensivt produkt; fryserier og fabrikker er dyre, både å bygge og drive. En annen årsak var proteksjonismen i Europa i mellomkrigstiden, som gjorde det vanskelig å få eksportert fisk.

Allerede før okkupasjonen hadde Norge og Tyskland undertegnet en stor avtale om eksport av norsk fisk til Tyskland. I avtalen var man også enige om at man ved hjelp av tysk kapital skulle bygge et moderne fryseanlegg i Trondheim.

¹¹⁰ Andreassen, Dag. K., *Kjøle- og fryseteknologi fra planer til industri. Den norsk-tyske filetfabrikk på Melbu 1940-1945*, hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1995

Med okkupasjonen ble de tyske planene utvidet ó og, med det, ble de norske politiske ønskene om en moderne fiskeindustri til virkelighet. Fabrikken som ble bygget i Bodø, ble av Direktoratet for fiendtlig eiendom karakterisert som Europas, om ikke verdens, største. Den hadde en kapasitet på 120-130 tonn ferdig filet pr. døgn og en arbeidsstokk på mer enn 1000 mennesker. Anlegget i Trondheim var nest størst, med en kapasitet på 70 tonn pr. døgn. I Hammerfest var kapasiteten 50 tonn pr. døgn, på Melbu 40 tonn pr. døgn. Ved siden av filetproduksjonen, foregikk det også produksjon av mellom annet fiskemel og fiskepasta ved anleggene.

Staten overtok alle de fire anleggene etter frigjøringen. Bare fabrikken på Melbu ble videreført som den var, som Statens Filètfabrikk.¹¹¹ Anlegget i Hammerfest hadde blitt ødelagt som en del av den brente jords taktikk. Fabrikkene i Bodø og Trondheim var for store til å være økonomisk forsvarlige i fredstid. Man brukte derfor utstyret fra disse fabrikkene til å opprette en rekke små fryserier. Dag K. Andreassen sier det enkelt: öthe German investments formed the basis for a modern fishing industry i Norwayö.¹¹²

Også på tre andre måter representerer okkupasjonen, etter Strand, Finstad og Andreassens fremstillinger, vedepunkter i den norske fiskerinæringens utvikling. Alle tre har sine paralleller i utviklingen Harald Espeli beskrev i norsk landbruk.

Også i fiskeriene sank arbeidsdeltakelsen i løpet av okkupasjonen, både på grunn av vanskelige fangstforhold og tilgang til bedre betalte jobber i tysk frakttjeneste og ved tyske anlegg. Dette var, som i landbruket, starten på en trend som skulle vedvare utover etterkrigstiden.

Som for landbrukerne, hadde okkupasjonen også for fiskerne en positiv økonomisk effekt. Det ble slutt på avsetningsproblemer, prisene på deres produkter var høye og stabile ó noe som gjorde fiskerne i stand til å betale ned gjelden som nær hadde knekt dem i mellomkrigstiden.

Som landbruket, ble fiskeriene langt strammere regulert under okkupasjonene. Fiskernes Salgslag styrket sin stilling kraftig, og også dette var starten på en vedvarende utvikling.

¹¹¹ Fra 1948 med Holger Nielsens havlærfabrikk som nærmeste nabo og avtager av fiskeskinn.

¹¹² Andreassen, 2009, s. 112

Espeli: Komparasjon og problemene med *Hva krigen kostet Norge*

I 2010 kom boken *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*.¹¹³ Boken søker å bøyte på det som lenge har vært identifisert som et problem ved norsk okkupasjonshistorieskriving: mangelen på komparative perspektiver.¹¹⁴

Danske tilstander, norske tilstander inneholder artikler om temaer som jødeforfølgelse, motstand, rettsoppgjøret og økonomi. Hvert tema blir belyst fra både dansk og norsk side, med en eksplisitt komparativ vinkling. Blant de norske bidragsytere finner vi kjente okkupasjonshistorikere som Ole Christian Grimnes, Lars Borghersrud og Hans Fredrik Dahl.

Det norske bidraget om økonomi er skrevet av den allerede flere ganger omtalte Harald Espeli, og har tittelen «Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45».

Espelis artikkel har tre hovedtemaer: okkupasjonens kostnader og konkretisert gjennom drøftinger av okkupasjonskontoen, handels- og betalingsbalansen og beregningene i *Hva krigen kostet Norge*; Norges rolle som leverandør av råvarer og innsatsfaktorer til de tyske anleggs- og byggearbeidene i Norge og til (krigs)industrien i Tyskland; og økonomisk samarbeid og inkludert det økonomiske landssvikoppgjøret. Artikkelen har preg av å være en slags innføringsartikkel. For erfarne lesere er det mest kjent stoff og med to viktige unntak.

Det ene unntaket stammer fra det komparative perspektivet, som får frem nye sider ved tyskernes okkupasjonskonto og det økonomiske landssvikoppgjøret. I nominelle tall, tok tyskerne ut mer enn dobbelt så mange penger i Norge og 11.7 milliarder kroner i Norge mot 5.3 milliarder i Danmark. Sett i sammenheng med at tyskerne hadde en mye større militær tilstedeværelse i Norge og at tyskerne drev en mye mer ekspansiv militær og sivil utbyggingspolitikk, mener Espeli at okkupasjonskontoene viser at man hadde langt bedre kontroll på tyskernes pengebruk i Norge enn i Danmark.

Det komparative perspektivet får også frem forskjellen mellom de to landenes økonomiske landssvikoppgjør. I Danmark vedtok å inndra krigsprofitt på objektivt, sivilrettslig grunnlag, mens man i Norge bare inndro på strafferettslig grunnlag. Dette er en vesentlig forklaring på at det norske økonomiske landssvikoppgjøret ble mindre omfattende enn det danske.

¹¹³ Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010

¹¹⁴ For kritikk om manglende komparative perspektiver, se Sørensen, Øystein, «Forskningen om krigen i Norge», *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1/1989, s 40-58

Det viktigste nye elementet i Harald Espelis artikkel, gjelder *Hva krigen kostet Norge*. Som den første siden Johan Vogt i 1950, går Espeli inn og peker på konkrete problemer med Aukrust og Bjerves beregninger, og tematiserer dermed sammenhengen mellom okkupasjonen om den økonomiske utviklingen etter 1945.

Som hos Johan Vogt 60 år tidligere, står beregningene av kapitalslitet sentralt også hos Espeli. Innledende peker han på et problem: selve den definisjonen av kapitalslit som SSB opererte med var så vid at den var ölite egnetö til å belyse Norges økonomiske produksjonsevne.¹¹⁵ Med dette i mente, skriver Espeli at beregningene for skipsfart og hvalfangst synes å være nøkterne ó men at det eller kan settes spørsmålstegn ved de fleste andre beregningene.

En av beregningene er så tvilsom at den har blitt ekskludert fra senere nasjonalregnskap. Dette dreier seg om slitasjen på personlig innbo og løsøre. Denne ble i 1945 satt til 1200 mill. kr, hvorav klær utgjorde 800 mill. kr. Espeli skriver: öFolk flest var (í) ikke så dårlig stilt med klær og sko m.m. ved frigjøringen at det representerte noen bremsekloss for å bringe produksjonen raskt tilbake til 1939-nivåetö.¹¹⁶

I 1946 ble tallet for industriens kapitalslit oppjustert, fra 1200 mill. kr. til 1430 mill. kr. Reduserte lagerbeholdninger utgjorde halvparten av dette tapet. Lagrene var ifølge beregningene 70 prosent mindre i 1945 enn i 1939. Espeli påpeker at industriens lagre var ekstremt store ved krigsutbruddet, og at store deler av nedgangen i lagrene derfor ikke representerte noe kapitaltap. Espeli oppsummerer: öAnslagene over kapitaltapet var tilfeldige og totalt sett betydelig overvurdert.ö¹¹⁷

Ifølge Espeli har beregningene i *Hva krigen kostet Norge* store mangler også på andre områder. Under felttoget i 1940 hadde tyskerne ødelagt eller lagt beslag på norsk forsvarsmateriell. Dette materiellet ble i 1945 verdisatt til 500 mill. kroner. Verdien av de tyske militære anleggene og det tyske materiellet som det norske forsvaret overtok etter frigjøringen ble ikke tatt med i regnskapet, til tross for at disse verdiene ifølge Espeli var langt større enn verdien av det norske materiellet som ble ødelagt.

Staten konfiskerte i tillegg all ikke-militær tysk eiendom. Verdien av denne ble ökonservativt bokførtö til 300 mill. kr. av Direktoratet for fiendtlig eiendom.¹¹⁸ Blant disse verdiene var hel- eller deleierskap i industriselskap som Siemens og Telefunktensö norske datterselskap, og heleierskap i okkupasjonsengasjementer som Nordag. Nordags største verdi

¹¹⁵ Espeli, 2010, s. 160

¹¹⁶ Espeli, 2010, s. 161

¹¹⁷ Espeli, 2010, s. 161

¹¹⁸ Espeli, 2010, s. 163

var det nesten ferdigbygde aluminiumsverket i Årdal. Etter kompliserte forhandlinger med de tidligere franske eierne, overtok staten også store deler av det Espeli omtaler som öjuvelen i de tyske eierinteressene - aksjeposten i Norsk Hydro.¹¹⁹ Med 44.4 prosent av aksjene, fikk staten etter okkupasjonen de facto eiermessig kontroll på dette flaggskipet i norsk industri.

En parentes ö öhva som skjedde, den gangö

Fra den økonomiske historieskrivingen som søker å sette okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige økonomiske historie, skal vi nå til den historieskrivingen som handler om öhva som skjedde, den gangö ö den historieskrivingen som, med Hallvard Tjelmelands begrep, behandler okkupasjonen som en *parentes* i Norges historie.

Vi skal se på fire arbeider ö to utenlandske bøker og to norske artikler. De to utenlandske arbeidene er, som jeg skrev i starten av dette kapitlet, de to eneste økonomisk-historiske bøkene som finnes om okkupasjonen.

Petersen: En historie uten personer

Som jeg skrev i innledningen til dette kapitlet: økonomisk historie ble sent et autonomt fagfelt i norsk akademia - og før de første fulle professoratene ble opprettet tidlig på 70-tallet, foregikk en vesentlig del av den økonomiske historieskrivingen innen bedriftshistorie. En av de ledende bedriftshistorikerne var Erling Petersen, professor i sosialøkonomi, først ved Universitetet i Bergen, senere ved Universitetet i Oslo. I tillegg til sitt bedriftshistoriske forfatterskap, som vi skal komme tilbake til i neste kapittel, har Erling Petersen også levert det lengste og bredest anlagte norske økonomisk-historiske arbeidet om okkupasjonen.

Petersens bidrag er det eldste økonomisk-historiske arbeidet vi ser på i denne oppgaven. Det er fra 1950, og finnes i tredje bind av det første oversiktsverket over okkupasjonen, *Norges krig 1940-1945*.¹²⁰ Tittelen er, enkelt og greit, öÖkonomiske forholdö.¹²¹

¹¹⁹ Espeli, 2010, s. 163

¹²⁰ Steen, Sverre (hovedred.), *Norges krig 1940-1945 bind I-III*, Gyldendal, Oslo, 1947-50

¹²¹ Petersen, Erling, öÖkonomiske forholdö, i Steen (red), *Norges krig*, bind III, 1950, s. 495-568

I innledningen til en av sine bedriftshistorier skriver Erling Petersen at han har hatt som hovedprinsipp å la ting og begivenheter tale for seg selv. Personnavn er derfor bare blitt nevnt i de tilfelle da beretningen eller ville ha blitt ufullstendig.¹²² Det samme prinsippet synes å gjelde for økonomiske forhold. Det er de store linjer og de aggregerte størrelser det handler om.

Systematisk og tett belagt med tall gjennomgås de forskjellige sider av okkupasjonens økonomi: den økonomiske stilling ved invasjonen, okkupasjonens endring av landets økonomiske grunnlag, fasene i den økonomiske utviklingen under okkupasjonen, det økonomiske motstandsarbeidet, sysselsettingen, produksjonen, jordbruket, fiskeriene, utenrikshandelen, forbruket, nasjonalinntekten, pengeforholdene og kapitalslitet.

Enkeltmennesket og dets opplevelse av okkupasjonen får ikke noen plass i Erling Petersens sosialøkonomisk makroperspektivet. Hverdagens prøvelser blir dermed ikke noe tema i hans fremstilling. Det handler lite om erstatningstobakk og generatorknott. Mens pengerikelig og rasjonering i klassisk okkupasjonshistorieskriving er moralske og praktiske problemer, er de i Petersens fremstilling et sosialøkonomisk problem og en sosialøkonomisk løsning:

På grunn av den større beskjeftigelse og på grunn av de større inntekter som ble oppnådd i enkelte yrker, for eksempel i bygge- og anleggsvirksomheten, ble den totale nominelle inntekt betydelig større enn den varemengde som kunne stilles til disposisjon for forbruket. Totalt sett virket derfor ikke pengeforholdene bremsende på forbruket. For å holde dette nede ble det nødvendig med stadig skarpere rasjonering.¹²³

Sammen med et underliggende komparativt perspektiv, gjør Petersens makroperspektiv at hans fremstilling skiller seg avgjørende fra den klassiske lidelseshistorien om *Krigen*. Et uttrykk for dette, er professorens omtale av matsituasjonen, hvor han skriver at

det som først og fremst plaget det norske folk under okkupasjonen (í) var den overordentlige sterke knapphet på behagelige smaksinstrykk. Kostholdet var grått, usigelig grått, og det satte også sitt preg på menneskenes sinnsstemning.¹²⁴

¹²² Petersen, Erling, *Elektrokemisk A/S 1904-1954*, Oslo, 1953, s. 7

¹²³ Petersen, 1950, s. 508

¹²⁴ Petersen, 1950, s. 555

Det er likevel nedgangshistorien fra *Hva krigen kostet Norge* som fortelles i økonomiske forhold - historien om utbytting, om stadig lavere forbruk, stadig lavere produksjon, stadig mindre handel og stadig større kapitalslit; historien som munner ut i følgende enkle konklusjon: Vi er blitt påført en meget omfattende gjenreisningsoppgave.¹²⁵

Noen omtale av de tyske utbyggingene finner man ikke hos Petersen, og bortsett fra et kort riss av den økonomiske situasjonen ved invasjonen og to setninger om at Norges industriproduksjon har tatt seg raskere opp enn forventet, setter ikke økonomiske forhold okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige økonomiske historie.

Å sette i sammenheng var nok heller ikke Erling Petersens jobbinstruks. økonomiske forhold inngår som sagt i oversiktsverket *Norges krig*. Verket tar for seg de fem årene fra 1940-45 og det er den økonomiske historien om disse fem årene Erling Petersen forteller.

Paulsen: Gro raum og utplyndring

Også i Helge Paulsens artikkel «Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45», publisert i 1971, inntas det et makroperspektiv.¹²⁶ Helge Paulsen kan ikke karakteriseres som økonomisk historiker; «Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45» er det eneste arbeidet på hans bibliografi som omhandler økonomi. Artikkelen også klare trekk av okkupasjonshistorie, for eksempel når Paulsens klargjør sin motivasjon: «Hensikten med denne artikkelen er å peke på enkelte sider av den tyske utplyndringen av Norge.»¹²⁷

At jeg likevel karakteriserer Paulsen artikkel som økonomisk historie, skyldes at Paulsen, bak det okkupasjonshistoriske språket, søker å problematisere og besvare et økonomisk spørsmål om den tyske økonomiske politikken i Norge. Dens status som økonomisk historie, strykes også, etter mitt syn, av at artikkelen refereres i en rekke andre økonomisk-historiske arbeider.

¹²⁵ Petersen, 1950, s. 567

¹²⁶ Helge Paulsen, «Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45», *Kontrast 25. Tidsskrift for politikk kultur kritikk - Krigen i Norge 1940-45*, Oslo, 1971 s. 37-49

¹²⁷ Paulsen, 1971 s. 39

Paulsens artikkel er kort, men innholdsrik, tungt belagt med norske og tyske primær- og sekundærkilder. Artikkelen inneholder også den første beskrivelsen av *Gro raumwirtschaft* man finner i norsk historieskriving. Konseptet har ifølge Paulsen öforbausende mange fellestrekk med ordningen som ble lansert i Europa 20-30 år senereö.¹²⁸

Paulsen gir en detaljert liste over hva tyskerne var interessert i fra Norge: rustningsbedrifter, skipsverft og kraftverk; fisk; koppermalm, sinkmalm, nikkelmalm, titanjernmalm, wolframmalm, molybdenmalm, sølvmalm og svovelkis; aluminiumoksid, aluminium, kopper, sink og nikkel; sprengstoffer, syntetisk kvelstoff, kalsiumkarbid og natriumprodukter.

Paulsen presenterer også tall som viser at aluminiumsproduksjonen aldri nådde de høyder tyskerne planla. Den norske eksporten til Tyskland var på sitt høyeste i 1940. Mengden var langt fra hva tyskerne hadde håpet på: 18 185 tonn. Utover okkupasjonen falt tallet. I 1941 eksporterte Norge 14 267 tonn aluminium til Tyskland, i 1942 15 911 tonn, i 1943 17 256 tonn, og i 1944 15 172 tonn.

Til tross for at *Gro raumwirtschaft* introduseres, trekker Paulsen ikke inn konseptet i sin analyse av tyskernes økonomiske politikk. Den tyske økonomiske politikken tolkes utelukkende inn i en krigskontekst: tyskernes eneste motivasjon bak sin økonomiske politikk i Norge var å vinne krigen. I forlengelsen av dette, gis heller ikke de tyske utbyggingene videre plass.¹²⁹

öTysk økonomisk politikk 1940-45ö har som sagt trekk av klassisk okkupasjonshistorie. Ett av disse er så talende at vi må ta det med. Eksemplet viser hvordan man innen okkupasjonshistorien skriver ut fra et krigsperspektiv, og dermed ser det som minner om krig ó i dette tilfellet svik og sabotasje - i et hvert tema. Etter at han har gått gjennom hovedelementene i ödet norske byttetö, skriver Paulsen:

Det omfatter naturligvis også en mengde varer og tjenester som ikke kommer direkte under noen av disse kategoriene. Jeg kan nevne at hår av norske ekornhaler var av krigsviktig tysk interesse (pensler til den optiske industri) og at det blant de dokumentariske kilder til de norske ekornhalehårs krigshistorie hører med minst ett angiveri, der ordet sabotasje er et nøkkelord.¹³⁰

¹²⁸ Paulsen, 1971, s. 42. Bemerkning: Paulsen omtaler det som öGrosswirthchaftsraumö. Alle senere historikere opererer imidlertid med begrepet öGrossraumwirtschaftö, så for enkelhets skyld anvender også jeg dette begrepet

¹²⁹ Paulsen, 1971, s. 45

¹³⁰ Paulsen, 1971, s. 40

Alt i alt handler Helge Paulsens artikkel om öhva som skjedde, den gangö. Det trekkes ingen linjer, verken forover eller bakover i Norges økonomiske historie, og artikkelen behandler dermed okkupasjonen som en parentes.

Milward og Bohn: Historien om en tysk fiasko

Årene 1940 til 1945 i Norges historie har, som årene 1536-1814 og 1814-1905, det særmerket at de er også er en del av et *annet* lands historie; årene 1536-1814 er en del av Danmarks historie, årene 1814-1905 er en del av Sveriges historie ö og årene 1940 til 1945 er en del av *Tysklands* historie.

De to vesentligste bidragene til den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen handler om okkupasjonen som en del av tysk historie. Bidragene jeg sikter til er bøkene *The fascist economy in Norway* av Alan Milward og *Reichskommissariat Norwegen ö Nationalsozialistische Neuordnungö und Kriegswirtschaft*¹³¹ av Robert Bohn. Milwards bok er forholdsvis gammel, utgitt i 1972, Bohns er nyere, fra 2000.

Om *Hva krigen kostet Norge* er den boken som har preget historieskrivingen om okkupasjonens økonomi mest, er *The fascist economy in Norway* en klar nummer to. Boken omtales gjerne som östandardverketö om okkupasjonstidens økonomi, og er sitert og referert overalt hvor okkupasjonens økonomiske sider omtales.¹³² Milward, som vi husker fra innledningen som pioneren i den økonomiske historieskrivingen om andre verdenskrig, hadde to år tidligere, i 1970, utgitt den i innledningen nevnte boken om den tyske økonomiske politikken i Frankrike, *The New Order and the French economy*. *The fascist economy in Norway* sprang ut av misnøye med at boken om Frankrike bare indirekte kastet lys over tyskernes planer om en Großraumwirtschaft. Milward ville derfor studere et mindre land, hvis plass i tyskernes planer var mindre öambivalentö, som han skriver.¹³³ Valget av Norge var åpenbart lykkelig: öI think it is fair to say that this book is much more revealing about the fascist New Order than the earlier one.ö, skriver han i sitt forord.¹³⁴

¹³¹ Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen ö Nationalsozialistische Neuordnungö und Kriegswirtschaft*, Oldenbourg Verlag, Munchen, 2000

¹³² öStandardverketö, se f.eks. Sørensen, 1989, s. 49

¹³³ Milward, 1972, forord

¹³⁴ Milward, 1972, forord

Samtidig er Alan Milward blitt kritisert for å forholde seg til Großraumwirtschaft som et mye mer tydelig utmeislet konsept enn det i virkeligheten var.¹³⁵ I hans bok fremstår den tyske økonomiske politikken som nøye uttenkt og gjennomført, for eksempel når han om industri skiver:

The study of German occupation policy in Norway shows that without full recognition of the existence of the New Order as a political, economic, social, and ideological conception, German policy in Norway cannot be at all understood.¹³⁶

På samme måte, skriver Milward om den tyske industripolitikken at den var öbased wholly on the concepts of the Großraumwirtschaft, except where strategic necessity dictated otherwise.ö¹³⁷

På dette punktet skiller Robert Bohns bok seg avgjørende fra Milward. I stedet for å se Großraumwirtschaft som et klart utmeislet konsept som ble implementert etter bestemte prioriteringer, legger Bohn vekt på maktkampen mellom forskjellige personer og grupperinger innad i det tyske systemet ó personer og grupperinger som hadde forskjellige og motstridende oppfatninger av, motiver for og mål med, den økonomiske politikken.

Gjennomføringen av den tyske økonomiske politikken var, ifølge Bohns fremstilling, kaotisk og improvisert. Som han slår fast i første setning av kapitlet öDer Großwirtschaftsraumö:

Eine nationalsozialistische Wirtschaftspolitik sui generis gab es nicht. Vor 1933 existiert über wirtschaftspolitische Probleme auch innerhalb der NSDAP keine konkreten Vorstellungen, die Gegenstand einer ernsthaften Diskussion hätten werden können.¹³⁸

The fascist economy in Norway og *Reichskommissariat Norwegen* har en klar likhet i at de begge er vide, syntetiserende arbeider som omhandler den tyske økonomiske politikken og tyskernes forsøk på å omdanne den norske økonomien, strukturelt og ideologisk. De har også det felles at de i svært liten grad forsøker å sette okkupasjonen inn i en større sammenheng i

¹³⁵ Andersen, Ketil Gjørme, *Organisasjon Todt og tvangsarbeid i Norge under andre verdenskrig*, prosjektbeskrivelse, TIK-senteret, Universitetet i Oslo, 2008, s. 3

¹³⁶ Milward, 1972, s. 279

¹³⁷ Milward, 1972, s. 89

¹³⁸ Bohn, 2000, s. 121,

norsk historie. Sett med norske øyne behandler de begge okkupasjonen som en parentes i Norges historie.

Så er det heller ikke Norges historie som er Milward og Bohns tema. *The fascist economy in Norway* og *Reichskommissariat Norwegen* ser okkupasjonen fra tysk side og fra et tysk perspektiv; de ser okkupasjonen som en del av Tysklands, ikke Norges historie.

Sett fra dette tyske perspektivet, er det ikke overraskende at Milward og Bohn kommer fram til samme konklusjon: den tyske økonomiske politikken i Norge var en fiasko. Milwards omtale av fiskeripolitikken er talenende: "What is there to say about the German plans for the Norwegian fishing industry except that they were a complete failure?"¹³⁹

På samme måte er det hos Robert Bohn. Han konkluderer:

Versucht man, den Beitrag Norwegens zur deutschen "Großraumwirtschaft" zusammenfassend zu beurteilen, dann kommt man zu einer für die nationalsozialistischen Planer und Politiker ernüchternden Bilanz. Auf kaum einem Gebiet [eksporten av ferrozilium] wurden die hohen Erwartungen erfüllt. Ja es war sogar, daß die Leitungen bis 1942 rapide sanken¹⁴⁰

Hovstad: Jordbruk ønedenfraø

Vi skal nå se på det arbeidet som, sammen med Harald Espelis artikkel om næringslivseliter, gir det beste eksempelet i denne oppgaven på at to forskjellige perspektiver gir to distinkt forskjellige historier. Arbeidet vi skal se på, er Harald Hovstads korte artikkel "Landsbygda og 2. verdenskrig", fra 1989.¹⁴¹

"Landsbygda og 2. verdenskrig" er en tidlig oppsummering av funnene i det større anlagte forskningsprosjektet "Det norske bondesamfunnet under 2. verdenskrig" ved Universitetet i Oslo.¹⁴² Tema for prosjektet var den økonomiske og sosiale utviklingen på landsbygda under

¹³⁹ Milward, 1972, s. 241

¹⁴⁰ Bohn, 2000, s. 465

¹⁴¹ Hovstad, Håkon, "Landsbygda og 2. verdenskrig", i Koren, Elisabeth (red), *Jord og gjerning 1989. Årbok for Norsk landsbruksmuseum*, Landbruksforlaget, Oslo, 1989, s. 92-101

¹⁴² Etter hva jeg har vært i stand til å finne ut, resulterte ikke prosjektet "Det norske bondesamfunnet under 2. verdenskrig" i noen større, oppsummerende bok eller artikkel. På www.arkivportalen.no finner man imidlertid prosjektets notater, utkast, prosjektbeskrivelser, søknader og forskningsprogrammer. Søkord: Håkonø, Hovstadø, øverdenskrigø.

2. verdenskrig, og prosjektet inkluderte en rekke hovedoppgaver om landbruket i enkeltkommuner under okkupasjonen.¹⁴³

Både öLandbygda og 2. verdenskrigö og de tallrike hovedoppgavene har det Hovstad omtaler som et önedendraö-perspektiv ó de søker å undersøke hvordan landbruket under okkupasjonen öfortonte seg for folk som selv opplevde realitetene (í) og som gjennom den lokale forvaltning var med på å skape demö.¹⁴⁴ Hovstands artikkel er basert på foreløpige resultater fra hans undersøkelser av kommunene Singsås og Nes.

öNedendraö-perspektivet er en eksplisitt posisjonering mot to andre perspektiver. Det ene perspektivet er den klassiske okkupasjonshistorieskrivingens fokus på drama og store hendelser. öHistorikerens behandling av krigstiden har vært preget av sansen for det dramatiske: Politisk og militær utvikling, motstand og holdningskamp.ö skriver Håkon Hovstad.¹⁴⁵ Han fortsetter: öMindre er blitt ofret på å undersøke hvordan det norske samfunn rent allment fungerte under det trykk som okkupasjon og anstrengt forsyningssituasjon skapte.ö¹⁴⁶

Det andre, og i denne sammenhengen viktigste perspektivet öLandsbygda og 2. verdenskrigö posisjonerer seg mot, er det nasjonale makroperspektiv på landbruket. *The fascist economy in Norway* er et svært godt eksempel på et slikt makroperspektiv. Milwards tar utgangspunkt i en tanke om en tysk landbrukspolitikk, og bruker SSBs statistikk for å vurdere politikken suksess. Som med fiskeriene, er konklusjonen nedslående fra tysk perspektiv: öEconomically the policy was, in its early stages, successful, only to collapse into failure as the occupation became more prolonged.ö¹⁴⁷

¹⁴³ Espeland, Sigve, *Landbruket i Torvastrand kommune under Den andre verdenskrig*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1990; Holm, Christian Hintze, *Jordbruket i Nesodden under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991; Berge, Unni, *Jordbruket i Stryn kommune under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1993; Svendsen, Per Chr. Nagell, *Landbruket i Eidanger under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1993; Walle, Leif Ove, *Jordbruket i Ås under 2. verdenskrig*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1995; Aas, Petter, *Landbruket i Vestre Toten kommune under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1996; Anker-Rasch, Hilde, *Landbruket i Aremark under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997. En tematisk beslektet oppgave er Bråtveit, Sigmund, *Kornband og hakekors. Tingingane mellom Norges bondelag og Nasjonal samling. Grunnlag og konsekvenser*, hovedoppgave i landbruksøkonomi, Norges landbrukshøgskole, 1990

¹⁴⁴ Hovstad, 1989, s. 93

¹⁴⁵ Hovstad, 1989, s. 92

¹⁴⁶ Hovstad, 1989, s. 92

¹⁴⁷ Milward, 1972, s. 209

Fokuset for både Hovstads artikkel og i de tallrike hovedoppgavene som kom ut av prosjektet er hvordan den tyske ökommandoökonomiens ö reguleringer og kontroll artet seg i praksis, og hvilke følger disse fikk for produksjonsutviklingen i landbruket under okkupasjonen.

Hovstad går imot begge forutsetningene for Milwards analyse. For det første, var det i praksis ikke en tysk landbrukspolitikk som ble likt implementert over hele landet ö det var store lokale variasjoner i utførelsen av den tyskpålagte ökommandoökonomien ö. For det andre gjenspeiler ikke den offisielle statistikken de reelle forholdene, da böndene systematisk underrapporterte produksjonen. At böndene i så stor grad kunne saboterte offentlige påbud, skyldes etter Hovstands mening at den lokale kontrollen ofte var dårlig.

Slik sett, kan man si at Hovstad ikke bare antar et *annet* perspektiv enn Milward ö han mener Milward rett og slett tar feil i sin analyse av landbrukets utvikling under okkupasjonen.

I innledningen på sin artikkel, påpeker Håkon Hovstad at mens det er gjort mye forskning på ödet store hamskiftet ö i jordbruket rundt århundreskiftet, vanskelighetene i mellomkrigstiden og mekaniseringen i etterkrigstiden, har ikke endringene under okkupasjonen blitt gjenstand for den samme oppmerksomhet. På bakgrunn av dette skriver Hovstad at det føles ömer og mer pressende å få krigstiden bedre plassert i det større bildet av jordbruksutviklingen i det moderne Norge ö.¹⁴⁸

öLandsbygda og 2. verdenskrig ö er likevel ikke et forsök på å sette okkupasjonen inn i en større sammenheng i norsk jordbruksutvikling. Etter hovedfagsoppgavene å dømme, var heller ikke prosjektet öDet norske bondesamfunnet under 2. verdenskrig ö det. Enkelte av oppgavene trekker inn diskusjoner om brudd og kontinuitet, men dette er ikke hovedperspektivet. Det handler, både i oppgavene og i Håkon Hovstads artikkel om öhva som skjedde, den gang ö.

¹⁴⁸ Hovstad, 1989, s. 92

5. Kapittel. Økonomisk historie del II

Norge fra U-land til I-land, heter en av bøkene vi skal se på i dette kapitlet.¹⁴⁹ Tittelen er en konsis oppsummering av Norges økonomisk utvikling de siste to århundrene. På starten av 1800-tallet var vårt land tilbakeliggende og underlegent - knapt industrialisert og med store deler av befolkningen på et eksistensminimum. Nå, i starten av det 21. århundret, er Norge et av verdens rikeste land.

Vi skal i dette kapitlet ta for oss arbeider som spenner over hele eller deler av Norges utvikling fra U-land til I-land. Vi skal se på bedriftshistorier, institusjonshistorier, bransjehistorier og oversiktsverker og -artikler over Norges økonomiske historie. Vi spør: Tematiserer arbeidene okkupasjonen som en del av det lengre historiske forløpet til bedriften, institusjonen, bransjen eller norsk økonomi, eller behandler man okkupasjonen som en parentes?

Bedriftshistorie

Bedriftshistorie er, som sagt flere ganger allerede, den eneste økonomisk-historiske disiplinen som har vært praktisert over lang tid i Norge. Dette gjør at tilfanget av arbeider er stort, som igjen gjør at det er mulig å se store linjer i historieskrivingen.

Den største linjen i bedriftshistorieskrivingen handler om profesjonalisering. Ifølge Einar Lies artikkel *Den kritiske bedriftshistorie* består denne profesjonaliseringen i at bedriftshistorie i løpet av 70- og 80-tallet ble kritisk historieforskning på linje med annen faghistorie: *Fremstillingene var knyttet til og normalt finansiert av bedrifter, men arbeidet skulle gjennomføres innenfor de samme typer organisatoriske rammer, faglige normer og standarder som annen historiefaglig forskning.*¹⁵⁰

¹⁴⁹ Bergh, Trond, Tore Hanisch, Even Lange, Helge Pharo,

Norge fra U-land til I-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1983

¹⁵⁰ Lie, Einar, *Den kritiske bedriftshistorien*, i Fredrik Engelstad (et al.) (red.), *Demokratisk konservatisme. Frihet, fremskritt, fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen*, Pax, 2006, s. 341

Sannsynligvis som følge av denne profesjonaliseringen, er det også et gjennomgående trekk ved bedriftshistoriene at man vektlegger okkupasjonen som brudd i de eldre historiene, mens kontinuiteten trekkes frem i de nyere arbeidene. Eller: å si at man *vektlegger* bruddet i de eldre arbeidene, er feil. Mer presist uttrykt tar man bruddet som en *selvfølge*: kontinuitet er ikke et diskusjonstema ó det er det ekstraordinære ved situasjonen som fremheves.

Norsk Hydros to historier er et godt eksempel på dette. I historien fra 1955, Kr. Anker Olsens *Norsk Hydro gjennom 50 år. Et eventyr fra realitetenes verden ó 1905-1955*, er det ekstraordinære ved årene 1940-45 som er hovedfokus: krigshandlingene i april 1940, bombingene og gjenoppbyggingen av anleggene på Herøya og, ikke minst, tungtvannssaksjonen.¹⁵¹ I historien fra 2005, Ketil G. Andersens *Flaggskip i fremmed eie. Hydro 1905-1945*, vies krig, bomber og sabotasje lite plass.¹⁵² I stedet er fokus på økonomi, og særlig på samarbeidet med IG Farben. For, som Andersen, da for øvrig knyttet til TIK-senteret ved Universitetet i Oslo, skriver: det var *öBusiness as usual*, rett og slett.¹⁵³

I Andersens Hydro-historie ser vi også en parallell til utviklingen som ble beskrevet i artiklene om fiskeindustri vi så på i forrige kapittel: tyskerne virkeliggjorde norske planer/ønsker. I fiskeindustriens tilfelle dreide det seg om fryserier og fileter, for Norsk Hydro dreide det seg om at samarbeidet med tyskerne virkeliggjorde Hydros planer om å komme inn i lettmetallindustrien - og å få tilgang til mer kraft. I Ketil G. Andersens Hydro-historie blir dermed kontinuiteten i utviklingen fremhevet.

Man ser det samme trekket i de to historiene om Elkem. I Erling Petersens historie fra 1953, *Elektrokemisk A/S 1904-1954*, slås det fast at *öMed* okkupasjonen var selve grunnlaget for selskapets normale virksomhet revet vekk. Forbindelseslinjene fra nervesenteret i Oslo og ut til de mange aktivitetsområder verden over var satt ut av funksjon.*ö*¹⁵⁴ Det vellykkede arbeidet med å innføre Søderberg-elektroden i amerikansk aluminiumsindustri settes i liten grad i sammenheng med selskapets planer før - eller utvikling etter ó 1945.

I *Elkem gjennom 100 år ó skaperkraft 1904-2004*, Knut Sogners historie fra 2004, er innfallsvinkelen en annen. Okkupasjonen behandles ut fra et *öbusiness as usual*-perspektiv ó med vekt på kontinuiteten i utviklingen: *öElektrokemisk* gjorde ó som vi har sett ó svært mange avtaler med aluminiumsprodusenter på slutten av 1930-tallet, og gjennom hele andre

¹⁵¹ Olsen, Kr. Anker, *Norsk Hydro gjennom 50 år: et eventyr fra realitetenes verden: 1905-1955*, Norsk Hydro, Oslo, 1955

¹⁵² Andersen, Ketil Gjørme, *Flaggskip i fremmed eie. Hydro 1905-1945*, Norsk Hydro, 2005

¹⁵³ Andersen, Ketil Gjørme, 2005, s. 395

¹⁵⁴ Petersen, Erling, 1953, s. 160

verdenskrig og etterkrigstiden var selskapet opptatt av å utnytte elektroden i Nord-Amerika, skriver Sogner, og legger til: «Få selskaper var bedre teknologisk posisjonert for å begynne egen aluminiumsproduksjon etter krigen enn Elektrokemisk (i)»¹⁵⁵

Knut Sogners Elkem-historie er ellers et eksempel på hvordan moderne bedriftshistorieskriving brukes til å diskutere mer generelle fenomener i den økonomiske utviklingen - i dette tilfellet forholdet mellom stat og industri i Norge etter 1945. Gjennom å tematisere direktør Willy Egers roller i planleggingsorganet «Studieselskap for norsk industri» under krigen og i Tiltaksrådet etter krigen - samt tidligere Elektrokemisk-direktør Georg Jepsen og New York-kontorets leder Georg Hagerup-Hansens rolle i Industrikomiteen i New York - problematiserer Sogner den tradisjonelle oppfatningen av etterkrigstidens statsindustri som et ensidig sosialistisk/sosialdemokratisk prosjekt. Også i det private næringslivet var det ønsker om satsning på storindustri, mener Sogner. Gjennom sin rolle i Tiltaksrådet og som ble forelagt alle større industriplaner før det ble utarbeidet stortingsproposisjoner og var Willy Eger med å prege utviklingen. Sogner skriver: «Staten var selvsagt en arena for beslutninger, men konstruksjonen av det sakskomplekset som staten skulle ta hensyn til, var sterkt formet av private aktører».¹⁵⁶ Han oppsummerer: «I denne forbindelse er det like mye grunn til å spørre hva Eger ville med staten, som hva Arbeiderpartiet ville.»¹⁵⁷ Også her understreker Sogner kontinuiteten i utviklingen: Elektrokemisk hadde helt siden jernsaken på 1910-tallet gått inn for at staten skulle spille en aktiv rolle i norsk økonomi.

I «Den kritiske bedriftshistorien» peker Einar Lie ellers på et kuriøst fenomen ved behandlingen av okkupasjonen i bedriftshistorier, i dette tilfellet i forsikringsselskapet Iduns historie fra 1961:¹⁵⁸ Når temaet blir okkupasjonen, forandrer perspektivet seg, og det dukker opp litt umotivert (i) opp navn på en rekke enkeltmedarbeidere, salgsagenter og andre, som kom til å engasjere seg i motstandsarbeid mot okkupasjonsmakten.¹⁵⁹ Lies observasjon er gyldig for langt mer enn Iduns historie. Det er et gjennomgående tendens i bedriftshistorier at perspektivet endres i når man kommer til årene 1940-1945, og at man, i større eller mindre grad, glir inn i klassisk okkupasjonshistorieskriving, med fokus på motstand og moral.

¹⁵⁵ Sogner, Knut, *Elkem gjennom 100 år og skaperkraft 1904-2004*, Messel Forlag, Oslo, 2003, s. 105

¹⁵⁶ Sogner, 2003, s. 127

¹⁵⁷ Sogner, 2003, s. 127

¹⁵⁸ Fuglum, Per, «Livsforsikringsselskapet Idun 1861-1961», i Fuglum (et. al.), *Livsforsikring gjennom hundre år*, Livsforsikringsselskapet Idun, Oslo, 1961

¹⁵⁹ Lie, 2006, s. 331

Endringen av perspektiv får to uttrykk. Det ene er, som Lie påpeker, at man flytter fokus over fra ledelsen og til motstandsfolk litt lengre nede i bedriftens hierarki. Blant de eldre arbeidene gir Kåre Fastings historie om NACO et godt eksemplene på dette, når Fasting bruker nesten hele kapitlet om okkupasjonen på å fortelle historien om hvordan de fire arbeiderne Chr. S. Oftedal, Sigurd Jacobsen, Gunnar Hellesen og Helge Børseth langfredag 1941 ökunne få anledning til å redde sitt eget og kameratenes [13 dødsdømte motstandsmenn fra Stavanger-distriktet] liv ved å fjerne tre bomber som lå ueksploderte i en fabrikk et sted i Sogn.ö¹⁶⁰

Perspektivendringen er imidlertid ikke noe som bare skjer i de eldre bedriftshistoriene, selv om det er mer fremtredende der. Man finner det samme trekket i nyere arbeider, for eksempel i det her nylig fremtrukne *Flaggskip i fremmed eie. Hydro 1905-1945* fra 2005, hvor man kan lese om hvordan den lokale Milorg-mannen Helge Lindholm hjalp to ukrainske tvangsarbeidere å rømme fra Herøya og hvordan de to ukrainerne mot slutten av krigen selv ble med i Milorg.¹⁶¹

Den andre endringen av perspektivet, skjer når temaet blir økonomisk samarbeid med tyskerne. Vi har i denne oppgaven sett eksempler på to forskjellige måter å forholde seg til økonomisk samarbeid på. I den klassiske okkupasjonshistorieskrivingen har man behandlet samarbeid som et moralsk fenomen. I Harald Espelis artikkel öThe German occupation and its consequences for the composition and changes of Norwegian business elitesö behandles det som et økonomisk fenomen.

I bedriftshistorieskrivingen er det en klar tendens til at økonomisk samarbeid behandles som et moralsk fenomen. Bedriftens ledere går med ett fra å være økonomiske til å bli moralske aktører. Dette er særlig påtagelig i de tilfeller hvor bedriften etter okkupasjonen kom under etterforskning for økonomisk landssvik.

Denne dreiningen får mange konsekvenser. Blant annet kan man se hvordan Kåre Fasting i sin NACO-historie løser problemet ved å fjerne det. öHeller ikke skal vi her gå inn på de vidtrekkende tyske planer om en mangedobling av Norges aluminiumsproduksjonö, skriver Fasting. öDet får være nok å nevne at NACO og Nordisk var av de første bedrifter som ble satt under tysk administrasjon med egen forvalter, allerede i 1940ö, fortsetter han ö

¹⁶⁰ Fasting, Kåre, *Norsk aluminium gjennom 50 år. Forhistorie og historikk 1915-1965. Aktieselskapet Norsk aluminium company, A/S Nordisk aluminiumindustri*, Oslo, 1965, s. 174

¹⁶¹ Andersen, 2005, s. 405

og utelater gjennom dette grep den mektige NACO-direktør Sigurd Kloumanns nære, og for hans omdømme og karriere ødeleggende, samarbeid med tyskerne.¹⁶²

Blant de eldre arbeidene, vier ellers Kr. Anker Olsens Hydro-historie stor plass til drøftinger av hvorvidt ó eller retttere sagt: konstateringer av at - Axel Aubert handlet under tvang når han samarbeidet med tyskerne. Det tegnes et bilde av en rakrygget ledelse: öselskapets arbeidere og funksjonærer hadde en god støtte i selskapets ledelse i vanskelige situasjoner under okkupasjonen (í) De kunne føle seg tryggere i bevisstheten om å kunne stole på den øverste ledelseö.¹⁶³

Heller ikke dreiningen fra økonomi til moral er forbeholdt de eldre arbeidene. Man finner store og små eksempler på dette også i de moderne bedriftshistoriene. Mest slående er det i *Brytningstider ó Storselskapet Orkla 165462004*.¹⁶⁴ Kapitlet om okkupasjonen er skrevet av den allerede omtalte Knut Sogner, og fokuserer for en stor del på administrerende direktør Thorry Kiær og styreformann Tom Fearnleys moral - knyttet til deres roller i Administrasjonsrådet, Industriforbundet og Deutsches Handelskammer; deres deltakelse i Hydros aksjeemisjon for å gå inn i Nordisk Lettmetall; og deres holdning til sabotasjeaksjonene mot deres firma. Alt i alt konkluderes det med at Thorry Kiær ikke var noen helt, men at det er öganske opplagt at han opptrådte modig med sin ledelse av Orklaö.¹⁶⁵

Institusjonshistorie

Med hensyn til hvordan man forholder seg til brudd og sammenheng, er mønsteret innen institusjonshistorie svært likt mønsteret i bedriftshistorie: i de eldre arbeidene tar man bruddet for gitt og diskuterer i liten grad eventuell sammenheng, i de nyere arbeidene fremheves kontinuiteten i utviklingen gjennom okkupasjonen. Institusjonshistoriene er i sin natur mindre personorienterte enn bedriftshistoriene, og ledelsens moralskeandel blir dermed et mindre tema her. Vi skal imidlertid se at man også i institusjonshistoriene finner en tendens til å trekke det som i denne sammenhengen fremstår som litt perifere motstandsfolk inn i fremstillingen.

¹⁶² Fasting, 1965, s. 173

¹⁶³ Olsen, 1955, s. 405

¹⁶⁴ Bergh, Trond, Harald Espeli og Knut Sogner, *Brytningstider ó Storselskapet Orkla 165462004*, Orion Forlag, AS, 2004.

¹⁶⁵ Sogner, 2004, s. 113

Den mest omfattende og ambisiøse av de eldre institusjonshistoriene, er *Telegrafverkets historie 1855-1955*, utgitt i 1955.¹⁶⁶ Forfatter er Thoralf Rafto (1922-1986). Det var Rafto som besatt den tidligere omtalte ðassociate professorö-stillingen i økonomisk historie ved NHH på 60-tallet, og han var således en av Norges første akademisk ansatte økonomiske historikere. I 1972 ble han fulltids professor i økonomisk historie ved NHH.

Thorolf Rafto fremstiller okkupasjonen som et kraftig brudd i Telegrafverkets utvikling. Han vier mye plass til ødeleggelsene og slitasje: hvordan utbyggingen av lokalanlegg stagnerte, hvordan fabrikkasjonen av kabler, materiell og apparater lå nede, og hvordan linjenettet ó til tross for at det ble utbygd ó ble forsømt. Ikke minst retter Rafto blikket nordover, mot Finnmark og Nord-Troms, og ødeleggelsene der. öDet er ikke for kraftig sagt at store deler av Finnmark og meget av Nord-Troms lå som et dødt ingenmannsland i begynnelsen av 1945ö, skriver han.¹⁶⁷

På ett felt blir kontinuiteten i utviklingen likevel fremhevet. Dette gjelder samordningen av telenettet som foregikk under okkupasjonen. Samordningen var, i motsetning til utbyggingene, initiert fra norsk side. I Norge hadde det lenge eksistert et mylder av små, private telefonselskaper, og helt siden 1890-årene hadde telegrafstyret ønsket å få endret denne situasjonen, ved å innordne lokaltelefonene i det felles rikstelefonnettet, under èn teknisk og økonomisk ledelse. For å oppnå dette, hadde telegrafstyret over flere tiår kjøpt opp og bygd om privatnett. Uten å gå i detaljer, skriver Rafto om utviklingen under okkupasjonen: öUnder og etter krigen har telegrafstyret på det nærmeste realisert drømmen fra 1894: felles ledelse av lokal- og rikstelefon.ö¹⁶⁸

Både i Johan Vogts *Elektrisitetslandet Norge. Fra norsk vassdrags- og elektrisitetsvesens historie*¹⁶⁹ og i Thomas Chr. Wyllers *Ta plass! NSB 1920-1980*¹⁷⁰ er det okkupasjonen som brudd som fremheves. Bøkene er fra henholdsvis 1971 og 1982, og ingen av arbeidene søker å sette okkupasjonen inn i en større utvikling. I begge bøkene holder man seg til typisk okkupasjonshistoriske temaer - i Vogts tilfelle de (mislykkede) tyske lettmetallplanene, sabotasje og hverdagsliv, i Wyllers tilfelle ødeleggelsler. I begge bøker gis det lite oppmerksomhet til utbyggingene under okkupasjonen. Wyller refererer tallene fra *Hva krigen*

¹⁶⁶ Rafto, Thoralf, *Telegrafverkets historie 1855-1955*, Johan Grieg, Bergen, 1955

¹⁶⁷ Rafto, 1955, s. 580

¹⁶⁸ Rafto, 1955, s. 584

¹⁶⁹ Vogt, Johan, *Elektrisitetslandet Norge. Fra norsk vassdrags- og elektrisitetsvesens historie*, Universitetsforlaget, Oslo, 1971

¹⁷⁰ Wyller, Thomas Chr., *Ta plass! NSB 1920-1980*, Cappelen, 1982

kostet Norge, og oppsummerer: øNSBs situasjon ved frigjøringen var dramatisk vanskelig. Krigen hadde tappet ressursene, ødelagt materiell, redusert yte-evnen.¹⁷¹

I de tre nyere institusjonshistoriene om kraft, jernbane og tele er innfallsvinkelen en helt annen. Alle tre arbeidene setter utviklingen under okkupasjonen i sammenheng med utviklingen før og etter.

I *Statens kraft 1890-1947. Kraftutbygging og samfunnsutvikling* fremstilles okkupasjonen som et vendepunkt i utviklingen.¹⁷² Boken er fra 1994, og er forfattet av Lars Thue, nå professor ved Senter for næringslivshistorie ved Handelshøyskolen BI i Oslo.

Thues bok handler i hovedsak om den politiske tautrekkingen om utnyttelsen av de norske vannressursene, og vendepunktet i utviklingen ligger på det politiske plan. Tyskerne endret norsk kraftpolitikk ø med varig virkning.

Regjeringen Nygaardsvold hadde på 30-tallet videreført den borgerlige linjen i politikken. Det var folks behov for elektrisitet som stod i sentrum ø og distriktene stod fritt til å øordne seg som de selv fant bestø, som Thue uttrykker det.¹⁷³ Tyskernes politikk var annerledes: de ville ha en rask utbygging av norsk vannkraft, prioritere kraftkrevende industri, eksport, store enheter, samordning mellom kraftindustri og alminnelig forsyning og samarbeid mellom private aktører og staten. Dette var en kraftpolitikk som også var blitt forfektet i toneangivende norske industrimiljøer i mellomkrigstiden.

Etter 1945 var det tyskernes, ikke Nygaardsvolds, kraftpolitikk som ble videreført i Arbeiderpartiets kraftindustrielle satsning. Da den nye politikken ble utformet, lå det, som Thue uttrykker det, øføringer i den materielle struktur som var bygd opp under krigen.¹⁷⁴ Norske myndigheter gikk inn for å ferdigstille og ta i bruk prosjektene tyskerne hadde starten under okkupasjonen - Mår, Tyin, Glomfjord, Aukra.

¹⁷¹ Wyller, 1982, s. 123

¹⁷² Thue, Lars, *Statens kraft 1890-1947. Kraftutbygging og samfunnsutvikling*, bind Cappelen, Oslo, 1994

¹⁷³ Thue, 1994, s. 393

¹⁷⁴ Thue, 1994, s. 404

Innen jernbane og tele, tegner de nyere institusjonshistoriene et bilde svært likt det vi tidligere i denne oppgaven har sett innen fiskeriene og i den nyeste historien om Norsk Hydro: tyskerne virkeliggjorde eksisterende norske planer, og satte dermed opp tempoet i utviklingen.

I 2004 ble andre bind av verket *Jernbanen i Norge 1854-2004*, Helge Ryggvik og Jon Gulowsens *Nye tider og gamle spor 1940-2004* utgitt.¹⁷⁵ Det er Ryggvik som står bak kapitlene om okkupasjonen og etterkrigstiden. Han er pr. i dag ansatt ved TIK-senteret ved Universitetet i Oslo. Ryggvik har særlig jobbet med teknologihistorie og spørsmål knyttet til olje.

ÖI etterkrigstiden ble det lagt stor vekt på den slitasten jernbanen ble utsatt for under krigen.ö, skriver Ryggvik.¹⁷⁶ öLike fullt var krigsärene blant jernbanens mest ekspansive äro, fortsetter han.¹⁷⁷ Tyskerne fortsatte og forserte utbyggingen av prosjektene som allerede var i gang ö Nordlandsbanen og Sörlandsbanen - og satte ut i live en rekke eksisterende planer. öNSB äpnet skuffene med gamle jernbaneprosjekter som man under andre omstendigheter ikke nödvendigvis hadde fått bevilgninger tilö, skriver Ryggvik.¹⁷⁸ Elektrifisering var en av disse planene, omleggingen fra smal- til bredspor var en annen.

Elektrifiseringen skulle fortsette etter frigjöringen. Allerede under okkupasjonen begynte en gruppe i NSB ä planlegge for etterkrigstiden. Generaldirektör Kristian Löken la fram deres strategi i et stort radioforedrag i juni 1945. Som en klar nummer ön på listen over prioriteringer stod elektrifisering. Fordelene var mange. Ström var mer enn fire ganger billigere enn kull, og mens man mätte importere kull fra utlandet, kunne man kjöpe strömmen i Norge. Man fikk rensligere tog, uten rökplager - og man fikk raskere tog, og dermed flere avganger, som igjen ga större trafikk og större inntekter.

Ogsä i andre bind av *Norsk Telekommunikasjonshistorie, Det statsdominerte teleregimet (1920-1970)*, legges det vekt på hvordan tyskerne virkeliggjorde norske planer:öTyskernes enorme kommunikasjonsbehov förte til at en rekke investeringer som Telegrafstyret hadde planlagt, ble gjennomfört raskere enn man ellers ville gjörtö, skriver forfatter Harald Espeli, när vi her for fjerde gang i oppgaven möter på han.¹⁷⁹ *Det statsdominerte teleregimet (1920-*

¹⁷⁵ Ryggvik, Helge og Jon Gullowsen, *Jernbanen i Norge 1854-2004. Nye tider og gamle spor 1940-2004*, Vigmstad & Björke, Bergen, 2004

¹⁷⁶ Ryggvik og Gulowsen, 2004, s. 31

¹⁷⁷ Ryggvik og Gulowsen, 2004, s. 31

¹⁷⁸ Ryggvik og Gulowsen, 2004, s. 33

¹⁷⁹ Espeli, Harald, *Norsk Telekommunikasjons Historie, bind 2 ö Det statsdominerte teleregimet*, Gyldendal Fakta, 2005, s. 241

1970) ble utgitt i 2005, 50 år etter Thoralf Raftos *Telegrafverkets historie 1855-1955*. Fokuset på okkupasjonen er et helt annet i den nye telehistorien, både kvantitativ og kvalitativt. I *Det statsdominerte teleregimet (1920-1970)* vies okkupasjonen om lag 90 sider. Godt over halvparten av disse sidene omhandler utbyggingen av telenettet og samordningen av telebransjen.

Espeli legger vekt på kontinuiteten fra mellomkrigstiden og utviklingen gjennom okkupasjonen. Kontinuiteten og utvikling illustreres gjennom flere grafer og diagrammer som alle viser jevn eller bratt stigning under okkupasjonen ó over antall telefoner i Norge, antall sendte telegrammer, antall rikstelefoner, antall lokalsamtaler, samt Televerkets inntekter og driftsresultat.

Harald Espelis toner ned betydningen av ødeleggelsene. 38 000 stolper og 5650 km rikstelefonledning ble rasert ó men dette utgjorde bare omkring 4 prosent av Telegrafverkets stolperrekker, og enda mindre av rikstelefonledningene, bare om lag 1.5 prosent. Om ødeleggelsene under okkupasjonen, oppsummerer Espeli: öTotalt sett utgjorde krigsødeleggelsene neppe mer enn noen få prosent av telenettets verdi i 1945, og telenettets verdi var da klart høyere enn i 1940.ö¹⁸⁰

Viktig for utviklingen etter 1945 var det at det under okkupasjonen for første gang ble avsatt midler til et fornyelsesfond. Fondet var på 10 millioner kroner i 1945 (om lag 185 millioner 2011-kroner). Det ble også etablerte et fond 4 millioner kroner til fornyelse og ekstraordinært vedlikehold av Telegrafverkets anlegg og til innløsning og modernisering av private telefonanlegg.

Som Thorolf Rafto gjorde det 50 år tidligere, trekker Harald Espeli frem samordningen av telenettet som en kontinuitet. Ved å öutnytte okkupasjonens handlefrihetö, som Espeli uttrykker det, løste Televeket inn 127 private selskaper, over hele landet, i løpet av okkupasjonen.¹⁸¹ Innløsningen fortsatte etter okkupasjonen öEtter 1945 passet monopolet godt med Arbeiderpartiets sterke styringsambisjonerö, skriver Espeli.¹⁸²

¹⁸⁰ Espeli, 2005, s. 256

¹⁸¹ Espeli, 2005, s. 288

¹⁸² Espeli, 2005, s. 316

Til tross for at boken i det store og det hele ligger langt unna klassisk okkupasjonshistorieskriving, finnes det også i *Det statsdominerte teleregimet (1920-1970)* anstrøk av okkupasjonshistorie, for eksempel når fokuset rettes mot Laura Rachløw Isachsen i Kirkenes, som bevisst brukte lang tid på å lese værmeldingene for tyskerne, eller mot Ester Trondsen på Lillehammer, som "samarbeidet med Hjemmefronten og passet på en kollega som lyttet på linjene og som var medlem av Nasjonal Samling".¹⁸³

Bransjehistorie: Et norsk perspektiv på aluminium

I historieskrivingen om de tyske aluminiumsplanene, har fokuset, både innen okkupasjonshistorie og innen økonomisk historie, vært på den tyske fiaskoen. Som Alan Milward skriver: "A plan to increase Norwegian aluminum production sevenfold ended in production actually going down."¹⁸⁴ Hvilke følger den fra tysk side mislykkede storsatsingen hadde for norsk aluminiumsindustri, har i liten grad blitt tematiserte, bortsett fra korte, generelle stadfestninger av at tyskerens utbygginger la et grunnlag for etterkrigstidens kraftindustri.

I 2008 kom bransjehistorien *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumindustri 1908-2008*.¹⁸⁵ I kapitlet "Fra tysk fireårsplan til norsk statsindustri" får man et dypere innblikk i sammenhengen mellom tyskerens utbygginger under okkupasjonen og den videre utviklingen innen norsk aluminiumsindustri. *Globalisering gjennom et århundre* ble utgitt i 2008, og forfatteren av kapitlet om okkupasjonen er en av bokens redaktører, Hans Otto Frøland, professor i historie ved NTNU.

Hans Otto Frøland anlegger et annet perspektiv enn hva som er vanlig i behandlingen av den tyske aluminiumssatsingen: han ser det fra *norsk* side. I stedet for den tyske historien om store planer og nedslående realiteter, handler Frølands norske historie om hva som stod igjen etter tyskerne og hvordan dette ble tatt i bruk.

Listen over hva som stod igjen er lang: i Tyin og Glomfjord var kraftverkene nesten fullført; i Sauda var det installert et aggregat i kraftstasjonen Sauda III og byggingen av Sauda IV var påbegynt; kraftprosjektet Tysse II var godt i gang; oksidfabrikken i Saudasjøen stod

¹⁸³ Espeli, 2005, s. 266

¹⁸⁴ Milward, 1972, s. 200

¹⁸⁵ Frøland, Hans Otto, Johan Henden, og Asbjørn Karlsen (red.), Kristin Aasbø (billedredaktør), *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumindustri 1908-2008*, Fagbokforlaget, Bergen, 2008

ferdig, men manglet et tilfredsstillende kaianlegg; en av to elektrolysehaller stod ferdig i Årdal, mens andre hallen manglet ovner; oksidanlegget på Årdalstangen var påbegynt.

Hans Otto Frøland vier mye plass til diskusjonene omkring opprettelsen av aluminiumsverket i Årdal og hvilken eierstruktur ó privat eller statlig? ó verket i så fall skulle få. Som i mange andre fremstillinger, legger Frøland vekt på Arbeiderpartiets programfestede ønske om statsindustri i sin analyse av hvorfor det ble et statlig eid aluminiumsverk i Årdal. I dette ligger det òg en kontinuitet fra okkupasjonen: öSom Göring og Koppenberg skulle arbeiderpartistaten bygge öfremtidens Norgeö med energikrevende industri.ö¹⁸⁶

Samtidig trekker Frøland inn et internasjonalt businessperspektiv i sin analyse. Dette gjør at også at et stort tema i norsk økonomisk historie, statsindustri, fremstår som mer enn bare politisk motivert.

Det var en utbredt oppfatning at en trust av de store, internasjonale aluminiumsprodusentene hadde hindret norsk aluminiumsindustri i å komme inn på det internasjonale markedet i mellomkrigstiden. Forkjemperne for å opprette aluminiumsverk i Årdal mente at de første etterkrigsårene representerte en gylden mulighet til å komme inn på markedet, før trusten igjen ble effektiv. Motstanderne mot aluminiumsverk mente at trusten kom til å kneble norsk aluminiumsindustri, slik den hadde gjort i mellomkrigstiden. Frøland fremstiller således de politiske diskusjonene som en kontinuitet fra mellomkrigstiden.

Aluminiumsmarkedet var radikalt annerledes i 1945 enn det hadde vært i 1940. USA og Canada hadde firedoblet produksjonen i løpet av krigen. Samtidig regnet man med at etterspørselen etter aluminium ville gå kraftig ned etter krigen. Til sammen borget dette for overproduksjon og dertil fallende priser. Norges sjanse lå i at de amerikanske selskapene sannsynligvis ville kreve betaling i dollar. Kombinasjonen av at det var akutt mangel på dollar i Europa og at den tyske aluminiumsindustrien lå i ruiner, gjorde at det var en åpning for norsk aluminiumsindustri ó om man handlet raskt.

I Frølands analyse var behovet for å få Årdal-verket raskt i drift avgjørende for at det ble stats-, ikke privateierskap i Årdal: öStatlig eierskap ville gi den handlekraft og det tempo som var nødvendig for å få lønnsomhet i prosjektet, som jo var helt nødvendig for å drive uavhengig av öaluminiumstrustenö.ö¹⁸⁷

¹⁸⁶ Frøland, Henden, Karlsen, 2008, s. 200

¹⁸⁷ Frøland, Henden, Karlsen, 2008, s. 202

öFra tysk fireårsplan til norsk statsindustriö blir, som Knut Sogners Elkem-historie, et eksempel på hvordan business history brukes til å belyse et større tema i norsk økonomisk historie: statsindustri. Og, ikke minst, blir Hans Otto Frølands arbeid nok et eksempel på hvordan andre perspektiver ö i dette tilfellet et norsk perspektiv på de tyske aluminiumsplanene og et internasjonalt businessperspektiv på statseid industri ö gjør at man får en annen historie.

Økonomipolitisk historie

Heller ikke innen økonomipolitisk historie har man viet mye oppmerksomhet til å sette okkupasjonen inn i en større sammenheng. Brudd og kontinuitet i den økonomiske politikken drøftes kort i bøkene *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*¹⁸⁸ og *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre. Verdivalg i en åpen økonomi*.¹⁸⁹ I begge tilfeller fremheves bruddet i utviklingen.

Den som mest eksplisitt tar opp spørsmålet om brudd og kontinuitet, er Einar Lie, i artikkelen *Økonomisk politikk i det 20. århundre*.¹⁹⁰ Hans konklusjon er klar. öSelv oppfatter jeg krigen som et viktig bruddpunkt.ö¹⁹¹

Lie peker på fire grunner til å oppfatte okkupasjonen som et bruddpunkt. For det første førte okkupasjonen, etter Lies mening, til fremveksten av en ny nasjonal solidaritet; å skape et nytt og bedre samfunn skulle være en felles oppgave. For det andre økte troen på økonomisk planlegging og styring kraftig i løpet av krigen. Store deler av den politiske eliten var i Storbritannia, og fikk der se hvordan industriproduksjonen ble mangedoblet som følge av statlig styring. Lie siterer Erik Brofoss: öDen refleksjon måtte melde seg hos alle, at det måtte være mulig å oppnå det samme til fredsformål.ö¹⁹² Vareknappheten og pengerikeligheten gjorde også at det krevdes statlig styring, og reguleringssystemet fra okkupasjonen kunne, og måtte, videreføres inn i de første etterkrigsårene. Einar Lies tredje grunn til å oppfatte okkupasjonen som et brudd, er at den førte med seg et generasjonsskifte i politikken:

¹⁸⁸ Bergh, Trond, Helge Pharo (red), *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

¹⁸⁹ Hanisch, Tore Jørgen, Espen Sjøilen, Gunhild Ecklund, Jørgen Pharo Hanisch (tegninger), Bjørn Ola Moen (illustrasjoner), *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre. Verdivalg i en åpen økonomi*, Høyskoleforlaget, Kristiansund, 1999

¹⁹⁰ Lie, Einar, *Økonomisk politikk i det 20. århundre*, *Historisk tidsskrift* 4/2006, s. 645-664.

¹⁹¹ Lie, 2006, s. 653

¹⁹² Sitert fra Lie, 2006, s. 654

öPersonene som hadde modnet politisk under de gode årene etter 1905 ble byttet ut med personer som hadde hatt sine formative år under krisene i mellomkrigstiden.ö¹⁹³

Einar Lie er en institusjonelt orientert økonomisk historiker, og den etter hans mening fjerde og viktigste grunnen til å se på okkupasjonen som et brudd, ligger på det institusjonelle plan - i det han beskriver som arbeidet med å öomforme og opprusteö sentraladministrasjonen til å føre økonomisk politikk av et helt annet slag enn man hadde gjort før 1940.¹⁹⁴ öFra 1943/44 og fremover var det åpenbart at virkelig store endringer ville komme; diskusjonene gikk på hvilke løsninger som skulle velges, på hvordan nye plan- og styringspolitiske organer skulle innplasseres i regjeringens administrative apparatö, skriver Lie.¹⁹⁵ Nygaardsvold og hans menn hadde, etter Lies analyse, gjort lite i denne retningen. Ja, Lie antyder at Nygaardsvold og kretsen rundt han faktisk ikke forstod de økonomisk-politiske retningslinjene som ble nedfelt i Arbeiderpartiet program i 1934.

Oversiktsverker

Til slutt i denne historiografiske analysen, er vi kommet fram til oversiktsverkene over Norges økonomiske historie. Oversiktsverk er ikke på samme måte som for eksempel teknologi-, bedrifts- eller finanshistorie en egen økonomisk-historisk disiplin, en egen innfallsvinkel til økonomisk historie; det er ikke noe som heter öoversiktshistorieö. Verkene er heller en sammenfatning og en oppsummering av forskjellige miljøers syn.

Jeg har sett på seks oversiktsverker. Det eldste er *Industriens historie i Norge*, forfattet av Arnljot Strømme Svendsen og Gunnar Christie Wasberg og utgitt i 1969.¹⁹⁶ To av arbeidene er fra öOslo-miljøetö. Det ene er *Norge fra U-land til I-land*, utgitt i 1983 og forfattet av Trond Bergh, Even Lange, Tore Jørgen Hanisch og Helge Pharo, den andre er *Veien til velstand. Industriens utvikling i Norge gjennom 50 år*, skrevet av Tore Jørgen Hanisch og Even Lange, og utgitt i 1986. Tre av arbeidene er av NHHs Fritz Hodne og Ola Honningdal Grytten: *Norges økonomiske historie 1815-1970*,¹⁹⁷ *Norsk økonomi 1900-1990*,¹⁹⁸ og *Norsk økonomi i det tyvende århundre*. De tre arbeidene er fra hhv. 1981, 1992 og 2002.

¹⁹³ Lie, 2006, s. 654

¹⁹⁴ Lie, 2006, s. 654

¹⁹⁵ Lie, 2006, s. 654

¹⁹⁶ Wasberg, Gunnar Christie og Arnljot Strømme Svendsen, *Industriens historie i Norge*, Norges Industriforbund, Oslo, 1969

¹⁹⁷ Hodne, Fritz, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, Cappelen, 1981

¹⁹⁸ Hodne, Fritz, Ola Honningdal Grytten, *Norsk økonomi 1900-1990*, Tano forlag, 1992

Det passer godt at oversiktsverkene kommer til slutt i denne oppgaven, da verkene er klare uttrykk for den manglende interessen for økonomisk historieskriving om okkupasjonen og den manglende utviklingen i den historieskrivingen som finnes. Til tross for at det ligger 33 år mellom det eldste og det nyeste oversiktsverket, og til tross for at arbeidene kommer fra miljøer som har svært forskjellig innfallsvinkel til økonomisk historie, er behandlingen av okkupasjonen slående lik i de seks arbeidene.

Det er særlig tre trekk som går igjen. Det første er at de tyske utbyggingene av industri og infrastruktur vies lite oppmerksomhet og, i forlengelsen av dette, at *Gro raumwirtschaft* i liten grad trekkes inn fremstillingen. I *Industriens historie i Norge* nevner Arnljot Strømme Svendsen og Gunnar Christie Wasberg kort at A/S Nordag, Organisation Todt, I. G. Farbenindustrie og Nordisk Lettmetall A/S drev med bygge- og anleggsvirksomhet i Norge under okkupasjonen og at tyskernes etterlot seg et ikke helt ferdig aluminiumsanlegg Årdal. I bisetninger nevnes det også at det ble bygget veier, jernbane og flyplasser. I bøkene fra Oslo-miljøetö blir tyskernes utbygginger knapt nevnt, og heller ikke Hodne og Grytten bruker mer enn et par linjer på temaet.

Det andre trekket som går igjen, er at man i alle verkene fremhever okkupasjonens betydning for fremveksten av staten som økonomisk aktør i Norge. *Industriens historie i Norge* fremstiller okkupasjonen som et vendepunkt i forholdet mellom stat og privat næringsliv, hvor forholdet blir nærmere ö med staten som den dominerende part. Som en viktig årsak til dette, trekker Strømme Svendsen og Wasberg frem statens overtakelse av de tyske aksjepostene i en rekke norske industriselskaper. Som et annet element i dette, trekker Strømme Svendsen og Wasberg frem linjen mellom planleggingen under okkupasjonen og politikken i etterkrigstiden. Eksemplene på planlegging er mange: SSBs kartlegging av de økonomiske skadene på Norge; Norges Banks utredning av pengeproblemene man ville møte etter okkupasjonen; de tidligere omtalte Industrikomiteene i London og New York og öStudieselskapet for Norsk Industriö i Norge. Likeledes trekker de frem hvordan reguleringspolitikken i de første etterkrigsår var en direkte kontinuitet av reguleringene under okkupasjonen. I *Veien til velstand* går Tore Jørgen Hanisch, i tråd med sin interesse for feltet økonomisk politikk, lengre inn i temaet, men hans betraktninger og konklusjoner overlapper i stor grad Arnljot Strømme Svendsen og Gunnar Christie Wasbergs: han understreker kontinuiteten mellom krigens planlegging og industrien utvikling etter 1945, og ser krigen

som et vendepunkt i utviklingen av statsindustri i Norge. Hodne og Grytten konkluderer likt i sine oversiktsverker.

Med det tredje fellestrekket mellom oversiktsverkene, sluttet ringen i denne oppgaven, ved at vi kommer tilbake til *Hva krigen kostet Norge*.

Industriens historie i Norge gir det første eksemplet på den bruken av *Hva krigen kostet Norge* som skulle komme til å prege norsk historieskriving. Strømme Svendsen og Wasberg oppgir først Aukrust og Bjerves tall for tap av realkapital. Deretter setter de, med referanse til Johan Vogt og den overraskende raske gjenreisningen, et lite spørsmålstegn ved beregningene i *Hva krigen kostet Norge*, for så å la temaet ligge. I sum fremstilles okkupasjonen som et stort brudd på det realøkonomiske plan: «Industrien var formelig kommet på knærne da endelig krigen sluttet i mai 1945.»¹⁹⁹

Også i *Veien til velstand* settes det, med bakgrunn i den raske gjenreisningen, spørsmålstegn ved Aukrust og Bjerves tall. Det gjøres imidlertid ikke noe mer ut av dette, annet enn å si at det er «umulig at tapene under krigen ble overvurdert.»²⁰⁰

Fritz Hodne og Ola Honningdal Gryttens holdning til *Hva krigen kostet Norge* er lik. De stiller spørsmål ved tallene - «det [er] usannsynlig at verdiforringelsen av norsk realkapital hadde det omfanget som Aukrust og Bjerve hevdet»²⁰¹ og så lar de det bli med det.²⁰¹

¹⁹⁹ Strømme Svendsen, Wasberg, 1969, 229

²⁰⁰ Lange, Hanisch, 1986, s. 45

²⁰¹ Hodne, Grytten, 2002, s. 178

6. Kapittel. Oppsummering

Lite ó og mest parentes

í norsk økonomiske historie må vurderes først og fremst ut fra hvordan faget har maktet å problematisere og besvare når, hvorfor og hvordan Norge utviklet seg fra et relativt fattig jordbruksland ved begynnelsen av 1800-tallet til et av verdens rikeste land mot slutten av 1900-tallet.²⁰²

Dette skriver Helge W. Nordvik i artikkelen «Gjennom vekst til krise? Norsk økonomisk historieskriving 1970-1995». I denne oppgaven har vi sett at okkupasjonsårene i liten grad har vært trukket inn i forklaringen av Norges utvikling fra fattig til rik.

Oppgaven har vist at det er skrevet lite økonomisk historie konkret om okkupasjonen. De to eneste bøkene som finnes er skrevet av utlendinger og ser okkupasjonen fra tysk perspektiv. Det finnes ingen større, norske økonomisk-historiske arbeider om okkupasjonen. Den samlede norske økonomiske historieskrivingen konkret om okkupasjonen dreier seg om et titalls arbeider, de fleste av dem artikler, noen av dem kapitler i bøker.

Med unntak for bedrifts- og institusjonshistorie, er det heller ikke noen utvikling å spore i den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen. Historieskrivingen er preget av løsrevne initiativer, en artikkel her, en artikkel der, ikke av trender og faglige brytninger. Bare én norsk økonomisk historiker, Harald Espeli, har viet konsistent oppmerksomhet til okkupasjonen over mange år.

I oppgavens problemstilling spurte jeg om man innen den økonomiske historieskrivingen om okkupasjonen har satt okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige historie, eller om man har behandlet okkupasjonen som en parentes, og skrevet om öhva som skjedde, den gangö.

Om man gjør en optelling blant de arbeidene som handler konkret om okkupasjonen, er forholdstallet mellom de som setter okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige historie og de som ikke gjør det åtte til fem. Dette forholdstallet gir imidlertid et feil inntrykk av situasjonen, da de ikke sier noe om størrelsen på de respektive arbeidene.

²⁰² Nordvik, 1996, 226

Det finnes to store, ambisiøse arbeider konkret om okkupasjonen - Alan Milward og Robert Bohns bøker *The fascist economy in Norway* og *Reichskommissariat Norwegen*. Verken Milward eller Bohn setter okkupasjonen inn i en større norsk sammenheng. Det største norske arbeidet, Erling Petersens økonomiske forhold søker heller ikke å sette okkupasjonen inn i Norges historie.

Når så flere av arbeidene som setter okkupasjonen inn i en større sammenheng er små og lite ambisiøse, må konklusjonen bli at hoveddelen av den økonomiske historieskrivingen konkret om okkupasjonen behandler okkupasjonen som en parentes i Norges historie.

Blant de økonomisk-historiske arbeidene som behandler okkupasjonen som del av et lengre tidsforløp, ser man forskjellige tendenser. Innenfor bedrifts- og institusjonshistorie behandles okkupasjonen som en parentes i de eldre arbeidene, mens den i de nyere arbeidene i større grad settes i sammenheng med bedriften eller institusjonens øvrige historie. For øvrig er det, særlig i bedriftshistoriene, en tendens til at historieskrivingen får klassisk okkupasjonshistoriske trekk når man kommer til årene 1940-45. Tendensen gjelder både de eldre og, om enn i noe mindre grad, de nyere arbeidene. Dette gir seg to uttrykk. Det ene er at man begynner å skrive om motstandsfolk nede i bedriftens hierarki. Det andre er at ledelsens moral blir et tema. Det siste gjelder særlig for de bedriftene hvis ledelse kom under mistanke om økonomisk landssvik.

Innenfor bransje- og økonomipolitisk historie har vi sett på så få arbeider at det ikke er noen tendens å se.

Det kanskje mest interessante og talende funnet blant arbeidene som behandler okkupasjonen som del av et lengre tidsforløp, gjelder oversiktsverkene. Disse arbeidene tydeliggjør den mangelen på interesse norske økonomiske historikere har hatt for okkupasjonen, og, i forlengelsen av dette, den mangelen på utvikling det har vært i historieskrivingen. Vi har i oppgaven sett på seks oversiktsverker. Det eldste er fra 1969, det nyeste fra 2002. Det er få endringer i å spore i historieskrivingen i løpet av de 33 årene som har gått mellom de første og det sist utgitte verket. Det er stort sett de samme temaene, de samme perspektivene og de samme tallene som går igjen, fra 60-tallet og fram til i dag.

Det beste uttrykket for fraværet av interesse rundt okkupasjonens økonomiske sider, er likevel bruken av *Hva krigen kostet Norge*. Man har siden 1950 visst at denne boken inneholdt til dels grove feil. I tillegg hefter det store kildekritiske problemer ved den. Og, ikke minst: Norges økonomiske utvikling etter 1945 var helt annerledes enn Aukrust og Bjerve forutså.

I denne oppgaven har vi sett at man likevel har brukt *Hva krigen kostet Norge* som kilde helt frem til i dag.

En trussel mot den nasjonale identiteten?

Det naturlige spørsmålet å stille blir da: *Hvorfor* er det skrevet så lite økonomisk historie om okkupasjonen? Og hvorfor har man fortsatt å referere *Hva krigen kostet Norge* i tiår etter tiår, til tross for at man har visst at beregningene var feil?

Før jeg forsøker å svare på dette spørsmålet, vil jeg først drøfte det jeg mener *ikke* er svaret.

At det er skrevet lite økonomisk historie om okkupasjonen og at man har ignorert feilene i *Hva krigen kostet Norge* skyldes, etter min mening, *ikke* at historieskriving om okkupasjonens økonomiske sider utfordrer vår nasjonale grunnfortelling eller vår nasjonale identitet. Den manglende historieskrivingen skyldes ikke at økonomi kan utfordre forestillingen om den lutrende *Krigen* og den store *Gjenreisningen*.

Sagt på en annen måte: Jeg tror ikke fraværet av økonomisk historieskriving om okkupasjonen skyldes at man, med Odd-Bjørn Fures ord, har hatt öberöringsangst i forhold til okkupasjonens økonomiske sider.²⁰³ Det er ikke fordi okkupasjonens økonomi er et ötabuö at man ikke har skrevet økonomisk historie om disse årene.

Om man skal ta begrepene på alvor, så er et tabu noe man er bevisst på, noe man, ofte bokstavelig talt, er pinlig klar over. Som vi har sett i denne oppgaven, er ikke okkupasjonens økonomiske historie noe man har vært bevisst på. Det er ikke slik at vi vet en hel masse om okkupasjonens økonomiske sider, men holder det skjult, av frykt for at nasjonens selvbilde skal rakne. Det viktigste denne oppgaven har vist, er at vi vet fryktelig lite om okkupasjonens økonomiske sider.

²⁰³ Fure, Odd-Bjørn, öNorsk okkupasjonshistorie. Konsensus, beröringsangst og tabuiseringö, i Larsen, Stein Uglevik (red), *I krigens kjölvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999, s. 31

Det er i så måte også påfallende at heller ikke de historikerne og debattantene som søker å utfordre *Krigens* rolle i den nasjonale identiteten og den såkalte nasjonale grunnfortellingen, har pekt mot økonomi som et felt man burde ta tak i. Økonomi har ikke blitt pekt ut som et av feltene hvor bildet av okkupasjonen måtte önyanseresö, som det så ofte heter.

öDen nasjonale grunnfortellingö, öden nasjonale identitetö og en slags kollektiv öberöringsangstö er ellers diffuse begreper. Det er vanskelig å etablere en troverdig årsakssammenheng mellom den enkelte historikers oppfatning av Norges nasjonale identitet og hans manglende interesse for å ta tak i okkupasjonens økonomiske sider.

Man kan, om man er slik anlagt, lese en konspirasjon inn i Odd Aukrust önske om holde problemene i *Hva krigen kostet Norge* hemmelig på grunn av öhöirepressenö. I de første årene etter 1945, under *gjenoppbyggingen*, hadde man nok en interesse av å holde feilene i *Hva krigen kostet Norge* skjult. Men da av politiske grunner, fordi bokens konklusjoner var en av de sentrale forutsetningene for den gjenreisningspolitikken Arbeiderpartiet førte. Ikke fordi feilene truet vår nasjonale identitet.

En intern forklaring

Økonomisk historie er, som det har blitt gjentatt flere ganger i denne oppgaven, et ungt fag i norsk academia. De første fulle professoratene kom ikke før tidlig på 70-tallet, og de økonomisk-historiske fagmiljøene har vedblitt å være små. Dette har gjort at noen få enkeltpersoner og -prosjekter har satt kraftig preg på økonomisk historie slik det er blitt utövd i Norge, både med hensyn til temaer og perspektiver.

I Norge har det vært to dominerende miljøer innen økonomisk historie: öOslo-miljøetö, med utspring i Francis Sejersted, og öNHH-miljøetö, med utspring Fritz Hodne. Verken i det aktør- og fortolkningsorienterte öOslo-miljøetö eller i det mer kvantitativt og teoriorienterte öNHH-miljøetö har man interessert seg for okkupasjonen. Dermed har ikke okkupasjonen blitt et tema i norsk økonomisk historieskriving. Forklaringen høres enkel ut, men den er dårligere av den grunn.

I denne oppgaven har vi sett på mange arbeider fra Oslo-miljøet. En viktig grunn til dette, er at dette miljøet er eksponent for den mest ekspansive disiplinen innen norsk økonomisk historieskriving: business history.

Det er gjort mye god business history-skriving i Norge siden retningen ble profesjonalisert på slutten av 70-tallet, og business history kan også, som vi har sett Knut Sogner og Hans Otto Frøland gjøre, kaste lys over større fenomener i Norges økonomiske historie. Samtidig er det, som Fritz Hodne påpeker i en anmeldelse av en bok fra BI-miljøet, en grense for hvor langt man kommer med å skrive öden ene oppdragsbaserte bedriftshistorien etter den andre²⁰⁴

Bedriftshistorien og den klassiske okkupasjonshistorieskrivingen har ett grunntrekk felles: det individorienterte perspektivet. Et slikt individperspektiv fanger bare opp en del av virkeligheten. Det er lett å tenke seg interessante økonomisk-historiske sider ved okkupasjonen som er godt egnet for andre, mer statistisk og kvantitativt orientert tilnærming. Som Fritz Hodne skriver: öFör eller siden kommer man til det punkt at man må generalisere, da man må abstrahere på høyere sammenfatningsnivå, der algebra og statistikk blir velegnede redskaper²⁰⁵

En historie om krig

Etter min analyse handler mangelen på økonomisk historieskriving om okkupasjonen ikke om at man har villet holde okkupasjonens økonomiske sider skjult. Jeg tror det handler om at man ikke har fått øye på dem. Det handler om at de grunnleggende perspektivene i norsk okkupasjonshistorieskriving har gjort at økonomi enten har forsvunnet, eller fremstått som irrelevant. Og det handler, i forlengelsen av dette, om at norske økonomiske historikere har latt okkupasjonshistorikerne få opsjon på historieskrivingen om årene 1940 til 1945 i Norges historie.

Som vi skrev i 3. kapittel: Historien om den tyske okkupasjonen av Norge har blitt skrevet som en historie om krig. Dette er det grunnleggende perspektivet i norsk historieskriving om perioden 9. april 1940 til 8. mai 1945: krig.

²⁰⁴ Hodne, Fritz, anmeldelse av Amdam og Lange (red.) *Crossing the Borders. Studies in Norwegian Business History*, i *Historisk Tidsskrift*, 1/1996, s. 277

²⁰⁵ Hodne, 1996, s. 227

Den norske historieskrivingen om *Krigen* har handlet om det historieskriving om krig alltid har handlet om. Den har handlet om drama. Om skjebner. Om avgjørende øyeblikk. Svik og ondskap. Motstand og heltemot. Lidelse og nederlag. Ødeleggelse og tragedie. Og til slutt: triumf.

I den grad økonomi er blitt inkludert i denne historieskrivingen, har det blitt gjort til en del av krigen. Man har, som vi har sett, skrevet om ødeleggelsene av Norge, de moralske sidene ved økonomisk samarbeid og om hverdagens prøvelser. Økonomi som krig.

Det er i dette krigsperspektivet man må forstå gjenbruket og den manglende interessen for å ta tak i feilene i *Hva krigen kostet Norge*. Odd Aukrust og Peter Jacob Bjerves bok passer inn i en historie om krig. Den trekker den konklusjonen som skal trekkes etter en krig: Landet var ødelagt.

Om konklusjonene i *Hva krigen kostet Norge* ikke stemmer med fakta og med Norges reelle økonomiske utvikling etter 1945, er ikke viktig. De stemmer med vårt bilde av krig.

En historie om individer

I denne oppgaven har vi flere ganger sett forskjellen på et makro- og et mikroperspektiv. Vi har sett forskjellen på politiske konsepter, sosialøkonomisk teori og statistikk på den ene side og den individuelle opplevelsen av virkeligheten på den annen. At okkupasjonens økonomi har havnet utenfor blikket til norske okkupasjonshistorikere, skyldes blant annet historieskrivingens mikroperspektiv. Altså okkupasjonshistorieskrivingens individfokus.

Når det lekker fra vinduet og du spiser mat kokt i tran, når du går med tresko og røyker erstatningstobakk, når du humper av gårde i en bil som går på generatorknott ó da hjelper det lite at det bygges et kraftverk i Mår, en flyplass på Gardermoen eller en ny vei over Finnmarksvidda. Når tyskerne har kapitulert og landet er fritt, og du *fortsatt* røyker erstatningstobakk og driver bilen med generatorknott, ikke får tak i ekte kaffe og *fortsatt* må ha rasjoneringskort for alt du skal handle i butikken ó da hjelper det lite at aggregerte tall viser at landets økonomi er i en mye bedre tilstand enn man hadde fryktet.

Dårlig mat, dårlige klær, dårlige hus. Dette var mange norske menn, kvinner, gutter og jenters opplevelse av okkupasjonens økonomiske sider. Gjennom sitt individperspektiv har norsk okkupasjonshistorieskriving ligget tett opp til den jevne mann og kvinnes opplevelse av okkupasjonen. I et slikt individperspektiv er det faktum at Norges BNP var større i 1946 enn i 1939 av underordnet betydning. Den daglige opplevelsen av den norske virkeligheten, det man følte på kroppen, var at tyskerne utarmet Norge. Og det er denne daglige opplevelsen, denne følelsen på kroppen, som har vært perspektivet i norsk okkupasjonshistorieskriving.

I dette perspektivet er matauk betydelig viktigere enn teletutbygging og omstilling i norsk hjemmeindustri; i dette perspektivet er okkupasjonens økonomi en historie om slit og tunge tider, ikke om utbygging og modernisering av norsk infrastruktur og industri.

En historie om en krig

I det norske krigsperspektivet er den norske *Krigen* bare gradforskjellig fra krigen i Polen, i Sovjetunionen eller i Jugoslavia. Det er den *samme* krigen, bare i en litt annen valør.

Kampene i Stalingrad og sabotasjeaksjonene i Oslo er to deler av det samme hele.

Gasskamrene i Auschwitz og Rinnans tortur er to sider av den samme ondskapen.

Også dette perspektivet gjør at økonomi forsvinner fra synsfeltet. Kanskje mest fordi det blir moralsk forkastelig å si at tyskerne bidro til økonomisk utvikling. Sier man det, sier man også, spissformulert, at Holocaust var bra.

Antakelsen om at det var samme krig i øst og vest er grunnleggende feil. Som Philip Bell påpeker i *The origins of the Second World War in Europe*, var det to distinkt forskjellige kriger som ble ført, med distinkt forskjellige mål og midler:

In Poland, the themes of race and living space was predominant, and the most extreme theories of Nazi radical doctrines were unhesitatingly put into practise. In the west and north, the war was one which would have been easily recognisable to Bethmann-Hollweg and the German General Staff to 1914, fought to establish German political and economic domination.²⁰⁶

Det samme gjaldt krigen i Sovjetunionen, hvor tyskernes mål, med Bells ord, var ötotal subjugation and exterminationö.²⁰⁷

²⁰⁶ Bell, Philip, *The origins of the Second World War in Europe*, 3rd edition, Pearsons Education Ltd., 2007, s. 327

²⁰⁷ Bell, 2007, s. 338

Okkupasjonene i Vest-Europa var òg forskjellige, ikke minst i økonomisk henseende. Alan Milward, som studerte okkupasjonen både i Frankrike og Norge, skriver:

The contrast with German policy in France is most marked. In that country the essence of economic policy was that the French economy should be *useful* to the German war effort. (í) Plans for France were merely short-term, to keep milking the economy until the end of the war or the signing of a peace treaty.²⁰⁸

Norge, på den annen side, skulle, som vi har vært inne på gjentatte ganger, bygges opp til å innta en sentral rolle som kraft-, lettmetall- og fiskeleverandør i Großraumwirtschaft.

Et eksempel på det unike ved okkupasjonen i Norge, er Terbovens holdning til de norske konsesjonslovene. Fordi han ville oppnå tillit hos norske investorer og få norsk kapital inn i de tyske prosjektene, ønsket Terboven å overholde disse historisk sett viktige lovene. Resultatet var at man for eksempel brukte flere år på å forhandle frem konsesjonen om utbygging av Mår-vassdraget.

I tillegg hadde tyskerne en grunnleggende respekt for nordmenn.²⁰⁹ Nordmenn var ariere av beste slag, etterkommere av vikinger. Samlet gjorde dette at den tyske okkupasjonen av Norge var vesensforskjellig både fra rasekrigen i øst og fra den utbytende okkupasjonen av det kontinentale Vest-Europa. Som Milward skriver om den tyske aluminiumsfiaskoen:

If no powers of sovereignty at all were left to the conquered and if the conqueror did not care whether the conquered lived or died, few of the obstacles which actually arose would have been really formidable. But the very fact that in the middle of so ferocious a struggle it was possible to argue so long over the details of ownership demonstrates that, whatever may have been the case in Russia or Poland, the German administration was not indifferent to the fate, or unconcerned about the loyalty to the new system, of the population of Norway. (í) intended to give it a privileged position in the New Order compared to the Slavic population of eastern Europe.²¹⁰

²⁰⁸ Milward, 1972, s. 67

²⁰⁹ De tyske soldatene som kom til Norge hadde for eksempel med seg en egen liten bok som fortalte dem hvordan man på en respektfull måte skulle behandle eventuelle norske kjæresten. Soldatene som dro til østfronten hadde sannsynligvis ikke med tilsvarende i bagasjen.

²¹⁰ Milward, 1972, s. 206

Terbovens rolle som beskytter av norske lover, er også et meget godt eksempel på hvordan forskjellige perspektiver gir forskjellige historier. I et moralsk, okkupasjonshistorisk perspektiv, er Terboven en ond mann. I et økonomisk-historisk perspektiv fremstår han annerledes.

Terbovens holdning til konsesjonslovene knytter også an til et annet viktig aspekt ved okkupasjonen: På det økonomiske felt hadde den to distinkt forskjellige faser. Den første fasen strakte seg fra invasjonen til vinteren 42/43, den andre fasen fra vinteren 42/43 til kapitulasjonen. I første fase, mens tyskerne ennå hadde krigslykken med seg, planla de for den freden som skulle komme så snart de hadde vunnet krigen. I dette perspektivet, var det et poeng å forstyrre den norske samfunnsstrukturen minst mulig. I andre fase, etter at krigslykken snudde, innførte tyskerne en ren krigsøkonomi, innrettet mot å seire ó eller i det minste holde ut lengst mulig ó i verdenskrigen.

Dette poenget peker mot et grunnlagsproblem i historiefaget: Når man analyserer og skriver historien om okkupasjonen av Norge eller om andre verdenskrig generelt, er det vanskelig, på grensen til det umulige, å ikke ha i vissheten om hvordan det hele endte i bakhodet. Men i motsetning til historikeren, vet ikke de historiske aktørene hvordan historien skulle ende. Da tyskerne invaderte Norge 9. april 1940, visste de ikke, som vi nå gjør, at de skulle kapitulere 8. mai 1945. Dette visste heller ikke de norske økonomiske aktørene. I de første årene av okkupasjonen handlet mange av dem under det premiss at tyskerne skulle styre landet i overskuelig fremtid. Deres moralske vandel endrer seg etter hvilket perspektiv man ser den i; å tilpasse seg en varig situasjon er noe annet enn å profitere på en krig.

En historie om Norge

Når historikeren skal velge sitt emne, må han blant annet gjøre et valg i *rom* - han må velge hvilket geografisk område han skal skrive om. At det for Alan Milward er åpenbart at den tyske okkupasjonen av Norge var noe helt annet enn krigen i øst og okkupasjonene i vest, skyldes at han ser på et større rom enn Norge og har et komparativt perspektiv.

Som vi var inne på i omtalen av Harald Espelis artikkel om Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45, har norsk okkupasjonshistorieskriving vært preget av en mangel på komparative perspektiver. I historieskrivingen om den tyske okkupasjonen av Norge, har historikerne i overveiende stor grad valgt å skrive om rommet *Norge*. Dette har hatt store følger for oppfatningen av okkupasjonen.

Om man ser kun på Norge, fremstår den tyske okkupasjonen som et voldsomt brudd i historien. Norge hadde i hundrevis av år vært en fredelig plett på jorden. Så, den 9. april 1940, flommet det tyske soldater inn over landet. Kontrasten kunne ikke vært større. 8. april 1940 var det fred i landet. 9. april 1940 var det krig.

Slik det fremstilles i norsk okkupasjonshistorieskriving, fortsatte det å være krig i fem år. Og om man kun ser på rommet Norge, er det naturlig å se det slik. Om man ser kun på Norge, er det krigen som er det slående. De tyske soldatene. Den norske sabotasjen. Den norske hverdagens prøvelser. Om man ser kun på Norge, kunne ikke kontrasten ha vært større.

Om man løfter blikket og ser på hele Europa, eller på hele verden, blir det imidlertid klart at kontrasten kunne vært større. Mye større. Det motsatte av fred kunne vært Stalingrad. Eller Auschwitz. Eller Berlin. Eller Hiroshima. Om man løfter blikket og ser på hele Europa, eller på hele verden, trer det *unike* ved den tyske okkupasjonen av Norge tydelig fram. Det fredelige, så å si.

En viktig del av dette unike ved okkupasjonen, er den økonomiske siden. Tyskerne okkuperte Norge - og *bygde*: jernbaner, flyplasser, kraftverk, telekommunikasjon, lettmetall- og filetfabrikker. Tyskerne okkuperte Norge og *overholdt* lovene. Om man ser kun på Norge, forsvinner dette lett fra bildet.

Også på en annen måte endrer bildet av økonomien seg når man løfter blikket og ser på hele Europa. Ser man tyskernes utbygginger i Norge utelukkende i et norsk perspektiv, tolker man dem lett feil, hvilket man for en stor del har gjort i norsk historieskriving. Man har i stor grad tolket de tyske utbyggingene som militært motiverte; man har i stor grad tolket dem som krig.

Ser man derimot de tyske utbyggingene som en del av det større europeiske *Gro raumwirtschaft*, endrer de karakter. Da handler de like mye om forberedelser til den kommende freden, da handler de like mye om økonomi som om krig.

En historie om 9. april 1940 til 8.mai 1945

I tillegg til valget av rom, må historikeren også velge i *tid* ó han må velge hvilket tidsrom han skal skrive om, hvor han skal sette startpunkt og hvor han skal sette slutt punkt for historien. I historieskrivingen om okkupasjonen har man i all hovedsak satt startpunktet til 9. april 1940 og slutt punkt til 8. mai 1945. Det er dette som ligger til grunn for kritikken om at historieskrivingen om okkupasjonen ikke har satt okkupasjonen i sammenheng med Norges øvrige historie.

På det økonomiske felt vil valget av slutt punkt for historien fundamentalt endre hvilken historie det er som fortelles. Med 8. mai 1945 som slutt punkt, og med *Hva krigen kostet Norge* som fasit for den økonomiske situasjonen i Norge pr. 8. mai 1945, er historien om okkupasjonen en historie om et gigantisk økonomisk tilbakeslag. I april 1940 hadde Norge en velfungerende økonomi ó under okkupasjonen gikk alt til bunns. Alle statistikker forteller den samme historien: nedgang, kraftig nedgang.

I et slikt perspektiv, fremstår også utbyggingene av infrastruktur og industri som uvesentlige; i en statistikk som ender i 1945 vil ikke utbyggingene gi et positivt utslag. Snarere tvert imot: De vil først og fremst fremtre som en stor minuspost på okkupasjonskontoen.

Trekker man slutt punkt for historien bare ett år lengre, til 1946, blir bildet et annet. Som vi så i statistikken som ble presentert i innledningen til denne oppgaven, tok norsk økonomi seg usedvanlig raskt opp igjen etter frigjøringen. Både industriproduksjonen, sysselsettingen i industrien, investeringsraten, det private konsumet og BNP var større i 1946 enn i 1939. Norges økonomiske historie fra 1939 til 1946 er altså en helt annen historie enn Norges økonomiske historie fra 9. april 1940 til 8. mai 1945.

Trekker man slutt punkt for historien videre inn i etterkrigstiden, endrer historien seg enda mer. En rekke av byggeprosjektene tyskerne igangsatte, ble ferdigstil i løpet av 40-tallet. Norsk økonomi opplevde også en voldsom vekst: I 1950 var industriproduksjonen 50 prosent større og BNP 30 prosent større enn før okkupasjonen.²¹¹

²¹¹ Hjeltnes, 1986, s. 67

Et problem ó og en vei vidare

Hallvard Tjelmeland mener at norske historikere har behandlet okkupasjonen som en parentes i Norges historie. Ved å gjøre dette, har historikerne brutt med noe grunnleggende i selve historiefaget:

Når historiske hendingar blir oppfatta som viktige, er det normalt på grunn av dei verknadane som ein reknar med at dei har hatt. Dei store diskusjonane om årsakene til den franske revolusjonen og dei nitide rekonstruksjonane av forløpet har si grunngeving i forestillingane om at den franske revolusjonen var viktig i kraft av verknadene (í) Men slik har det ikkje vore med öKringenö. Det er ikkje verknadene av krigen på ettertida som legitimerer den overproposjonerte interessen for denne femårsperioden i norsk historie. Det er krigens innhald som har ein slik karakter at perioden blir interessant i seg sjølv.²¹²

Behandlingen av okkupasjonen er et problem for norske historikere. Historiske fenomener skal ikke behandles som parenteser; historiefaget skal finne og skape sammenheng.

Det største problemet ligger kanskje i bruken av *Hva krigen kostet Norge*. Historikeren skal ikke gjengi tall han *vet* er feil - og kildekritikk er en av pilarene det moderne historiefaget hviler på.

Flere av arbeidene vi har sett på i denne oppgaven viser at økonomisk historie har potensial til å sette okkupasjonen inn i sammenheng med Norges øvrige historie. Ved å overlate okkupasjonen til okkupasjonshistorikerne, har Norges økonomiske historikere i forsvinnende liten grad realisert dette potensialet i deres fagfelt.

Norsk historieforskning på okkupasjonen har blitt omtalt som stagnert de siste årene.²¹³ For å få forskningen ut av denne stagnerte tilstanden, trengs det mer enn å önyansereö bildet av okkupasjonen. Det trengs nye bilder, nye perspektiver.

Et av disse nye perspektivene kan være økonomi. I Danmark har et økonomisk-historisk perspektiv vitalisert okkupasjonsforskningen det siste tiåret. Også i andre europeiske land har andre verdenskrig de siste årene blitt gjenstand for interesse fra økonomiske historikere. Det er på tide at det samme skjer i Norge.

²¹² Tjelmeland, s. 28

²¹³ Se for eksempel diskusjonen mellom Odd-Bjørn Fure og Jorunn Bjørgum i *Klassekampen* 24/12/08

Det er på tide at man forteller en *annen* historie om årene 1940 til 1945 i Norges historie, en historie som ikke handler om krig. Det er på tide at man ser det unike i hvordan andre verdenskrig artet seg i Norge. Slik Erling Petersen gjorde det, tilbake i 1950:

En hel landsdel var lagt øde. Det var galt nok. Men vi bør åpent se den kjensgjerning i øynene at det kunne vært landet og ikke en landsdel som var lagt øde. Det kunne vært hungersnød og ikke bare et følbart savn og trang til en mer rimelig levestandard som hadde vært problemet i krigsårene. Og det kunne også vært at vår økonomiske struktur og organisasjon hadde gitt etter for presset, blitt totalt omdannet etter fiendens ideer.

Men alt dette hendte ikke, og vi skal være takknemlig for at det ikke hendte. Er vi det, vil det også si at vi er fullt oppmerksom på at tingene kunne ha vært så meget verre. Tross alt kan vi derfor på dette området som vel også på så mange andre, si at vi slapp nokså rimelig fra det store ragnarok, den annen verdenskrig.²¹⁴

²¹⁴ Petersen, 1950, s. 568

Litteraturliste

Amdam, Rolv Petter, *For egen regning. BI og den økonomisk-administrative utdanningen 1943-1993*, Universitetsforlaget, 1993

Amdam, Rolv Petter, *Introduction, Crossing the borders. Studies in Norwegian Business History*, Universitetsforlaget, Oslo, 1994

Andersen, Ketil Gjølme, *Flaggskip i fremmed eie. Hydro 1905-1945*, Norsk Hydro, 2005

Andersen, Ketil Gjølme, *Organisasjon Todt og tvangsarbeid i Norge under andre verdenskrig*, prosjektbeskrivelse, TIK-senteret, Universitetet i Oslo, 2008

Andersen, Steen, *Danmark i det tyske storrum. Dansk økonomisk tilpasning under Besættelsen 1940-1945*, Lindhardt og Ringhof, København, 2003

Andersen, Steen, *De gjorde Danmark større. Danske entreprenører i krise og krig 1919-1947*, Lindhardt og Ringhof, København, 2010

Andreassen, Dag K., *Kjøle- og fryseteknologi fra planer til industri. Den norsk-tyske filetfabrikk på Melbu 1940-1945*, hovedoppgave, Universitetet i Bergen, 1995

Andreassen, Dag K., *The Wartime Need for Fish and its Consequences for the Norwegian Fishing Industry*, i Lundtofte, Henrik, Mona Jensen and Flemming Just (red.) *War and society in Scandinavia 1914-1950*, University Press of Southern Denmark, Odense, 2009

Anker-Rasch, Hilde, *Landbruket i Aremark under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997

Aukrust, Odd og Petter Jakob Bjerve, *Hva krigen kostet Norge*, Dreyer, Oslo, 1945

Austin, J.L., "Performative utterances", *J.L. Austin Philosophical Papers*, Third edition, Oxford University Press. 2007

Bell, Philip, *The origins of the Second World War in Europe*, 3rd edition, Pearson Education Ltd., 2007

Berge, Unni, *Jordbruket i Stryn kommune under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1993

Bergh, Trond, Tore Hanisch, Even Lange, Helge Pharo, *Norge fra U-land til I-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1983

Bergh, Trond, Helge Pharo (red.), *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

Bergh, Trond, Harald Espeli og Knut Sogner, *Brytningstider ó Storselskapet Orkla 1654ó 2004*, Orion Forlag, AS, 2004.

Blasberg, Bjørn L., Ola H. Grytten, *Ökonometrisk historie. Iakttagelser om fagfeltets utvikling i Norgeö*, *Historisk tidsskrift*, 4/1994

Bohn, Robert, *Reichskommissariat Norwegen ó öNationalsozialistische Neuordnungö und Kriegswirtschaft*, Oldenbourg Verlag, Munchen, 2000

Bråtveit, Sigmund, *Kornband og hakekors. Tingingane mellom Norges bondelag og Nasjonal samling. Grunnlag og konsekvenser*, hovedoppgave i landbruksøkonomi, Norges landbrukshøyskole, 1990

Chandler jr, Alfred D., *The Visible hand*, Cambridge, Mass., 1977

Chandler jr., Alfred D, *Scale and scope. The dynamics of industrial capitalism*, Belknap Press, Cambridge, Mass., 1990

- Corell, Synne, *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, avhandling for ph.d-graden, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2009
- Corell, Synne, *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, Spartacus, Oslo, 2011
- Dahl, Hans Fredrik, 'Tysk politikk 1940-45. Kontinuitet eller brudd?', *Kontrast 25. Tidsskrift for politikk kultur kritikk - Krigen i Norge 1940-45*, Oslo, 1971
- Dahl, Hans Fredrik m.fl. 1995: *Norsk krigsleksikon 1940-1945*, Cappelen forlag, Oslo, 1995
- Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010
- Dahl, Ottar, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, Universitetsforlaget, Oslo, 1972
- Didriksen, Jan, *Industrien under hakekorset*, Universitetsforlaget, Oslo, 1987
- Ellingsen, Dag, *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*, Gyldendal, Oslo, 1993
- Eng, Vidar, 'Hvorfor arbeidet gode nordmenn på flyplassene i Oslo og Trondheim i april 1940?', *Historisk tidsskrift* 03/2010, s. 425-446
- Eriksen, Anne, *Den var noe annet under krigen*, Pax, Oslo, 1995
- Espeland, Sigve, *Landbruket i Torvastrand kommune under Den andre verdenskrig*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1990
- Espeli, Harald, 'Nye bøker om krigen og landbruket under krigen', *Landbruksøkonomisk forum (LØF), Tidsskrift for landbruksøkonomi*, 1988/1

Espeli, Harald, *Fra hest til hestekrefter Studier i politiske og økonomiske rammebetingelser for mekaniseringen av norsk jordbruk 1910-1960*, doktoravhandling, Norges Landbrukshøgskole, 1990

Espeli, Harald, Landbruket under krigen, i Dahl, Hans Fredrik (red.) *Nytt lys på okkupasjonshistorie. Innlegg på HIFO-konferansen på Sjusjøen januar 1990*, Den norske historiske foreningen, Oslo, 1991

Espeli, Harald, *Industripolitikk på avveie. Motkonjunkturpolitikken og Norges Industriforbund rolle 1975-1980*, Ad Notam Gyldendal, 1992

Espeli, Harald, *Norsk Telekommunikasjons Historie, bind 2 ó Det statsdominerte teleregimet*, Gyldendal Fakta, 2005

Espeli, Harald, Det økonomiske forholdet mellom Tyskland og Norge 1940-45, i Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010

Espeli, Harald, The German occupation and its consequences for the composition and changes of Norwegian business elites, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. Europäische Wirtschaftseliten nach dem Zweiten Weltkrieg*, Akademie Verlag, 2010, s. 107-130

Fasting, Kåre, *Norsk aluminium gjennom 50 år. Forhistorie og historikk 1915-1965. Aktieselskapet Norsk aluminium company, A/S Nordisk aluminiumindustri*, Oslo, 1965

Finstad, Bjørn Petter, *Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen*, hovedoppgaven, Universitetet i Tromsø, 1993

Finstad, Bjørn, The Norwegian Fisheries during the German Occupation: Change and continuity, i Starkey, D.J., Fish, F.R. Loomeijer og R. Robinson (red) *War and politics in the North Atlantic fisheries, 1300-2003*, Vlaardingen Den Haag. Vereniging Vrienden van het Visserijmuseum Instituut voor Maritieme Historie, 2004

Flyen, Simen, *Deutsche Handelskammer in Norwegen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1984

Frøland, Hans Otto, Johan Henden, og Asbjørn Karlsen (red.), Kristin Aasbø (billedredaktør), *Globalisering gjennom et århundre. Norsk aluminiumindustri 1908-2008*, Fagbokforlaget, Bergen, 2008

Fuglum, Per, *Livsforsikringsselskapet Idun 1861-1961*, i Fuglum (et. al.), *Livsforsikring gjennom hundre år*, Livsforsikringsselskapet Idun, Oslo, 1961

Fure, Odd-Bjørn, *Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering*, i Larsen, Stein Uglevik (red), *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999

Furre, Berge, *Vårt hundreår. Norsk historie. 1905-1990*, Det Norske Samlaget, Oslo, 1992

Fygle, Svein, Svein Lundestad og Inge Strand, *Banken, folket og fylket. Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år. 1893-1993*, Nordlandsbanken, Bodø, 1993

Gerhardsen, Einar, *Fellesskap i krig og fred. Erindringer 1940-45*, Tiden norsk forlag, Oslo, 1970

Gregor, Neil, *Stern und Hakenkreuz. Daimler-Benz im Dritten Reich*, Propyläen, 1997

Grimnes, Ole Christian, *Historieskrivingen om okkupasjonen. Det nasjonale konsenssyndromet*, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2/1990

Hanisch, Tore Jørgen (et. al) *Norsk oljehistorie*, Leseselskapet/Ad Notam Gyldendal, 1992-1997

Hanisch, Tore Jørgen, Espen Sjøilen, Gunhild Ecklund, Jørgen Pharo Hanisch (tegninger), Bjørn Ola Moen (illustrasjoner), *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre. Verdivalg i en åpen økonomi*, Høyskoleforlaget, Kristiansund, 1999

Hayes, Peter, *Industry and Ideology: IG Farben in the Nazi Era*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987

Hjeltnes, Guri, *Hverdagsliv*, femte bind i Skodvin (red), *Norge i krig ó fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Aschehoug, Oslo, 1986

Hjeltnes, Guri, *Hverdagsliv i krig. Norge 1940-45*, Aschehoug, Oslo, 1987

Hjeltnes, Guri og Finn Graf (ill.), *Avisoppgjøret etter 1945*, Aschehoug, 1990

Hodne, Fritz, *Norges økonomiske historie 1815-1970*, Cappelen, 1981

Hodne, Fritz, Ola Honningdal Grytten, *Norsk økonomi 1900-1990*, Tano forlag, 1992

Hodne, Fritz, anmeldelse av Amdam og Lange (red.) *Crossing the Borders. Studies in Norwegian Business History*, i *Historisk Tidsskrift*, 1/1996

Hodne, Fritz, Ola Honningdal Grytten, *Norsk økonomi i det 20. århundre*, Fagbokforlaget, 2002

Holm, Christian Hintze, *Jordbruket i Nesodden under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991

Hovstad, Håkon, *Landsbygda og 2. verdenskrig*, i Koren, Elisabeth (red), *Jord og gjerning 1989. Årbok for Norsk landsbruksmuseum*, Landbruksforlaget, Oslo, 1989

Jensen, Ole Brandenborg, *Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2005

Johannessen, Finn Erhard, *Fiskeskinn og brune alger. Surrogat og innovasjon i krig og etterkrigstid*, i Hovland, Edgar, Even Lange, Sigurd Rysstad, *Det som svarte seg best. Studier i økonomisk historie og politikk*, Ad Notam forlag, Oslo, 1990

Jost, Hans Ulrich, *Politikk und Wirtschaft im Krieg. Die Schweiz 1939-1948*, Chronos, Zurich, 1998

Just, Carl, *Aktieselskapet Hafslund 1898-1948*, Oslo, 1948

Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999

Klaus, Jörg Siegfried, *Das Leben der Zwangsarbeiter im Volkswagenwerk 1939-1945*, Campus, 1988

Klemann, Hein, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Amsterdam, 2002

Klassekampen, 24/12/2008

Krog, Helge, *6te kolonne? ó om den norske storindustriens bidrag til nazi-Tysklands krigføring*, Pax Forlag, 1946

Landes, David S., *The wealth and poverty of nations. Why some are so rich and some are so poor*, W.W. Norton, New York, 1998.

Lange, Even, Tore Jørgen Hanisch, *Vitenskap for industrien. NTH ó en høyskole i utvikling gjennom 75 år*, 1985

Lange, Even, Tore Jørgen Hanisch, *Veien til velstand. Industriens utvikling gjennom 50 år*, Universitetsforlaget, 1986

Lange, Even, ööBusiness historyö som innfallsvinkel til økonomisk historieö, *Historisk tidsskrift* 3/1988

Lange, Even (prosjektleder), *Det nye pengesamfunnet*, 1988-1996

Lange, Even (red), *Teknologi i virksomhet. Verkstedindustri i Norge etter 1840*, Ad Notam, 1989

Lange, Even, Helge W. Nordvik, öEconomic Historyö, i Hubbard [et.al], *Making a historical culture. Historiography in Norway*, Scandinavian University Press, Oslo, 1995

Lange, Even, *Samling om felles mål 1935-70*, bind 11 i Helle, Knut (hovedred.) Aschehougs norgeshistorie, Aschehoug, 1998

Lange, Even, öGrowth and Adaptation ó Norwegian Economic History in the Last Quarter of the Twentieth Centuryö, *Scandinavian Economic Review*, Vol. L, nr. 3/2002

Lange, Even, Eivind Merok, öGod gammel økonomisk historieö, i Fredrik Engelstad (et al.) (red.), *Demokratisk konservatisme. Frihet, fremskritt, fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen*, Pax, 2006

Lie, Einar, Olav Hamran (billedredaktør), *Ambisjon og tradisjon. Finansdepartementets 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995

Lie, Einar, öDen kritiske bedriftshistorienö, i Fredrik Engelstad (et al.) (red.), *Demokratisk konservatisme. Frihet, fremskritt, fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen*, Pax, 2006

Lie, Einar, öØkonomisk politikk i det 20. århundreö, *Historisk tidsskrift* 4/2006

Lund, Joachim, öDet økonomiske forholdet mellom Tyskland og Danmark 1940-45ö, i Dahl, Hans Fredrik, Joachim Lund, Hans Kirchhoff, Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45*, Forlaget Press, 2010

Lund, Joachim, *Hitlers spisekammer. Danmark og den europeiske nyordning 1940-43*, Gyldendal, København, 2005

Mill, John Stuart, *Principles of Political Economy*, Oxford University Press, Oxford, 1998

- Milward, Alan, *The German economy at War*, The Athlone Press, London, 1965
- Milward, Alan, *The New Order and the French economy*, Clarendon Press, Oxford, 1970
- Milward, Alan, *The fascist economy in Norway*, Oxford University Press, Oxford, 1972
- Milward, Alan, *War, economy and society. 1939-45*, bind 5 av *History of the world economy in the twentieth century*, Allen Lane, London, 1977
- Mommsen, Hans, *Das Volkswagenwerk und Seine Arbeiter im Dritten Reich*, ECON, 1996
- Nefors, Patrick, *Industrielle Collaboratie in Belgie*, Leuven, 2000
- Nissen, Mogens R., *Til fælles beste. Det danske landbrug under besættelsen*, Lindhardt og Righof, København, 2005
- Nordvik, Helge W., *ØGjennom krise til vekst? Norsk økonomisk historie 1970-1995*, *Historisk tidsskrift*, 1-2, 1996
- Olsen, Kr. Anker, *Norsk Hydro gjennom 50 år: et eventyr fra realitetenes verden: 1905-1955*, Norsk Hydro, Oslo, 1955
- Helge Paulsen, *Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45*, *Kontrast 25. Tidsskrift for politikk kultur kritikk - Krigen i Norge 1940-45*, Oslo, 1971
- Petersen, Erling, *Økonomiske forhold*, i Steen (red), *Norges krig*, bind III
- Petersen, Erling, *Elektrokemisk A/S 1904-1954*, Oslo, 1953, s. 160
- Ricardo, David, *Principles of Political Economy and Taxations*, Prometheus Books, Amherst, N.Y., 1996
- Ryggvik, Helge og Jon Gullowsen, *Jernbanen i Norge 1854-2004. Nye tider og gamle spor 1940-2004*, Vigmostad & Bjørke, Bergen, 2004
- Rafto, Thoralf, *Telegrafverkets historie 1855-1955*, Johan Grieg, Bergen, 1955

Sejersted, Francis, öApologi for den gammeldags økonomiske historieö, *Historisk tidsskrift* (svensk), 1972

Sejersted, Francis, August Schou, *Hurdalsbruket. 1792-1842*, bind 2 i *Fra Linderud til Eidsvold Værk*, Mathiesen-Eidsvold Værk, Oslo, 1972

Sejersted, Francis, *Den gamle bedrift og den nye tid. 1842-1895*, bind 3 i *Fra Linderud til Eidsvold Værk*, Mathiesen-Eidsvold Værk, Oslo, 1979

Sejersted, Francis (red), *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*, Universitetsforlaget, 1982

Sejersted, Francis, öThe development of Economic History in Norwayö, *Scandinavian Economic History Review* 36/3, 1988

Skodvin, Magne (hovedred.), *Norge i krig ó fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Aschehoug, Oslo, 1984-1987

Smith, Adam, *The wealth of nations*, Barnes & Noble, New York, 2004

Sogner, Knut, öRecent Trends in Business Historyö, *Scandinavian Economic History Review* 45 1/1997

Sogner, Knut, *Elkem gjennom 100 år ó skaperkraft 1904-2004*, Messel Forlag, Oslo, 2003

Steen, Sverre (hovedred.), *Norges krig 1940-1945 bind I-III*, Gyldendal, Oslo, 1947-50

Steinvåg, Odd Arve, öØkonomisk landssvik på Sunnmøre 1940-1945ö, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1986

Svendsen, Per Chr. Nagell, *Landbruket i Eidanger under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1993

Sørensen, Øystein, öForskningen om krigen i Norgeö, *Nytt norsk tidsskrift* 1/1989

- Tjelmeland, Halvard: 'Kva gjorde krigen med Norge?', *Nytt Norsk Tidsskrift* 1/1996
- Thue, Lars, Statens kraft 1890-1947. Kraftutbygging og samfunnsutvikling, Cappelen, Oslo, 1994
- Valen, Terje, *De tjente på krigen: hjemmefronten og kapitalen*, Oktober Forlag, Oslo, 1974
- Vea, Jon, 'Næringsliv og holdninger', i Dahl (red) *Krigen i Norge*, Pax forlag, 1974
- Vogt, Johan, *Vår økonomiske stilling. En kritisk analyse av gjenreisningsperioden 1945-49*, Skrivemaskinstua, Oslo, 1950
- Vogt, Johan, *Elektrisitetslandet Norge. Fra norsk vassdrags- og elektrisitetsvesens historie*, Universitetsforlaget, Oslo, 1971
- Walle, Leif Ove, *Jordbruket i Ås under 2. verdenskrig*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1995
- Wasberg, Gunnar Christie og Arnljot Strømme Svendsen, *Industriens historie i Norge*, Norges Industriforbund, Oslo, 1969
- Wicken, Olav, 'Småbedrifter og primitivisering', i Sejersted (red), *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*, Universitetsforlaget, 1982
- Wicken, Olav, 'Industrial change in Norway during the second world war. Electrification and electrical engineering', *Scandinavian Journal of History*, 1983/1984
- Wyller, Thomas Chr., *Ta plass! NSB 1920-1980*, Cappelen, 1982
- Aas, Petter, *Landbruket i Vestre Toten kommune under okkupasjonen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1996